ZVON

1 • 2017

NAJSTAREJŠA SLOVENSKA REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBO

UVODNIK • Edvard Kovač: Plečnikova izpoved vere
SMER LITERATURA • Andrej Capuder • Emily Dickinson • Primož Sturman
Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE • Plesala je eno samo desetletje, Nova mladika (1970–1980)
POGOVOR • Tomáš Valena
ESEJ • Ignacij Voje • Mateja Gomboc • Nika Marenk • Leon Debevec
PORTRET • Jože Plečnik
PREDBRANJE • Gaudeamus • Bližina osrečuje
JUBILEJ • Andrej Arko

UVODNI ESEJ

3 Dr. Edvard Kovač: **Plečnikova izpoved vere**

SMER LITERATURA

5 Andrej Capuder: **Soneti**
11 Emily Dickinson: **Pesmi**
16 Primož Sturman: **Šverckomerc (pa ne samo)**

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE

25 Matija Remše: **Plesala je eno samo desetletje • Nova mladika (1970–1980)**

POGOVOR

31 **Dr. Tomáš Valena: »Arhitektura je zame predvsem stvar odnosa«**

ESEJ

37 Dr. Ignacij Voje: **Migracije v slovenske dežele v času turških vpadov**
42 Mateja Gomboc: **Človek v kolesju sistema**
47 Nika Marenk: **Emily Dickinson, religiozno-mistična pesnica narave**
51 Dr. Leon Debevec: **Na štiri oči s Plečnikovo arhitekturo**

PORTRET

57 Dr. Edvard Kovač: **Jože Plečnik (1872–1957)**

IN MEMORIAM

59 Jože Faganel: **In memoriam dr. Marijanu Smoliku**

PREDBRANJE

63 Andrej Arko: **Gaudeamus**
67 Drago Jerebic in Sara Jerebic: **Bližina osrečuje**

JUBILEJ

71 Jože Faganel: **Andrej Arko – 70 let skromnosti v vrhunski odličnosti**

KNJIŽNE OCENE

73 Bogomir Novak / Stanislava Chrobákova Repar: **Agonija smisla**
76 Dr. Edvard Kovač / Franc Puncer: **Gospod je bil z menoj**
78 Dr. Megi Rožič / Darinka Kozinc: **Les Goriciennes**
80 C. R. / Silvester Čuk: **Svetnik za vsak dan**

ZVON | Najstarejša slovenska revija za literaturo, kulturo in družbo

2017, številka 1, letnik XX

UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
Matija Remše
Cvetka Rezar
Marko Tavčar

OBLIKOVANJE
Pavla Bonča

LEKTORIRANJE
Cvetka Rezar

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in Celjska Mohorjeva družba d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Jože Planinšek CM in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Nazorjeva ul. 1, 1000 Ljubljana
T 01 244 36 70
urednistvo@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
T 03 426 48 00

TISK
Dravski tisk d. o. o.

NAKLADA
600 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Izid te revije je sofinancirala Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
stran iz Finžgarjeve Makalonce (Mohorjeva družba, 1988), ki jo je opremil Jože Plečnik

Cvetka Rezar,
urednica

Imate veliko narodno nalogo,
delati zase in za prihodnje rodove.
Jože Plečnik

Z mislijo velikega Slovenca začenjam prvo številko novega letnika revije Zvon, posvečeno njemu, ki v marsičem ostaja nepresežen v uresničevanju »narodne naloge« in v delu za prihodnje rodove. Z njegovim velikanskim umetniškim življenjskim delom, posejanim od Dunaja in Prage do domačih krajev, nas »na štiri oči« sooči Leon Debevec, Edvard Kovač pa o njem razmišlja kot o pokončnem kristjanu. O Plečniku spregovori tudi Tomáš Valena kot proučevalec, interpret njegovih stvaritev in avtor monografije o njem. Ob veličastni arhitekturi pa ne smemo prezreti številnih drobnih del, med katerimi je treba spomniti na njegove knjižne opreme, npr. Finžgarjeve *Makalonce* (na naslovnici) ali Mohorjevega koledarja ob stoletnici njegovega izida. V vsem tem Plečnik odseva veliko spoštovanje lepote.

Plečnikova uvodna misel nam je lahko pomenljivo vodilo v mesecu slovenskega kulturnega praznika in v premislek, kaj bo naš kulturni prispevek prihodnjim rodovom. V prebiranje slovenske umetniške besede vam tokrat podarjamo sonete Andreja Capudra, na drugi strani pa pesmi ameriške pesnice Emily Dickinson v prevodu in interpretaciji Nike Marenk. O tem, kako je prepovedana izseljenska slovenska beseda »romala« preko tržaškega sveta na Slovensko, pa nam v kratki pripovedi zapiše Primož Sturman.

V novem letniku Zvona bomo z Matijem Remšetom pogledali na Mohorjevo knjižno polico, pobrisali prah z njenih knjižnih izdaj in spomnili na žlahtno misel, ki jo puščajo prihodnjim rodovom, tokrat po *Novi mladiki*.

O vpetosti tako posameznika kot naroda med preteklost in prihodnost bomo razmišljali najprej z zgodovinskim pogledom dr. Ignacija Vojeta na migracijske procese na Slovenskem v času turških vpadov, na drugi strani pa z Matejo Gomboc, ki se ob letošnjih maturitetnih romanih sprašuje o (ne)moči sodobnega človeka v kolesju sistema.

Še pred izidom vam v branje ponujamo *Gaudeamus*, izmišljeno pripoved Andreja Arka s spomini na gimnazijska leta, zraven pa dodajamo priročnik Draga in Sare Jerebic o medsebojnih odnosih. V književnih ocenah predstavljamo eseje Stanislave Chrobákove Repar *Agonija smisla*, Puncerjeve spise *Gospod je bil z menoj*, na koncu pa še kratke zgodbe Darinke Kozinc *Les Goriciennes*.

Ne nazadnje Zvon prinaša tudi hvaležen spomin na dva velika človeka Mohorjeve družbe. Na eni strani se veselimo Andreja Arka ob njegovem sedemdesetletnem jubileju, na drugi strani pa se spominjamo nedavno umrlega Marijana Smolika in njegovega neutrudnega dela za Mohorjevo.

Dr. Edvard Kovač

Plečnikova izpoved vere

Ob obletnici rojstva arhitekta Jožeta Plečnika strokovnjaki odkrivajo njegovo izvirnost, se navdušujejo nad njegovimi smelimi posegi v prostor in poudarjajo njegovo genialnost, ki je združevala svetovno umetnost z našimi slovenskimi kulturnimi in krajevnimi posebnostmi. Prav odločitev, da Slovenija skupaj s Češko kandidira pri UNESCU, da bi Plečnikova dela uvrstil v svoj seznam, je še povečala zanimanje za njegova izredna dela in dokončno opuščanje ocen, da je šlo le za eklektičnega ustvarjalca.

A mojster Jože Plečnik ni bil le genialni arhitekt, ampak tudi globoko veren in pokončen kristjan. Ni naključje, da je Križanemu, ki naj bi sprva krasil grob Antona Korošca, zdaj pa je razpet v Loretski kapeli frančiškanske cerkve v Ljubljani, posodil svoj obraz. Za velikega umetnika je bil Kristus tisto življenjsko vodilo, ki mu je narekoval odločitve in korake.

Zato je tudi po umetnosti želel oznanjati temeljno sporočilo krščanstva, kar pomeni, da je v svojih arhitekturnih zamislih hotel povedati, da je Kristus prišel na svet za vse ljudi. Tako se tudi njegova umetnost preko antičnih, vsesplošno klasičnih zasnov odpira k narodom vsega sveta. Prav zato strokovnjaki, umetnostni zgodovinarji in arhitekti občudujejo njegovo ustvarjalnost, ki združuje slovenske posebnosti z univerzalnim izrazom in svojstvenost krščanskih simbolov z vsesplošnim človeškim občutjem za sveto in lepo.

Plečnikova smrt na praznik svetih Treh kraljev in darovi Modrih nam simbolično ponazarjajo tri njegove stvaritve, ki nam jih je zapustil v Pragi, na Dunaju in v Ljubljani. Najprej Zlata Praga: v cerkvi Presvetega Srca Jezusovega na Vinohradih si je zamislil veliko zlate barve na kipih čeških svetnikov, ki so nosili kraljevo krono – tudi modri so z zlatom počastili Gospoda Jezusa kot Kralja. V zgodovini krščanske umetnosti je zlata barva barva Svetega Duha in Plečnik je slovanskim bratom Čehom ob njihovi novonastali državi zaželel prav to: naj jih zlata, Božja svetloba vodi skozi zgodovino! Pokazal jim je tudi, da odločilne osebnosti njihove nacionalne zgodovine niso le državni vladarji, ampak svetniške osebnosti, ki ponazarjajo temelje njihove krščanske kulture.

Še prej pa je naš veliki umetnik, kot smo omenili, študiral in ustvarjal na Dunaju – tam je prvič začel risati načrte za cerkve, za svetišča, kjer se opravljajo daritve in se med bogoslužjem zažiga kadilo. Dar kadila je simbol Kristusovega duhovništva, saj je bil Kristus duhovnik, oltar in jagnje obenem. Tudi mojster Plečnik se je odločil za bogato simbolno duhovništvo, saj je bilo vse njegovo življenje daritev za Boga, ki je lepota sama. Vse njegove cerkve bodo odslej slavospev kamna, opeke, pa tudi lesa in takrat novonastalega železo betona, ki se naj kakor kadilo dviga v nebo!

Tretji dar modrih, mira, sveto olje pa nam lahko pojasni njegova sakralna dela v njemu najljubši prestolnici – Ljubljani. V Stari zavezi so mazilili kralje,

duhovnike in preroke – modri so torej v Kristusu prepoznali tudi preroka. In šele v Ljubljani je Plečnik popolnoma razumel svoje preroško poslanstvo. Preko potovanj po Italiji, posebej še v Rimu, preko študija staro-krščanskih bazilik se je poglobil v krščanske skrivnosti in je v ljubljanski Šiški zasnoval bogoslužni prostor, ki je skoraj pol stoletja prej vizionarsko naznanjal liturgično reformo II. vatikanskega koncila. Znova je vzpostavil ambona, ki naznanjata središčni daritveni oltar, in s tem povedal, da sta v cerkvi dve čudoviti mizi: miza Božje besede in miza Božjega kruha. Zato tudi ni gradil oddaljenih prižnic, ampak je oznanjevanje Božje besede postavil v bližino evharističnega slavja. Pred bogoslužno reformo je že doumel, da je oltar hkrati žrtvenik in družinska miza, ob kateri se zbira občestvo. Zato je hotel daritveni oltar najprej postaviti na sredo cerkve, toda takratni liturgični predpisi mu tega niso dovoljevali. Vendar se mu je ideja občestvenega prostora posrečila s širino same cerkve. Še močneje je ta občestveni vidik poudaril s širino liturgičnega prostora v cerkvi sv. Mihaela na ljubljanskem Barju.

Tudi krstilnico v Šiški je napravil tako ljubko in domačo, da bi lahko doumeli, da je prva osnovna celica Cerkve domača družina. Prav v tej cerkvi sv. Frančiška nas krstilnica spominja na slovensko domačo hišo, obdano z brajdami, tudi ornamenti vinske trte znova govore o domači zemlji, hkrati pa naznanjajo evharistično skrivnost. Slednjič nam je Plečnik preroško naznanil, da je vsak človek s svojo enkratnostjo poklican k svetosti, kot so tudi barvne svetilke vsaka posebej enkratne, hkrati pa svetijo vsem ljudem. To čudovito prepletanje svetovljanstva s slovenskimi kulturnimi posebnostmi se zelo dobro pokaže tudi v drobnih izdelkih obnovljene cerkve sv. Benedikta v Stranjah pri Kamniku, kjer si je veliki mojster pustil veselje s številnimi detajli in kjer je tudi izpostavil svojo, v Svetem pismu zasidrano vero, saj je odlično povezal staro- in novozavezno simboliko.

Za sklep lahko povemo, da se mnogi, ki prvič vstopajo v šišensko cerkev sv. Frančiška, čutijo v arhitekturni višini Plečnikovega templja neznatne. In prav to je bil njegov namen: da bi vsak, ki moli, začutil svojo majhnost pred Božjo veličino, tako kot so Modri začutili veličino Božjega otroka in kljub svojemu kraljevskemu dostojanstvu priznali svojo majhnost.

Zanimivo je, da je Plečnik tudi domačo hišo občutil kot svet kraj. Zato je vrata v svoj dom namensko naredil nekoliko nižja, da se je moral ob vstopu vsak pokončen mož prikloniti in izraziti poklon temu prostoru.

In prav tukaj Jože Plečnik ne prerašča samo krajevne slovenske kulture, ampak s povezovanjem krščanskih simbolov z značilnostjo antičnih arhitekturnih zasnov naznanja sodoben medreligijski dialog. Šišenska cerkev je po zasnovi najprej navznoter obrnjen grški tempelj, toda v njem domujejo izrazito krščanski simboli. Veliki arhitekt in kristjan je hotel povedati, da krščanstvo ne ukinja vsesplošne plemenite človeškosti, ampak ji daje novo zvišenost in bogastvo.

Slovenec in svetovljan, umetnik in vernik, samotar in priljuden mož, Jože Plečnik je bil Božji mož, ki je v svojih delih ponižno in z veseljem, s ponosom in hvaležnostjo izgovarjal vero v presežno Lepoto ter iskal ime in simbole Tistega, ki je navdihoval njegovo delo.

Andrej Capuder

Soneti

75.

Od nekdaj sem te ljubil, vertikala,
ko so nad mano vstajala drevesa,
ko gledal sem kot uročen v nebesa,
ko mati me je k prsim poravnala.

Pozneje me je zmotil klic telesa,
ukana me je k drugemu speljala,
čedalje bolj sem rabil ogledala,
kjer se podoba zbira in raztresa.

In zdaj po sebi paberkujem vneto,
da našel bi posamezne črepinje
in spet sestavil, kar bilo je speto,

da bi z neba posnel zaplate sinje,
iz starih mesecev sestavil leto,
iz dni in ur naredil bi svetinje.

82.

Kako naj človek drugega prepriča,
kadar se v lastno senco zaletava,
modrosti plehke stresa iz rokava
in v prazni kletki si naslika ptiča?

Kako naj moški osvoji dekliča,
če je ne ljubi, temveč ji predava,
in gre po poti, ki le zanj je prava,
sam sebi župnik in poročna priča?

Umakni se, umakni! Tvoja duša
naj bo preddverje večjega obreda,
kjer vednost se v sočutju preizkuša,

kjer iz jecljanja se rodi beseda,
kjer dobro govori, kdor prav posluša
in svoje skrite zvezde ne spregleda.

86.

Ostal bom brez priimka in imena,
ko se mi tisti končni stik posreči,
da se izmaknem ubijalski gneči
na sejmu, kjer se piše moja cena.

Kje, kdaj ali kako, je brez pomena,
to čas pove, ko se bo treba sleči,
v pomanjšanju se mož ovekoveči,
in velik je, kdor pade na kolena.

Zato pa modri ve, da izza mlada
bo vadil to, od vseh prezrto vajo,
ki sama sebi bo nekoč nagrada,

po njej duhovni dvigne se nad rajo,
ki dere tja, kjer vabi jo naslada,
in v njej ponižanja ne prepoznajo.

87.

Lepota, ki se nikdar ne postara,
in vekomaj ohrani mlado lice,
kot da iz njega sije žar resnice,
resnice, ki človeka ne prevara.

Ta klic sirene umno te začara
in tja navzgor obrne ti stezice,
v deželo nezmotljive govorice,
kjer božje njive se prične ozara.

Tam boš oral, ko na ročico pluga
močnejša dlan pritisne kakor tvoja,
ki vselej ista bo in vselej druga.

Takrat v nemiru našel boš pokoja,
sam sebi gospodar in sebi sluga,
kdaj greva tja, povej, o duša moja?

88.

Molitev je, ko Bogu rečeš hvala
za vodo, ogenj, zemljo in vetrove,
za kruh in vino, morje in gozdove,
za smrt, ki ti življenje bo končala.

Molitev je, ko ženi rečeš hvala
za prvo strast, za hčere in sinove,
za mizo, kjer pripravlja ti darove,
za posteljo, kjer trudna sta zaspala.

Molitev je, ko steče prav beseda,
ko človek z drugim se ljubeče druži,
ga zadolži in dolg mu izpregleda.

Molitev je, ko prava misel služi,
ko sosed pot poišče do soseda,
in najde dih, ki zlo ga ne okuži.

94.

Prijatelj si, prijatelj moraš biti,
le pazi, da ne popustiš zameri,
kot z njo ukvarjajo se nekateri,
ki z Bogom so se nehali boriti.

Poraženec si v bitki čudoviti,
nasedla ladja si na lastni čeri,
če hočeš ven, zaupaj svoji veri,
ki te edina more prav sploviti.

Glej list, kadar obarva se v jeseni
in v času brez upiranja odpade
in pušča vejo, ki je več ne ceni,

ko veter smrti mu je vir naslade,
in gre, kot da uživa ob premeni,
dokler da ne postane prt livade.

Emily Dickinson

Pesmi

Prevod in opomba:
Nika Marenk

Emily Dickinson (rojena 1840, Amherst, Massachusetts, umrla 1886) je ameriška pesnica, ki je med življenjem objavila le 7 pesmi, pa še te anonimno. Njena poezija je bila od tedanje tako drugačna, tako pred časom, da si uredniki literarnih revij tega niso upali. Drugačna je bila glede oblike (manj stroga rima, nepredpisane pesniške oblike; poljubne besede z veliko začetnico, pogosti pomišljaji; nenaslovljene pesmi – oštevilčili so jih naknadno, v knjižni izdaji, zaradi boljše preglednosti in kronološko), jezika (nenavadne, dih jemajoče metafore in simboli) ter motivike (smrt in življenje, lepota, ljubezen in narava, vendar na drugačen – mističen način).
Ob 130-letnici njene smrti je pri nas izšla knjižica njenih pesmi v prevodu Tadeje Spruk, v knjižnem prevodu pesnika Marta Ogna pa smo jo dobili leta 1988. Razen dveh že prevedenih (288, T. Spruk, in 501, T. Spruk, M. Ogen) tokrat objavljamo nekaj v slovenščino še neprevedenih pesmi.

288

*

Nihče sem! Kdo ti si?
Ali si – Nihče – tudi ti?
Potem sva že dva!
A da ne poveš! Razkrili bi naju – saj veš!

Kakšna puščoba – biti Nekdo!
Kako na očeh – kakor Žaba –
bi svoje ime – cel junijski čas –
močvari predani regljala!

323

*

Kot če bi za ubog Drobiž prosila
in bi v mojo začudeno dlan
tujec Kraljestvo položil
in jaz bi, osupla, obstala –
kot če bi Vzhod povprašala,
če mi bo Jutro dal –
in on bi škrlatne Jezove privzdignil
in me z Zarjo prevejal.

325

*

Morda sem za preveč prosila –
vzela sem – nič manj kot svod neba –
ker Prstenina prenagosto se razrašča
kot Jagodičje tam, kjer sem doma.

Moj cekar – Nebes zgolj – lahko
prenaša –
ta zložno ziblje se mi – preko rame,
a gneča od drobnjakarske je –
Krame.

353

*

Ustnice srečne – zlomijo se v hipu –
ne znajo ti povedati, kako
so pravkar se, pričakujoč –
smehljale –
a te tu – svojo veselost
potrpežljivo nosijo – kot bolečino –
sveže prepleskano, da oči
nevajene motrenja, preslepijo –

451

*

Zunanje – od Notranjega
Veličino dobiva –
Mogočnik je, ali pa Škrat,
odvisno od središčnega vzgiba –

te fine – stanovitne Osi
ki uravnava Kolo –
čeprav se Špice sučejo bolj všečno
in tu pa tam – dvigajo prah.

Notranje – slika Zunanje –
Čopič brez Roke nanaša –
njegovo Podobo – natančno –
kot je to znotraj navada –

na fino Arterijsko Platno –
Lice – nemara Obrvi –
Skrivnost Zvezde – v Jezeru – umeti
ni v pristojnosti Oči.

501

*

Ta Svet še ni zaključek.
Onstran je še en Rod –
neviden, kakor Glasba –
a jasen kakor Zvok –
osuplja nas in vabi –
Filozof – ga ne spozna –
in na koncu Pamet
še skoz Uganko se poda –
Učenjaki – so v zadregi –
da bi ga dosegli, Ljudje
posmeh Pokolenj so prenesli,
uprizorili Križanje –
vera klecne – zasmeji se – vstane –
zardi, če to videl je kdo –
dokaza se slamice oprime –
Vetrokaz prosi za pot –
mnogo je s Prižnic Mahanja –
vale se glasno Aleluje –
a omama nobena ne utiša Zoba,
ki v duši kljuje –

862

*

Svetloba je sebi zadostna –
če bi še kdo drug rad gledal,
jo najde v Okenskih Šipah
nekaj Ur Dneva.

A izpogajaš je ne –
veverica v Himalaji dobi
isti odmerek Žarenja,
do pike kot ti.

939

*

Česar ne vidim, vidim bolje –
z Vero – moje Leskove Oči
imajo zapiranja obdobja –
a nima vek Spomin –

kajti pogosto, zasenčenih zaznav,
spregledam na način,
ko da nekdo bi luč privzdignil,
Poteze drage osvetlil –

in dvignem se – in v Sanjah
častim v izbrani Te Molitvi –
dokler se zavistna Zora ne vmeša –
in tvojo popolnost zmaliči –

1008

*

Kako tihi Zvonovi v Zvonikih žde,
dokler prenapolnjeni z Nebom
ne planejo na srebrne Noge
z divjim Napevom!

1362

*

Od prečudne njih luči
sem en žarek zadržala,
da mi bo pogled jasnil,
ki z njim jih bom iskala.

Primož Sturman

Šverckomerc (pa ne samo)

S. Š. v spomin

Sonce je vzhajalo v zgodnjespomladansko jutro na Krasu. Zaradi sobote mu ni bilo treba v službo. Kljub temu je moral precej zgodaj vstati, saj je bil predzadnji dan v tednu tudi tokrat, kakor po navadi, namenjen temu, da je v Trst peljal prodat domače pridelke, kar je pomagalo domačemu proračunu. Ob sebi je v postelji začutil praznino, žena je vstala že dolgo pred njim. Opravila je v hlevu, kar je bilo treba, predvsem pa pomolzla krave za vsakodnevno oddajo mleka, medtem ko sta njuna otroka še blaženo spala.

Vloge na domačem posestvu sta si s soprogo razdelila potem, ko je on dobil službo v bližnji tovarni, v kateri so izdelovali pohištvo in druge lesene izdelke. Ženi so se, tako je rada govorila, ko je mož prinesel domov prvo tovarniško plačo, odprla nebesa. Z rednim mesečnim dohodkom sta namreč lahko kupila obleko in obutev za otroka, pa tudi avtomobil sta si lahko privoščila, seveda ne samo z njegovo plačo, ampak tudi z denarjem, ki sta ga onstran meje zaslužila s prodajo mesa, žganja in drugih pridelkov.

Pravzaprav je meja, ki je bila nekaj časa za vse prekletstvo, v zadnjih letih postala pravi blagoslov. Zaradi bližine Trsta in Italije, od katerih so bili takoj po vojni slabo desetletje odrezani, so obmejni kraji živeli veliko bolje kot drugi predeli širše domovine. To sta na lastne oči imela priložnost spoznati na sindikalnih izletih, ki sta se jih redno udeleževala. Za njegove je skrbela tovarna, žena pa je bila članica aktiva kmečkih žena.

Vstal je, se oblekel in umil ter stopil v kuhinjo, kjer ga je na mizi čakala ječmenova kava, ki mu jo je pripravila žena. Od prejšnjega večera ga je še malce bolela glava, konec delovnega tedna je namreč s prijatelji in znanci zalil v vaški gostilni, kamor ga je soproga morala velikokrat hoditi klicat, naj se za božjo voljo že enkrat vrne domov.

»Raje bi pravo,« ji je dejal, ko je z borjača vstopila v hišo.

»Saj vem, katero bi raje. Sinoči ste se ga spet naceja-li … Do polnoči in še čez te ni bilo doma!«

»Pa kaj, ko mi je v tisti družbi tako lepo,« je rekel in se rahlo zakrohotal.

»Če se tako režiš, se ne počutiš preslabo!«

Umolknila sta. Čeprav je bila žena jezna, se z njim ni hotela prepirati. Kljub temu da je rad hodil po gostilnah, je bila od njega vseeno deležna drobnih pozornosti, ki ženam drugih niso bile namenjene. Denimo tedaj, ko je v postojnski porodnišnici povila drugega otroka in se je mož z vespo odpravil na Opčine, kjer ji je v cvetličarni kupil šop vrtnic in ji jih nato po mrazu, burji in snegu pripeljal. Bila so to majhna znamenja, da jo ima rad, čeprav se velikokrat ni zmenil za njene besede.

»Dva žaklja krompirja imaš pripravljena, solato sem požela, žganje je v steklenicah, meso pa boš itak sam pripravil.«

»Bom.«

Odjemalci so znali ceniti njegove mesne izdelke, še posebno svinjino, ki je v mestu šla za med. Priprave mesnin se je naučil od staršev, pa tudi od soseda, ki je bil zaposlen

v bližnji pršutarni, kamor so iz vse države dnevno vozili svinjska stegna, da so se sušila na suhem kraškem zraku.

Ura je bila sedem, ko se je z belim fičom, ki ga je imel parkiranega na borjaču, odpeljal v smeri Trsta. Velikokrat je pot skrajšal po makadamski cesti, ki so jo imenovali po Mariji Tereziji. Zgradili so jo v času razcveta Trsta, da bi Kras bolje povezali z njegovim središčem. Po njej se je bilo mogoče izogniti Dutovljam, kamor pa je imel tistega dne namen iti, saj so se možje, ki so ob sobotah hodili v Trst prodajat vsakovrstno blago, zbirali ob jutranji kavici. Do nekaj desetletij poprej je veljalo, da so stik z mestom ohranjale predvsem ženske, ob pojavu motorizacije pa so vozniški izpit opravili najprej moški, in so zato tudi prevzeli povezovalno vlogo med Trstom in njegovim zaledjem.

Svojega belega fičota je parkiral na vaškem trgu pred blokom, ki je v povojnem času zrastel na mestu, kjer je nekoč stalo obzidje. Obdajalo je templarsko cerkev, posvečeno sv. Juriju. Zadnje sedeže je imel nabasane z vrečami krompirja in drugim, kar je peljal v mesto, tako da je bil zadnji del avtomobila precej znižan, z izpušno cevjo se je skorajda dotikal tal. Za vasjo se je dvigal Volnik, hrib, po katerem je tekla državna meja.

V vaškem baru, ki so ga lastniki in upravitelji postavili v prostore nekdanjega hleva, se je največ ljudi zbiralo prav v jutranjem oziroma dopoldanskem času. Po navadi je šlo za moške, ki so se odpravljali v službo oziroma na delo na polja ali vinograde. Tu se je vedno našel čas za jutranji klepet ob kavici, ki so jo pripravljali na italijanski način, medtem ko je preostala Jugoslavija pila turško kavo iz džezve.

»Kam te danes nese, Milan?« ga je vprašal sodelavec, s katerim sta bila zaposlena v tovarni pohištva.

»V Trst, na Piazza Vico, saj veš, da tja v *botegin* oddajamo krompir ...«

»Pa še kam?«

»K Fortunatu pri cerkvi svetega Antona. Župnik potrebuje sveče ...«

»Saj res, kot rit in srajca sta, k vam hodi na kosilo vsako leto za mihaelovo.«

»Pa še na kavo velikokrat ...«

»Pa veš, kdo je danes na meji?«

»Zjutraj je najbrž Ledinek, popoldne pa Vodopivec.«

»Tisti prekleti Štajerec vedno sitnari, ko kaj nesemo čez ...«

»Pa mu poleg prepustnice v roke porini še kako steklenico in bo takoj boljše volje.«

»Če ti tako praviš, potem naj bo.«

»Za kavo pusti, bom jaz poravnal.«

Stopil je iz bara in se usedel v avtomobil. Ubral je cesto, ki se je cepila v desno v smeri Repentabra. Proti mejnemu prehodu se je povzpel po ostrih ovinkih, ki so bili tam od tedaj, ko je fašistična Italija zgradila novo pot, ki naj bi preko Opčin in Dutovelj Trst povezala z Vipavsko dolino. Kake resnejše namere pa so tedaj režimu preprečile vojna v Abesiniji in sankcije, ki jih je bila Italija deležna od Društva narodov. Vzporedno s cesto je v Trst vodila tudi železnica, po kateri je zaradi državne meje tekel le še tovorni promet. Potniškega sam ni doživel, o njem je slišal pripovedovati svoje starše oziroma starejše sovaščane.

Misli so ga zaposlovale vse do tedaj, ko se je pripeljal pred spuščeno zapornico mejnega prehoda na Repentabru. Pred njo je stal carinik. Ko je prispel do njega, je spustil avtomobilsko šipo na levih vratih, mu pomolil prepustnico in ga skoraj svečano pozdravil:

»Zdravo, tovariš miličnik!«

»Miličniki so na Fernetičih in Lipici ...« je dejal Ledinek in se nasmehnil.

Očitno je dobre volje ..., je pomislil.

»Kaj prijavljate?« ga je vprašal.

»Kakor po navadi, nič posebnega. V Trst peljem robo.«

»Peljite naprej.«

»Hvala, nasvidenje.«

Carinik je s pritiskom na gumb dvignil zapornico. Za seboj je pustil jugoslovanski blok in obmejno stražnico s posadko vojske.

Tudi na italijanski strani ni bilo nič kaj drugače, financar ga je spustil čez kontrolo brez večjih težav, čeprav je bilo jasno videti, da je njegov avtomobil natovorjen skoraj do vrha. Bolj je bil zaseden z reševanjem križank in drugih ugank Settimane enigmistice. Le kratko se je razgledal po njegovih vrečah krompirja in mu v prepustnico pritisnil žig z obmejno vizo.

Do Trsta ni bilo več daleč. Le še do Opčin je moral priti in se od tam spustiti proti mestu. Tudi v tem središču Krasa, ki je po drugi svetovni vojni ostalo čez mejo, so na veliko trgovali. Pravzaprav so vsa vozila, ki so jih Kraševci premogli v štiridesetih in petdesetih letih dvajsetega stoletja – šlo je predvsem za kolesa, vespe ali lambrete –, kupili v trgovini, ki jo je odprl na Opčine preseljeni Krepeljc.

Na Opčinah je zavil v begunsko naselje. Kraj se je nekoč imenoval Mandrija, tako so mu rekli domačini, po vojni pa so ga novi naseljenci »prekrstili« v Villa Carsia. Tu so še v času zavezniške vojaške uprave zrastle najprej barake, potem pa še manjši stanovanjski bloki, v katere so naselili istrske begunce. Večina jih je bila s podeželja, marsikateri je tekoče govoril slovensko ali hrvaško, tako da ni bilo težav pri dogovarjanju z njimi. Najraje so imeli domače tropinovo žganje, pa tudi razne mesnine, panceto, *ošokolo* in še katero.

Pozvonil je pri vratih stanovanja v prvem nadstropju enega od blokov, kjer je živel njegov stalni odjemalec. Odprli so mu, stopil je dalje in se usedel za mizo, kjer ga je sprejel družinski poglavar.

»Kaj prinašate danes?«

»Kakor smo dogovorjeni, dva litra žganja in tri kilograme pancete.«

»Dajte, da pokusim.«

Iz ene od steklenic je odjemalec nalil šilce žganja in ga na eks zvrnil.

»Nič ne peče ...« je pripomnil, Milan pa je tedaj pomislil, da ni žena morda v steklenice nalila napačnega žganja. Istrski begunci so namreč veliko raje imeli tistega, ki so ga pridobivali z destilacijo tropin, ki so jim dodali še sladkor, da bi mu povišali alkoholno stopnjo, medtem ko so za domačo uporabo kuhali brez vsakega dodatka.

»Brinjevca imate kaj?«

»S seboj ne, lahko pa priskrbim. Je pa dražji, saj veste.«

»Vem, vem, pa nič ne skrbite.«

»Imate še kaj zelenjave?« je iz kuhinje vprašal ženin glas.

»Imam, sicer je za *botegin*, malo pa vam lahko dam.«

»Ko smo se vselili v bloke, so nam še dovoljevali obdelovati vrtičke, sedaj pa je to prepovedano. Zemlja se zarašča, nanjo pa ščijejo in serjejo psi in mačke ... Kaj ni to škoda?«

Ni odgovoril. Stopil je v avtomobil po zelenjavo in se znova vrnil v blok.

»Koliko smo dolžni?«

»Meso in pijača sta skupaj tri tisoč lir, solato pa podarim.«

Plačali so mu, vzel je denar in se odpravil.

Ura je bila komaj devet, dan pa je bil še dolg. Čakal ga je še *botegin*, trgovina naboženih predmetov, nakup kave na Trgu Goldoni, nekje vmes pa še srečanje z dr. Vinkom Besom, za katerega nikomur ni povedal. Pravzaprav še njegovega imena ni poznal. Vedel je le, da je doktor oziroma profesor. Ta doktor za nikogar od njegovih družinskih članov, znancev ali prijateljev ni obstajal, strogo zaupno se je z njim prvič srečal v družbi župnika, ko ga je neke sobote peljal v Trst po nakupih.

Dr. Bes je bil povojni emigrant z Gorenjskega, ki si je nov dom ustvaril v Trstu. Službo je našel na eni od tamkajšnjih po vojni znova ustanovljenih slovenskih šol. Takoj ko je bilo mogoče, je začel z agitacijo proti tedanjemu komunističnemu režimu v matici. S pomočjo sodelavcev, med katerimi je bil tudi kraški župnik, je v Jugoslavijo širil ilegalni tisk, predvsem kanadsko *Slovensko državo* in argentinsko *Smer v slovensko državo*, reviji, za kateri je tudi sam pisal. Enkrat mesečno se je srečeval z njim, vedno na različni lokaciji, kjer mu je dr. Bes predajal literaturo, ki jo je nato izročal župniku, ta pa dalje do njemu neznanih naslovnikov.

Domači župnik, njegov soletnik, ga je pravzaprav vzel pod svoje okrilje takoj po drugi svetovni vojni, ko sta bila oba še mlada, in ga izučil za cerkvenega orglarja. Tako je v več cerkvah s kora odmevala njegova melodija, bogoslužna pesem pa je prispevala k temu, da je med njim in bodočo ženo nastala ljubezen. Vanjo se je namreč zagledal prav na koru, bila je peti otrok znanega trgovca, velikega narodnjaka in predvojnega antifašista, nikoli vpisanega v nobeno stranko, ki je pri novi povojni oblasti zaradi svoje uspešnosti, pa tudi zaradi predolgega jezika, postajal čedalje slabše zapisan.

Tudi v *boteginu* na Trgu Vico, ki je stal med tržaškima mestnima predeloma Sveti Jakob in Sveti Vid, je kar hitro opravil. Odločil se je, da bo v mesto stopil peš, saj je Trst ob sobotah mrgolel od prometa jugoslovanskih kupcev, ki so skrbeli za to, da mestno gospodarstvo ni do kraja zamrlo. Kdor je bil v tem času podjeten, je v Terezijanski četrti najel trgovski prostor in se lotil prodaje kavbojk in druge krame, ki je šla za med.

V mestno središče je stopil po Stopnišču velikanov mimo male evangeličanske cerkve. Na stenah nad Trgom Goldoni so ga »pozdravili« sveži napisi, ki so bili očitno delo tržaških nacionalistov pretekle noči. S'ciavi nei forni – Zona B Italia – Tito boia pa še kateri se je našel. Svoj pogled je usmeril višje, na Kras, od koder je bilo na Ferlugih videti oddajnik družbe RAI.

Na Trgu Goldoni je res mrgolelo kupcev iz vse Jugoslavije, večina jih je malicala na klopeh, drugi pa so oblegali tamkajšnjo menjalnico. Če je bilo res, da se je v Trstu malodane vse dalo dobiti za dinarje, je po drugi strani bil občutek imeti v rokah devize, ki so jih potem tihotapili čez mejo in hranili doma, nekaj povsem drugačnega.

Z dr. Besom sta bila dogovorjena za srečanje okrog desete ure. Namerno sta se izogibala mestnemu središču, kjer je mrgolelo ljudi in med katerimi bi se lahko našel kdo, ki je vohljal za emigranti. Previdnost v tem oziru ni bila nikoli odveč. Prejšnjič sta se bila zmenila, da se bosta tokrat našla na pokopališču pri Sveti Ani, in sicer ob grobu tržaškega alpinista Juliusa Kugyja. Po navadi je moral dr. Besa čakati nekaj časa.

Na Trgu Goldoni je zato stopil na triosni trolejbus zelene barve številka 19, ki je mestno središče povezoval s Sveto Ano in na katerem je bila bela tablica s črnim na-

pisom V. Flavia. Peljal se je preko Trga stare mitnice, Ulice Oriani, Trga Garibaldi, nad katerim je kraljeval velik pozlačen kip Matere Božje, in nato mimo Drevoreda D'Annunzio, na koncu katerega je trolejbus preko Senenega trga zavil v predor Montebello. Potniki so na postajališčih vstopali in izstopali, v glavnem je šlo za upokojence in gospodinje, ki so se vračali iz mestnega središča. Do njegovega cilja ni bilo več daleč. Starim mestnim palačam so onkraj predora naredili mesto novi stanovanjski bloki, ki so jih po drugi svetovni vojni namenili istrskim beguncem, na razlaščeni zemlji, ki so jo nekoč obdelovali slovenski kmetje iz bližnjega Škednja.

Izstopil je na postaji nasproti mestnega stadiona Grezar. Mestno pokopališče pri Sveti Ani je sicer stalo postajo pred stadionom, a previdnost nikoli ni bila odveč. Do pokopališča se je sprehodil po cesti, na kateri so bili bencinska črpalka, bar in manjša gostilna ter nekaj trgovin, predvsem z nabožnimi predmeti.

Na pokopališču se je najprej napotil do groba svoje tete, ki je kot še ne dvajsetletno dekle že pred prvo svetovno vojno prišla v Trst in se tam poročila, pozabila na svoj jezik, tako da so njegovi bratranci in sestrične govorili le še italijansko.

Nato je stopil še do Kugyjevega groba. Vratar mu je rekel, da je na tretjem pokopališkem polju zraven okroglega svetišča z bakreno streho. V italijanščini se je znal dobro sporazumevati, bil je namreč deležen vzgoje fašističnih šol. Dr. Bes ga je pri Kugyjevem obelisku že čakal, kar se mu je zdelo precej nenavadno. Zraven groba tržaškega alpinista je stal kamniti sarkofag na prav tako kamnitem podstavku, ki je nanj naredil močan vtis.

Na hitro sta se pozdravila.

»Kako ste prišli do tu?«

»Iz mesta, s *filovijo* številka 19.«

»Enako se vrnite.«

V platneni vrečki mu je dr. Bes predal kartonski ovoj brez kakega posebnega napisa ali zunanjega znamenja, katerega vsebina ni bila vidna. Vedel je, da so v njem izvodi *Smeri v slovensko državo* in *Slovenske države*. Ob neki priložnosti mu jih je domači župnik pokazal, preden so šli dalje k naslovnikom. Spominjal se je tudi, da sta župnik in dr. Bes za glasili uporabljala kodni imeni. *Smer v slovensko državo* je tako bila Puščica, *Slovenska država* pa enostavno Slovenka.

»Naslednjič čez natanko štiri tedne ob isti uri pri Svetem Ivanu dvesto metrov desno od vhoda v park umobolnice. Nasvidenje!«

»Nasvidenje, doktor!« mu je odvrnil.

Dr. Bes je ubral pot navkreber do zgornjega izhoda pokopališča pri Sveti Ani na Ulici Costalunga. Sam pa je spet stopil na zeleni mestni trolejbus številka 19, ki je tokrat nosil tablico z napisom S.ne Centrale.

Izstopil je na Trgu Goldoni, kjer je ženi kupil še dva zavojčka kave, ki so mu jo zmleli v prodajalni. Zadnji postanek pred povratkom domov je bila še trgovina nabožnih predmetov Fortunato pri cerkvi svetega Antona novega, kjer so ga čakale sveče za domačega župnika. Ker je šlo za večji nakup, se je tja pripeljal z avtomobilom.

Besova pošiljka seveda ni mogla čez mejo kar na avtomobilskem sedežu, zato se je odločil, da jo bo skril na dno večje kartonske škatle, v kateri so bile sveče. Ustavil se je v gozdičku med Ferlugi in Bani, do koder je prišel navzgor po Ulici Commerciale. Opravilo je bilo zamudno, saj je bilo treba nato vse sveče urejeno zložiti znova v škatlo,

nekaj pa jih je ostalo zaradi prostora, ki ga je zavzel ilegalni tisk. Teh nekaj deset ali dvajset je odvrgel v grmovje ob cesti.

Na meji pri Repentabru je italijanskemu financarju pomolil prepustnico. Ta ga je premeril, pogledal po avtomobilu in ga spustil dalje.

»Vada!«

Po levem ovinku se je pripeljal do jugoslovanskega bloka, kjer je spet stal carinik Ledinek. Ob bloku je stal Fiat 128 zelene barve s tržaško registracijo. Srce mu je začelo razbijati. Ujel je pogovor med carinikom in šoferjem.

»Manjka vam ovalna nalepka s črko I. Nazaj greste.«

»Saj grem samo do strica v Dutovlje,« mu je poskušal oporekati mlajši šofer z zamejskim naglasom.

»Nazaj greste in konec. Nalepko si zrihtajte do naslednjič.«

Fiat pred njim je obrnil, carinik pa je vozniku vrnil prepustnico.

Tokrat pa je siten ..., si je mislil Milan. Bo preiskal avtomobil?

»Zdravo, smo že nazaj ...« ga je ogovoril carinik.

»Smo, žena doma čaka s kosilom,« je odvrnil in se malce zakrohotal.

»Kaj prijavljate?«

»Nič posebnega, malo kave sem kupil za ženo in to je vse.«

»Boste pokazali.«

Odprl je prednji prtljažnik. Poleg dveh kavnih zavojčkov je carinik zagledal škatlo s svečami.

»Imate doma pokojnika ali kaj?« ga je porogljivo vprašal.

»Ne, za župnika in cerkev je,« mu je odvrnil.

Carinik je začel objestno šariti po svečah, a le po površini, tako da njegova roka v globino ni segla. Nekaj sveč je pri tem polomil. Kmalu je končal.

»Peljite naprej, žena vas čaka, ste rekli.«

»Srečno,« je odvrnil.

Po opravljeni carinski kontroli na mejnem prehodu mu je odleglo. Preden bi se javil pri župniku v farovžu, je sklenil narediti še en postanek v dutovski gostilni pri Ciknih.

»Kaj boš, Milan?«

»Dva deci črnega.«

»Kaj pravijo v Trstu?«

»Gre. Prodal sem vse, kar sem imel s seboj. Tri tisoč lir za žganje in meso pri ezulih na Opčinah, dva tisoč pa za krompir in solato v *boteginu*. Štirje delovni dnevi v tovarni ...«

»Seveda, ko pa ti žena tako dobro futra svinje v staji ...«

»Pa še kaj, solijo se pa stegna kar sama ...«

Plačal je in odšel. Doma ga je čakalo kosilo, nato se je moral zglasiti pri župniku v farovžu, da bi mu predal sveče, pa tudi gradivo, ki ga je prejel od dr. Besa.

Vstopil je v hišo, žena ga je pričakala za mizo.

»Danes si pa zgodnji. Si vse opravil?«

»Sem. Pet tisoč lir minus tristo za kavo.«

»Še nekaj mesecev, pa bo za traktor. Si pustil na Opčinah pri sestrični?«

»S seboj imam.«

»Bom jaz shranila. Naslednjič ji daj vse. Bolj varno je tam pri njej.«

»Bom. Tropinovec pa ni bil pravi. Verjetno si v steklenice natočila našega, domačega, ezuli pa hočejo imeti tistega s sladkorjem, ki jih v grlu zapeče ...«

»Morda pa res.«

Po kosilu je stopil do farovža in skozi kolono vstopil na župnikovo dvorišče. Župnika je našel dobro razpoloženega. Ob kozarcu vode je prebiral neko čtivo. Najbolj so ga seveda zanimale sveče, saj jih je v cerkvi že primanjkovalo.

»Gradivo je na dnu škatle,« je rekel.

Na hitro sta iz nje vzela vse sveče in jih neurejeno položila na mizo. Prikazal se je manjši zavoj kartonaste barve, ki je bil ovit z rjavim lepilnim trakom.

»Jutri gre lahko naprej,« je rekel župnik.

»Vi že veste,« mu je odvrnil.

»Bolje je manj vedeti kot preveč,« je pristavil župnik. »Čez mesec dni se spet dobita, najbrž ...«

»Ja, rekel je pri ...«

Župnik ga je prekinil.

»Tega mi ne pravi. Sem rekel, da je bolje vedeti samo nujno.«

»V redu, gospod.«

Čez mesec dni se je znova odpravil v Trst. Jutranji ritual je bil vedno enak. Ječmenova kava doma, nalaganje mesnin in žganja v avtomobil, prava kava v baru, klepet s prijatelji, obmejna kontrola na Repentabru, postanek na Opčinah, kamor je v begunsko naselje tokrat nesel liter brinjevca in nekaj kilogramov domačega pršuta iz stegna.

Župnik tokrat iz mesta ni potreboval ničesar, ženi je moral kakor po navadi privoščiti dva zavojčka komaj spražene in mlete kave, sebi pa nov brivnik, ki ga je kupil v trgovini Casa del Rasoio na Ulici degli artisti.

Do Svetega Ivana se je tokrat podal s tramvajem številka 9, na katerem je bila tabla z napisom San Giovanni in ki je kovinsko ropotal navzgor po ulicah Battisti in Giulia mimo Ljudskega vrta. Ko je stopil vanj, se je iz oči v oči zagledal z dr. Besom, ki se je peljal z istim tramvajem. Vedel je, da se mora vesti, kot da ga ne pozna.

Tudi s tramvaja sta stopila na različnih postajah. Bes ga je zapustil že na krožišču pri Bošketu, medtem ko se je sam peljal prav do svetoivanske cerkve. Tudi to predmestje je bilo nekoč popolnoma slovensko, mandrijam pa so že na veliko odžirali prostor veliki stanovanjski bloki.

Srečala sta se na Ulici San Cilino, in sicer na križišču z Ulico Beato Angelico. Dr. Besu so iz žepa moleli letaki, ki jih je ob sobotah zatikal za brisalce jugoslovanskih avtomobilov s slovensko registracijo in s katerimi je želel svoje slovenske ljudi spodbuditi k temu, naj na vsak način zahtevajo slovensko samostojnost. To so bile njegove sanje ...

»Dober dan, doktor.«

»Dober dan. Tu imate kot po navadi.«

»Hvala, bom predal dalje.«

»V mesto se od tam, kjer ste vstopili, vrnite s tramvajem številka 6, jaz se bom z devetico. Do konca Ulice Battisti vas itak pripeljeta oba ...«

»Prav. Čez štiri tedne znova?«

»Da, v Rojanu tokrat. Prav na koncu Ulice Giuseppe Giusti.«

»Nasvidenje.«

»Nasvidenje tudi vam.«

Dr. Bes je stopil po ulici San Cilino v smeri mesta, medtem ko se je sam podal v smeri cerkve pri Svetem Ivanu, od koder je v mesto vozil tramvaj številka 6.

Izza križišča z enosmerno Ulico Brunelleschi je nekaj trenutkov zatem pripeljala Zastava 1300 bele barve z ljubljansko registracijo. Očitno je sledila dr. Besu. V avtomobilu sta sedela dva moška. Odpeljala sta se mimo njega proti svetoivanski cerkvi. V zastavi je od zadaj prepoznal uslužbenca na sežanski postaji milice.

Previdno, a odločno je stopil dalje. Ko je prispel na Giobertijevo ploščad, se je z druge strani Ulice San Cilino vsula množica najstnikov, ki so govorili slovensko. Očitno je šlo za dijake slovenskega liceja in trgovske akademije, ki so končali pouk. Na drugi strani trga je zagledal parkirano zastavo 1300, v kateri sta sedela moška.

Počakal je, da je truma dijakov zakrila pogled iz vozila, nato je z naglim korakom stekel do tramvaja številka 6 z napisom Barcola. Na ploščadi jih je bilo namreč parkiranih več, vstopil pa je na tistega, ki se je najprej napolnil z dijaki, in se usedel tako, da ga iz avtomobila moška nista mogla opaziti. Dijaki so se medtem nagnetli v vse razpoložljive kotičke in se pogovarjali o marsičem, največ seveda o tem, kako bodo družno preživeli sobotni večer. Dva sta med seboj celo stavila, da bo eden pripešačil do obokov pri Chiozzi na koncu Ulice Battisti pred tramvajem.

»Petsto lir, da pridem pred njim.«

»Petsto, da ne. Pa da ne boš goljufal. Štartaš lahko takrat, ko tramvaj zapre vrata in odpelje ...«

Nasmehnil se je in za trenutek odmislil možakarja, ki sta po vsej verjetnosti prežala nanj nedaleč stran. Vrata so se po nekaj minutah zaprla, dijak je stekel, tramvaj je odropotal in zavozil krog okrog cerkve. Ko se je pogled znova odprl na del ploščadi, se je obrnil stran, da ga moška iz avtomobila ne bi videla. Tudi dijaka, ki je stavil, da bo prišel do križišča med ulicama Battisti in Carducci pred tramvajem, ni bilo več videti.

Znova ga je zagledal na njegovem cilju v samem mestnem središču. Porogljivo se je s pločnika smehljal sošolcem, posebno pa še tistemu, ki je izgubil stavo. Dijak je zmagoslavno stopil na tramvaj in doživel ovacijo sošolcev, ki so vozilo nato zapustili na naslednji postaji, torej Oberdankovem trgu. Sam se je peljal do glavne železniške postaje, kjer je izstopil. Avto je imel parkiran na tržaškem nabrežju.

Belo zastavo je znova zagledal na openskem vrhu pri obelisku. Moška sta ga opazila. Zato je sklenil, da tiska ne bo peljal čez mejo, ampak ga bo pustil nekje na Opčinah. Odlična priložnost za to se mu je ponudila pri sestrični Herti, ki se je poročila v eno od tamkajšnjih gostiln in pri kateri je po navadi puščal denar, ki ga je v Trstu zaslužil s prodajo domačih pridelkov.

Prispel je do gostilne v središču Opčin in stopil vanjo. Za točilnim pultom je stal mladenič.

»Prego,« ga je ogovoril v italijanščini.

»Herto iščem,« mu je odvrnil po slovensko.

»V kuhinji je, naprej stopite.«

Odprl je kuhinjska vrata in za štedilnikom zagledal sestrično.

»Oh, Milan. Lire si prinesel, si predstavljam. Si pa videti malce bled ... Krožnik njokov boš pojedel, lačen si.«

»Stopiva v špajz, prosim.«

Stopila sta dalje.

»Na, Herta, tu imaš osem tisoč lir.«

»Oho, dobro ti gre ...«

»Še od zadnjič so, pa to ni važno.«

»Kaj pa imaš v tisti torbi?«

Izvlekel je paket.

»Nekaj, s čimer ne smem čez mejo, ker če me dobijo, bo joj.«

»Razumem. Tu te bo počakalo do naslednjič. Ne skrbi, sedaj pa se usedi v jedilnico in počakaj na hrano.«

Krompirjeve njoke z govejim golažem je poplaknil s kozarcem terana. Privoščil si je še kavico in nato sedel v avtomobil. Z razbijajočim srcem je odpeljal meji na Repentabru naproti. Ko se je s Poklona spustil proti mejnemu prehodu, se je umiril. Ničesar nimajo proti meni ..., je pomislil.

Italijansko kontrolo je prestal brez večjih težav, na jugoslovanskem bloku je stal carinik, malo vstran pa je bila parkirana Zastava 1300, ki jo je opazil v Trstu in na Opčinah.

»Zdravo, tovariš,« je pozdravil in cariniku ponudil prepustnico. Ta je najprej zalistal po njej, nato pa mu rekel:

»Malo boste počakali. Avto zapeljite vstran.«

Iz stavbe sta stopila moška, ki ju je danes že videl. Nataknila sta si rokavice in začela s temeljito preiskavo avtomobila.

»Samo dva zavojčka kave in brivnik imam ...« mu je uspelo reči.

V avtu seveda ničesar nista našla, brez besed sta se usedla v zastavo in se odpeljala v Sežano. Carinik se mu je nasmehnil.

»Očitno sta se zmotila.«

Takoj se je odpeljal v domačo vas k župniku.

»Gradiva nimam, v Trstu sem opazil sumljive ljudi, ki so mi sledili. Paket sem pustil pri sestrični na Opčinah. Na meji pa so mi premetali avto. K sreči ničesar niso našli ...«

»Je sestrična zanesljiva?« je vprašal župnik.

»Seveda je, pri njej smo pustili že vse mogoče in tisto vedno našli, ko smo prišli iskat.«

»Potem ne skrbi, uredilo se bo. Bomo na kak način že spravili čez.«

Teden dni pozneje je ob osmih zjutraj kot po navadi prišel v cerkev uglasit svoje uho na cerkveni harmonij pred nedeljsko mašo. Pred vrati ga je čakal župnik.

»Noter pridi,« mu je rekel. Oba sta si imela kaj povedati. Začel je sam.

»Puščice in Slovenke, ki sem ju prejšnji teden pustil na Opčinah, ni več. Pri sestrični v gostilni je izbruhnil požar in zgorela je špajza.«

»Jaz pa ti moram povedati, da dr. Vinka Besa, tako mu je bilo namreč ime, ni več. V ponedeljek ga je pred šolo, v kateri je bil zaposlen, zadela kap. Prišli so ponj z rešilcem, a ni pomagalo. Umrl je v ženinih rokah v glavni bolnici v Trstu, včeraj so ga pokopali pri Sveti Ani ...«

Brez besed je po stopnicah stopil na kor in se usedel za harmonij. Izpod njegovih prstov so zazveneli takti Mozartovega Requiema. ■

Matija Remše

Plesala je eno samo desetletje

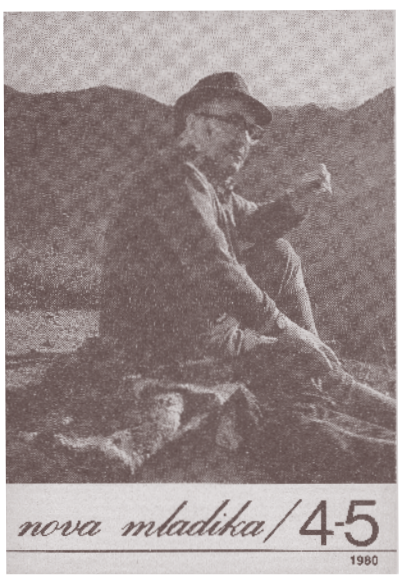
Nova mladika (1970–1980)

Lani sem v zadnjem prispevku o zgodovini Mohorjeve pripomnil, da bi bil moral več zapisati o posameznih mohorskih izdajah, pa o urednikih in avtorjih, sodelavcih. Tako so na uredniškem odboru sprejeli misel, da bi se v letošnjem letu ozrli po knjižni polici z Mohorjevimi knjigami, vzeli katero v roke in jo predstavili.

Ta knjižna polica je povsem konkretna. Sestavlja jo, takole čez palec, kakih sedem metrov zastekljenih omar, ki so najprej stale ob desni steni v zadnji levi sobi, kjer je zdaj ordinariat, na Prešernovi ulici 23 v Celju. Potem so krasile veliko dvorano v novem atriju, kjer so danes razpravne dvorane sodišča, nazadnje so se znašle v nekoliko manjši dvoranici iste hiše, ob vhodu na dvorišče. Tisti, ki se udeležijo občasnih Mohorskih večerov, si jih ogledujejo desno ob steni. Pa tam ni vseh. Nekaj jih je skritih v pomožnem prostoru na levi.

Vse knjižno bogastvo je pod ključem, na varnem, a lepo vidno skozi stekla. V spodnjem delu so pa te omare nekoliko širše in zaprte. Le kaj se skriva tam?

Seveda vem, saj sem arhivsko knjižnico pomagal urejati v letu, ko je Mohorjeva praznovala 150-letnico z veliko proslavo v celjskem Narodnem domu. S kolegom Ivanom Moharjem sva se tedensko vozila v Celje in po en delovni dan prelagala in zlagala mohorsko dediščino (zanjo je prej skrbela dr. Zmaga Kumer), ki še ni bila na novo postavljena in dopolnjena po selitvi iz hiše na ovinku Razlagove. Večina teh knjig pa je šla skozi moje roke že enkrat prej, ko sva jih z dr. Marijanom Smolikom v belem semeniškem kombiju pripeljala iz Gabrovčeca (dolina Krke). Mohorjeva je celoto po Modrovi bibliografiji zbranih knjig odkupila od starega zbiratelja, mislim, da se je pisal Petrič ali Petrovčič. V Celju je od tedaj popolna zbirka mohorskih izdaj, na uredništvu v Ljubljani pa je od starejših knjig le preostanek.

***Nova mladika*, 1980; urednik Matija Remše**

Odklenem »pritličje« ene od omar in tako rekoč izpod knjižnih polic zložim na mizo šest približno štiri centimetre debelih svežnjev s po dvanajst izvodi družinske revije *Nova*

mladika formata 17 cm x 24 cm. To so letniki od 1970 do 1975. Družbo jim delata dva sveženjčka, v prvem pet in v drugem štirje zvežčiči »ostankov« revije iz let 1970 in 1980. Manjkajo (a nekje tu so!) trije letniki, ko je revija pred »skokom nazaj« izhajala v večjem formatu (22 cm x 28,5 cm) z barvnim ovitkom in bila tako rekoč na višku svoje rastoče priljubljenosti. Za prelistavanje ob tej kratki predstavitvi mi jih pozneje prijazno posodi gospa Dragica Lovrič Avšič iz Škofijske pastoralne knjižnice v Ljubljani. Teh treh je po debelini skupaj za dobrih šest centimetrov, če odštejem vezavo. Vsaka revija je izšla na dveh tiskarskih polah, torej 32 straneh v ovitku, od vključno letnika 77 pa je ovitek del teh dveh pol. Impozantnih, če zmnožimo za en letnik in seštejemo leta, blizu 3500 strani. Letnika 79 in 80 sta s svojimi skupno 192 stranmi v primerjavi s prejšnjimi devetimi le zakrnel repek. Pri repku tega repka sem sodeloval. Drugo številko letnika 80 mi je namreč urednik g. Vitko Musek prepustil v ureditev kot nekakšen sprejemni izpit za njegovo oceno začetka mojega dela pri Mohorjevi 1. julija 1980. Pripravil sem še preostali dve dvojni. Potem se je po volji odbora končalo in smo prešli v občasni *Književni glasnik*.

Kako pa se je začelo?

Izročilo mohorskih periodičnih izdaj je v prvi polovici prejšnjega stoletja nadaljevala Finžgarjeva družinska revija *Mladika*. Z drugo svetovno vojno je zamrla. Po petindvaj-

***Nova mladika*, 1970; urednik Viktor Smolej**

setih letih »svobode« pa so bile okoliščine že dovolj sproščene, da so tisti, ki so *Mladiko* še pomnili in so hkrati čutili potrebo po krščanski reviji podobnega profila, pomislili na uresničenje svojih želja. Pobudnik ustanovitve nove revije je bil profesor **Viktor Smolej (1910–1992)**, že pred vojno sodelavec *Mladike*. Po stroki slavist, poznavalec književnosti južnih Slovanov, literarni zgodovinar, kritik, prevajalec in leksikograf. Lektor za slovaščino na ljubljanski Filozofski fakulteti je bil od 1947 naprej, predavatelj za slovaški

jezik pa še po upokojitvi. Med vojno je bil kot sodelavec OF tudi zaprt v tržaških zaporih. To je morda pripomoglo k pristanku oblasti na vznik *Nove mladike*, kakor so revijo poimenovali. Dalj časa je bil tudi odbornik Celjske Mohorjeve družbe. Ko je za Naše kraje (zbirko, ki jo je sam spodbudil znotraj redne zbirke) pripravljal knjigo o reki Savi, sem ga obiskal doma na Veselovi v Ljubljani in ga našel ležečega na parketu v dnevni sobi z gradivom pred seboj na tleh. Na stara leta je bil namreč hrbteničar in je zelo težko hodil, kaj šele sedel za mizo. Poleg Viktorja Smoleja, ki je uredil dvanajst številk prvega letnika, so bili v prvem uredniškem odboru še priznani kulturniki katoliške strani dr. Stanko Cajnkar, dr. Emilijan Cevc, dr. Vekoslav Grmič (vsa leta izhajanja revije odgovorni urednik in tudi reden pisec prispevkov), Jože Dolenc, dr. Stanislav Gabrovec in dipl. inž. Jože Strgar.

Oglejmo si malo podrobneje prvo številko, ki razodeva značilnosti letnika.

Viktor Smolej piše o *Novi mladiki* in ob tem razgrne pogled na Finžgarjevo *Mladiko* (poleg leposlovja, ki je bilo v njej nosilno, še strokovno pisanje, poljudna znanost z vseh področij človekovega življenja, delovanja in iskanja, hkrati pa poseben poudarek tudi na lepoti in skladnosti zunanje in notranje podobe revije). Vekoslav Grmič razmišlja o nekaterih vidikih tedanje slovenske vernosti. Sredi zgolj enoumnega dialektičnega in historičnega materializma »… bi morala vera postati predvsem življenje, hoja za Kristusom, ki je bil Bog, a je hkrati postal človeku enak v vsem, razen v grehu. Tako se bomo z ene strani znebili okostenele ožine, z druge strani pa bomo postali res žive priče za Kristusa, tako da bomo mogli tudi v sedanjem razgibanem času zanj pričati in se uveljavljati v novi družbi kljub njeni izključno tostranski usmerjenosti. Mnogi Samarijani našega časa, ki jim je tuja misel na Boga, Kristusa in Cerkev, bodo na tak način po nas zaslutili Njegovo prisotnost, moč in potrebnost.«

Kar nekaj prispevkov se dotika človekovih prvih korakov po Luni v prejšnjem letu. V Srečanjih in pogovorih dr. Anton Trstenjak opozarja na razhajanje »med tem, kar je dosegel človek s svojim umom na tehničnem področju na eni strani, ter med človekovo čustveno nravno nebogljenostjo na drugi strani«. Da dogodek poleg zanosa zbuja v človeku tudi zaskrbljenost, piše dr. France Avčin: »… namreč ni plod znanstvenega prizadevanja in tekmovanja vsega človeštva, temveč je – v svojem bistvu – izsledek nasprotstev dveh nepomirljivih političnih ideologij. Tako glavni namen poleta ni bil napredek naravoznanstva, temveč premoč v tekmi dveh supersil.« Franc Kvaternik pa opisuje tehnično plat podviga.

Lojze Gosar piše o Ugandi. Zora Tavčar objavlja začetek nadaljujoče se povesti *Luč z Vrhovelj*, Pavle Zidar pa druge z naslovom *Korenine moje,* ki jo posveča prijatelju, tragično preminulemu duhovniku z Breginja, Francu Droletu. Sledijo poročila o novih knjigah (Mohorjeva zbirka za leto 1970, Rebulov roman *V Sibilinem vetru*) in Urednikovo pismo.

Pesmi pojo France Lokar, Marija Jelen-Brenčič, Bernard B. Badić, Leopold Stanek in Marijan Brecelj.

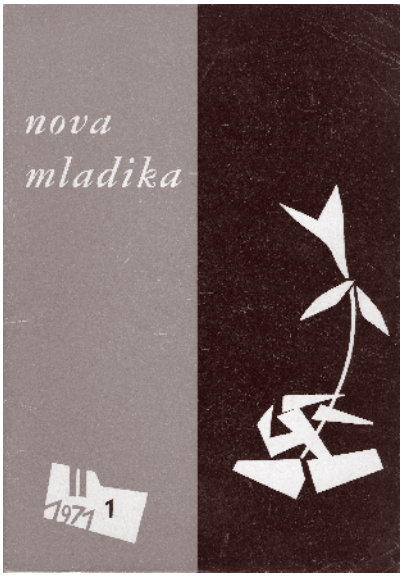
V reviji je nekaj skic in dokumentarnih fotografij pa reprodukcij iz predvojne *Mladike*. Za ljubitelje upodabljajoče umetnosti je objavljena radiranka Marjana Pogačnika Stara kovačnica z razlago v podpisu.

Zunanjost je po opremi, ki jo je naslikal Slavko Pengov za Finžgarjevo *Mladiko* 1941, oblikoval Ivan Pengov in ostaja enaka za ves prvi letnik revije, razen v zaporedni številki

in barvi. Na drugi strani ovitka so poleg običajnih podatkov o publikaciji naštete še knjige, ki jih je uredništvo prejelo v oceno. Na tretji in četrti strani ovitka pa je natisnjeno pojasnilo o *Novi mladiki,* namenjeno poverjenikom, sotrudnikom, udom in prijateljem Mohorjeve. Spodnji del je v obliki naročilnice, dopisnice.

Stalnica v prvem letniku revije poleg obeh povesti so Srečanja in pogovori, ki jih je večinoma pripravil urednik z živimi sodobniki (Vekoslav Grmič, dr. France Koblar, Jože Briški, France Bevk, Anton Janežič, Franja Adamičeva). Urednik je pripravil umišljen pogovor z Antonom Janežičem, soustanoviteljem Mohorjeve, s svojimi vprašanji in navedki Janežičevih citatov. Z dr. Stankom Cajnkarjem se je pogovarjal duhovnik in slavist Jože Gregorič. Svoje srečanje z dr. Jakobom Ukmarjem, duhovnikom, teologom, mariologom in eshatologom ter zavednim Slovencem popiše Alojz Rebula. O dr. Josipu Demšarju, ki je še kot upokojen predaval katehetiko in vzgojeslovje na ljubljanski teološki fakulteti, pišeta dr. Valter Dermota in Viktor Smolej skupaj. S prof. dr. inž. Antonom Kuhljem se je pogovarjal Jože Dolenc.

Pisatelja Franceta Bevka je Viktor Smolej izpraševal ob njegovi osemdesetletnici tudi kot urednika *Mladike* še v Gorici, ki je zaradi fašističnega pritiska potem na Finžgarjevo pobudo prešla k Mohorjevi. Bevk: »Mladiko so od MD pošiljali v Gorico kar skupno, mi pa smo posamezne številke pošiljali svojim naročnikom in pobirali naročnino. A zgodilo se je kmalu, česar nismo v taki obliki pričakovali: številke so začeli pleniti krajevni oblastniki, kakor se je komu zdelo, dokler niso razpošiljanja popolnoma zadušili. Tako se Finžgarjeva pričakovanja glede primorskih naročnikov niso izpolnila. Mladika je postala samo mohorjanska.«

***Nova mladika*, 1971; urednik dr. Stanko Janežič**

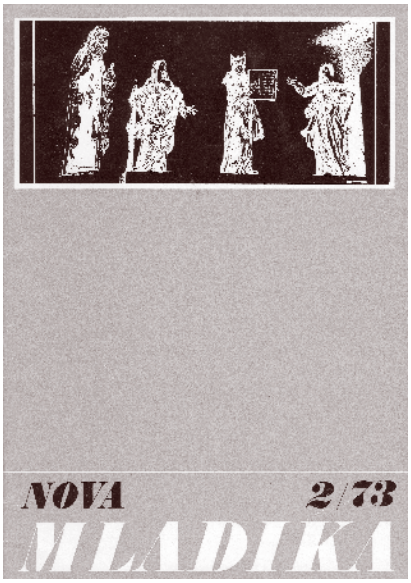
Skozi vse letnike se kot rdeča nit vije poročanje o življenju Mohorjeve in njenih knjigah.

Naslednja dva letnika je uredil duhovnik **dr. Stanko Janežič (1920–2010)**. Študiral je v Rimu in bil predvsem naklonjen ekumenizmu. Organiziral je ekumenske simpozije, na katerih so se srečevali evangeličani, binkoštniki, pravoslavni in katoličani, in tudi urejal ekumenski zbornik *V edinosti*. Njegovo delo obsega več kot štiristo teoloških razprav, devetnajst pesniških zbirk, enajst proznih knjig in štiri zbirke pesmi v prozi. Ustanovil je Slomškovo založbo v Mariboru in bil do smrti njen urednik. Sam se ga spominjam kot izrednega pevca z velikim glasovnim razponom (Dvanajst razbojnikov in Na mnoga leta je nepozabno zapel v ruščini).

Za likovnega in grafičnega urednika *Nove mladike* je pritegnil Petra Požauka, kar se pozna na zunanji in notranji podobi revije. Vinjete že v kazalu in skozi revijo nakazujejo posamezne vsebinske sklope, npr. eseje, leposlovne prispevke, pogovore (zakonci in dru-

žinska posvetovalnica), poročila o raznih dogodkih, srečanjih in knjigah, pisma bralcev in urednikove pomenke. Prispevki so krajši. Poleg rednih ustaljenih avtorjev se pojavi cela vrsta novih avtorskih imen iz starejše in mlajših generacij (Rafko Vodeb, Jakob Rihter, Marijan Tonkovič, Vladimir Gajšek, Marjan Peršak, Lojze Kozar, Vitko Musek, Jože Rajhman, Dušan Mevlja, Metod Turnšek – če navajamo le iz kazala prve številke leta 1971. V kazalu zadnje številke leta 1972 pa med drugimi Štefan Steiner, Jože Jesenik, Reginald Vospernik, Ančka Šumenjak, Nace Polajnar, Anka Prodanovič, Ivan Cimerman, Janko Perat, Zdenka Serajnik ...). Poleg reprodukcije likovnih umetnin pridobi lepa fotografija stalno mesto v reviji v letu 1972. Na platnicah z njo vse leto kraljuje Dragiša Modrinjak.

Mestoma so vsaj naslovi celo nekoliko izzivalni (npr. Jezus in hipiji, O spolnih odnosih pred poroko itd.)

***Nova mladika*, 1973; urednik Rafko Vodeb**

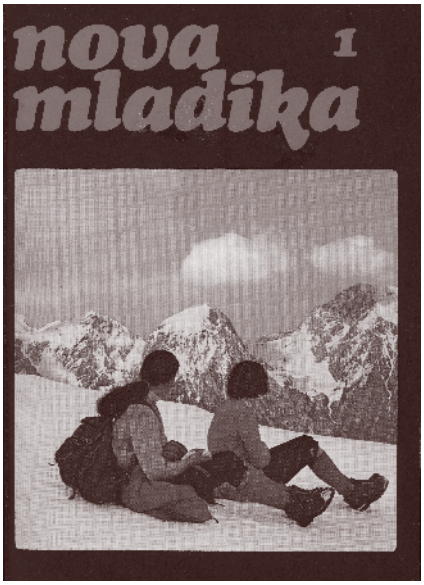
Čas in prostor tega članka me priganjata, da odvozlam oziroma prerežem že četrto in peto vrvico. Iz kolofona izvem, da je v teh dveh letnikih na delu že tretji urednik, duhovnik, teolog, prevajalec in pesnik **Rafko Vodeb (1922–2002)**. Bil je iz generacije študentov teologije, ki jih je mariborski škof ob napadu Nemcev poslal na študij v Rim. Tam je magistriral iz filozofije in teologije in bil asistent, predavatelj in pozneje podravnatelj zavoda Propaganda Fide. V Louvainu v Belgiji je študiral umetnostno zgodovino in arheologijo in po diplomi predaval na Urbaniani. Sodeloval je z radiem Vatikan pri slovenskih oddajah in bil sourednik revije *Meddobje*. Po vrnitvi v domovino je predaval na Teološki fakulteti v Mariboru in bil tajnik Celjske Mohorjeve družbe. Od leta 1975 do 1986 je urejal revijo *Znamenje*. Nanj hranim celo vrsto lepih spominov. Rad je imel mlade sodelavce in mi smo ga imeli radi. To se je poznalo tudi v njegovem urejanju *Nove mladike*. V programskem uvodu letnika med drugim zapiše: »... Še zlasti si bomo prizadevali za vedno večjo kakovost revije, posebno pri leposlovju, čeprav *Nova mladika* ni izrazito literarna publikacija. Široko jo bomo odprli mladim, ki imajo dovolj daru in zavzetosti. ... Prenovili smo zunanjo opremo in notranjo ureditev, skušali bomo razširiti družinsko problematiko, posebno Družinsko posvetovalnico, in obravnavati nova vprašanja, med drugim tudi modo in kulturo sodobnega stanovanja. Kot kulturna revija bomo spremljali duhovno rast v vsem slovenskem kulturnem prostoru in, kolikor bo mogoče, v svetu ... Po možnosti bo vsaka številka vsaj v glavnih prispevkih uglašena na neko enotno temo.«

Od teh tematskih številk letnika 73 naj posebej omenim deveto, ki je bila posvečena Slovenskemu Porabju, z nosilnima člankoma dr. Vilka Novaka in Alenke Ložar Podlogar. Poleg Dragiše Modrinjaka se pojavita s fotografijo še Stojan Kerbler in Marjan

Paternoster. Likovno urejanje je v rokah akademskega slikarja Julijana Miklavčiča. V petem letniku pa so teme po vrsti: slovenska družina, zakon in poroka, naše ženske, veselje, slovenski otroci, vloga matere, zadrege naših mož, na dopustu, izobraževanje in šola, molitev in iskanje, mladostniki in zorenje, starost in plemenitost.

Šesti, sedmi, osmi in deveti letnik je uredil **Vitko Musek (1917–1994)**. Študiral je medicino in bil član akademskega kluba Zarja (Kocbekovi sodelavci). Bil je socialno usmerjen in povezan z levo usmerjenim katoliškim sindikatom, Jugoslovansko strokovno zvezo. Od delovanja v zdravstvu se je pozneje usmeril v časnikarstvo (revija *Tovariš)* in se posvečal gledališču in filmu. O teh temah je pisal tudi v *Novo mladiko*, še preden je postal njen urednik. Po upokojitvi Jožeta Dolenca je bil od leta 1976 do 1980 tudi urednik redne zbirke Celjske Mohorjeve družbe. Spominjam se njegove meditativne drže za uredniško mizo nasproti vrat v ozko in dokaj temačno sobo uredništva na Poljanski 4, kjer ima zdaj Ognjišče skladišče za svojo, nekdaj Mohorjevo, knjigarno.

Revija je v temelju obdržala svojo družinsko in krščansko usmeritev, pa tudi uredniški koncept. Objavljala je več prevodov sodobnih verskih mislecev in literatov. O družinski in verski ter etični problematiki so vanjo pisali priznani avtorji: dr. Anton Trstenjak, Vital Vider, Mihael Žužek, Gašper Rudolf, dr. Alojzij Šuštar, dr. Vekoslav Grmič in drugi. Rafko Vodeb ima v njej serijo člankov ob znamenitih delih iz svetovne in domače upodabljajoče umetnosti. Predstavljeni so domovi slovenskih besednih umetnikov. Razlaga besedila Svetega pisma in daje praktične življenjske in gospodinjske nasvete. Zanimivi so prispevki o neživi in živi naravi. Skladno z urednikovo dušo v njej ne manjka lepih fotografij. Ovitek večjega formata revije je tiskan v štirih barvah. Za grafično ureditev je skrbel Tone Seifert. Prinašala je odmeve na dogajanja v svetu in sodobni družbi, krog mlajših in starejših sodelavcev je bil širok in njena naklada je rasla.

***Nova mladika*, 1976; urednik Vitko Musek**

Zato čudi sklep, objavljen v 12. številki leta 1978, »... da bo poslej izhajala *Nova mladika* šestkrat na leto v manjšem obsegu, a v nakladi 50 000 izvodov in bo vsem, ki se za revijo te vrste in za delovanje Mohorjeve družbe zanimajo, na voljo brezplačno pri naših poverjenikih oziroma v naših cerkvah«. Škof dr. Grmič mi je dejal, ko sem ga vprašal o tem, da izključno zaradi finančnih razlogov. Tedanjega računovodje nisem vpraševal. Mi je pa v času, ko sva bila na uredništvu skupaj, sicer redkobesedni g. Vitko Musek dejal: »G. Matija, o *Mladiki* pa mislim, da so ji zavili vrat, saj je postala preveč konkurenčna.«

Bi kar verjel, glede na nekatera druga, zdaj bolj znana dejstva iz zgodovine tedanje kulturne politike. Še ena od zadev, ki bi jih bilo treba raziskati in jim je morda moč priti do dna. ■

Foto: Ulrich Holzscheiter

~ POGOVOR ~

Dr. Tomáš Valena

»Arhitektura je zame predvsem stvar odnosa«

Pogovarjala se je
Tadeja Petrovčič Jerina

Arhitekt prof. dr. Tomáš Valena je z Mohorjevo sodeloval ob pripravi njegove knjige O PLEČNIKU (2013), ki jo strokovnjaki ocenjujejo kot eno najtehtnejših del o Plečnikovem ustvarjanju. Rodil se je leta 1950 v Pragi, slovenski materi in češkemu očetu, kot drugi od treh otrok. Oče, dejaven kristjan, je umrl leta 1960 kot politični zapornik komunističnega režima, mati pa je leta 1965 z otroki emigrirala in se preselila v München.

Profesor Valena, vseskozi ostajate povezani tako s Češko kot s Slovenijo. Zanima me, kako vas je zaznamoval prostor – čas.

Menim, da so bila tako kot pri vsakem tudi pri meni odločilna mladostna leta, prvih 15 let, pri meni torej praško okolje. Verjetno moje vseživljenjsko zanimanje za odnos arhitekture do kraja izvira prav od tam, iz časa, ko še nisem razmišljal o arhitekturi. Najbrž so se že takrat oblikovali določeni odnosi, razmerja, senzibilnost do krajev.

Zato sem se tudi pozneje, ko sem študiral v Ameriki, na daljavo ukvarjal s Prago. Predvsem sem tematiziral odnos arhitekture do topografije, saj leži Praga na razgibanem terenu. Z višine lahko drugače dojamemo volumen mesta, njegovo strukturo. To so zagotovo izkušnje, ki so vezane na Prago. Pozneje sem se tudi zaradi Prage srečal s Plečnikom. **Nenadoma sem se zavedel tiste temeljne Plečnikove »raztrojenosti«: tako kot je imel on svoj trikotnik med Ljubljano, Dunajem in Prago, sem podobnega sam začutil med Prago, Münchnom in Ljubljano.** Začutil sem se mu soroden tudi v njegovi večjezičnosti. Tu gre seveda hkrati za prispodobo – večjezičnost krajev, kultur – pa tudi za dejansko večjezičnost. Pri Plečniku se lepo vidi, kako ustvarjalno dela tudi z jezikom: češke besede, ki jih uporablja v slovenskih pismih, imajo nekaj izvirnega. V tem se čuti izjemna kreativnost, ki jo je verjetno tudi sam doživljal ob prehodih med različnimi kulturami, centri in jeziki. Zame je Plečnik bistveno večjezičen, tudi formalno: nikoli se ni mogel scela predati enemu samemu arhitekturnemu jeziku – vedno išče, prevaja. Mislim, da je to nekako povezano s kraji, ki so naju oblikovali, pa s tisto zgodnjo zgodovino, verjetno tudi pri Plečniku, saj je že zgodaj odšel v Gradec in potem na Dunaj.

Je vaš materni jezik slovenščina ali češčina?

(Smeh.) Moj materni jezik je – to se sicer nekoliko smešno sliši – očetovščina, torej češčina. V tem jeziku smo odraščali, čeprav je mama vedno trdila, da je z nami že od malega govorila slovensko, mi pa – tudi to je njena izjava – nismo hoteli odgovarjati po slovensko, smo pa vse razumeli. Šele ko smo prvič prišli v Ljubljano, smo spregovorili slovensko.

»Večjezičnost« v razumevanju stvari pri vas izhaja tudi iz vašega študija – niste študirali le arhitekture, ampak tudi umetnostno zgodovino in filozofijo.

Tu ne bi pretiraval, sem vendarle arhitekt, se pa ta področja prekrivajo; brez njih je težko misliti, snovati arhitekturo. **Prav mejna področja so vselej področja največje napetosti. Prehodi med strokami so bistveni za ustvarjalni navdih, duhovni naboj arhitekture.** Arhitekt vedno rabi duhovno hrano – nekaj, ob čemer se oplaja. Iz filozofije in umetnostne zgodovine lahko veliko pridobi.

Ključ do razumevanja?

To je stvar interpretacij. Sam se ukvarjam tudi s tem, da Plečnika interpretiram, poskušam ga razumeti, vendar drugače kot umetnostni zgodovinar. Arhitektu postavlja druga vprašanja. Sam se Plečniku čutim soroden, saj menim, da razumem, kako pri arhitektu nastaja ustvarjalna situacija. Zato me v prvi vrsti ne zanima celoten Plečnikov opus in historiografski podatki, ampak kako je prihajal do idej, iz česa je črpal navdih in kako je vse to presnavljal v arhitekturne koncepte in oblike.

Je tudi pri vašem arhitekturnem ustvarjanju bistveno najprej razumevanje prostora in šele nato njegovo (so)oblikovanje?

Osebno si sploh ne morem zamišljati načrtovanja *in tabula rasa*, saj tako lahko nastajajo le neki tipološko čisti, univerzalni motivi, ki jih projiciram v prostor. In to me ne zanima. Sam vedno potrebujem do neke mere razgiban prostor, ki že ima svoje življenje, sedimente in plasti, s katerimi se potem ukvarjam in od tod črpam navdih za dograjevanje prostora. To je kontekstualni pristop, ena mojih bistvenih opredelitev.

V življenju je pomemben tudi časovni kontekst. Leta 2012, ko ste pripravljali knjigo z zbirko tem o Plečniku, je Inštitut za preučevanje totalitarnih režimov v Pragi izdal dnevniške zapise vaše mame Danice Kržič Valena – kot dragocen dokument o tamkajšnjem dogajanju v letih od 1945 do 1960. Ste takrat vedeli, da mama piše dnevnik?

V mladih letih ne, v času odraščanja pa. Čeprav je mama od zgodnje mladosti pisala dnevnik, je po očetovi smrti (1960) za dolga leta obmolknila. Ko smo začeli razmišljati o objavi dnevnika, je mama še živela in smo se z njo pogovarjali, ali je prav iti s tako intimnim zapisom v javnost. Na Češkem je nastalo kar nekaj literature, pričevanj nekdanjih jetnikov o času v komunističnih zaporih; bilo pa je zelo redko, da bi prizadeti člani družine – v glavnem žene –, ki so ostali na drugi strani mreže, popisali ta čas s svoje perspektive.

Morda se tudi tu kaže razlika med češkim in slovenskim soočanjem s t. i. polpreteklo zgodovino.

Veliko razmišljam o razlikah med okoljema, ki ju razmeroma dobro poznam: kljub temu da so grobi kontekstualni okviri podobni, je situacija precej različna. To še posebej ugotavljam zadnjega pol leta, ko pripravljam knjigo o očetu, ki je med vojno živel kot eksilant v Ljubljani, in se ukvarjam s časom pred vojno, med vojno in tudi s povojnim obdobjem. Vidim več razlik kot podobnosti. V Sloveniji opažam močno delitev duhov, družba je še danes razklana, kot je bila že med obema vojnama, pravzaprav že od konca 19. stoletja. Tudi češka družba je na nek način poznala to dihotomijo, a za razliko od slovenskega okolja, kjer je bila do druge svetovne vojne klerikalna struja vodilna in je politični katolicizem nastopal z dominantne pozicije, je bilo na Češkem prav obratno. Tam je bila liberalna struja že v drugi polovici 19. stoletja, zlasti pa po letu 1918 z Masarykom izrazito dominantna in so se morali »ubogi« katoličani v nekih »rezervatih« na južnem Moravskem boriti proti večini. Zato tudi nikoli niso bili tako militantni, kot so bili predvojni katoličani v Ljubljani. Osnovni kontekst kulturno-religiozne situacije je bil drugačen, pa tudi pozicije moči so bile obrnjene, zato je to težko primerjati.

Prav tako ne bi idealiziral češkega soočanja s polpreteklo zgodovino. Res je, da imajo še danes omenjeni Inštitut za preučevanje totalitarnih režimov, ki ga mi nikoli nismo imeli, vemo pa tudi, da je ta pod nadzorom politike.

Zdi se mi, da imamo Slovenci radi predalčkanje. Pravzaprav pa je treba za konstruktivni dialog stopiti korak nazaj.

Če v tem kontekstu gledamo Plečnika, je bilo za takratne slovenske medvojne katoličane nerazumljivo, kako lahko Masaryk kot izrazito proticerkveno naravnan liberalec vzame nekega cerkveno-katoliškega Plečnika za svojega glavnega arhitekta in, po drugi strani, kako more Plečnik sodelovati s takšnim svobodnjaškim duhom. A kaže, da sta se kot človeka srečala na nekih drugih ravneh. Vzajemno sta se spoštovala ter v duhu neke humanistične demokracije (ki sta jo seveda vsak razumela po svoje) skupaj razvijala nove simbole ter poskušala pritegniti ljudstvo k sooblikovanju nove države. Zmožna sta bila s spoštovanjem gledati – Masaryk na Plečnikovo ljudsko vero, Plečnik pa na Masarykovo

humanistično, liberalno demokracijo, ter ob tem poudarjati stične točke, ne pa razlik.

Poleg tega, da sta »poslovno« sodelovala, naj bi bila Masaryk in Plečnik tudi prijatelja …

Glede tega ne bi pretiraval. Ohranjenih je nekaj Masarykovih pisem, ki jih je pisal Plečniku predvsem takrat, ko se je ta ujezil, spakiral kovčke in odšel v Ljubljano – da bi bilo lepo, »*milý mistře*«, ko bi se spet vrnili. V glavnem pa je potekala komunikacija prek Masarykove hčere Alice in bila tudi dosti bolj intenzivna ter vsebinsko široka.

Morda je njuna skupna točka, kot pišete v prispevku »Arhitektura za novo demokracijo«, kako iz gradu, simbola monarhije, ustvariti demokratičen prostor.

Zgodba Praškega gradu je seveda večplastna. Masaryk je stalno ponavljal formulo: narediti iz monarhističnega gradu demokratičnega. Mislim pa, da je bilo ob tem pomembno, da je bil to – čeprav zadnjih 300 let habsburški grad – predvsem grad čeških kraljev. Obnavljali in navezovali so se torej na slavno narodno zgodovino. To je en vidik. Drug vidik pa je odpiranje gradu – demokratični grad naj bi bil odprt za ljudstvo. Menim, da je zamisel odpiranja gradu vpeljal bolj Plečnik kot grajska uprava. On je bil tisti, ki je začel odpirati vrtove. Kot je sam večkrat govoril: »Smejal sem se, ko so v tujini govorili o demokratičnosti – morali bi videti našega Kranjca!« Imel je dokaj ljudsko predstavo o demokratičnosti, vsekakor čisto drugačno kot Masaryk, in ta mu je verjetno narekovala, da je treba tudi zasebne predsednikove vrtove odpreti za ljudi, za javnost. Grad je odpiral Plečnik, ne Masaryk.

Plečnik je že precej pred 2. vatikanskim cerkvenim zborom vpeljal nove koncepte tudi v sakralni prostor. V Pragi s cerkvijo Presvetega Srca Jezusovega …

To vprašanje ostaja tako za plečnikologijo kot zame osebno raziskovalni *desideratum*. Doslej se še nihče ni resno lotil naloge, umestiti Plečnika v gibanje liturgične prenove v medvojnem času. Vedno se površno govori, da se je Plečnik vračal k zgodnjekrščanskemu bazilikalnemu tipu cerkve. Res se je vračal, ampak je iz tega vlekel neke druge elemente, nikakor pa se ni vračal k baziliki. Starokrščanska bazilika ima tri ladje in to je to. Plečnik pa je delal ravno obratno. Njegova bistvena prispevka k liturgičnemu prostoru sta dva. Eden, ki se ni naprej razvijal, je tipologija široke cerkve. Ena in edina je postavljena na Barju: cerkev sv. Mihaela. To je bila prva liturgična ideja, ki se je Plečniku utrnila že pri tistem famoznem potovanju po Italiji. Plečnik ji je potem dajal prednost ves čas pred in med prvo svetovno vojno in je vse svoje učence okužil s to idejo. Ko so leta 1919 delali natečaj za cerkev na Vinohradih, sta dva njegova učenca – eden je celo dobil prvo nagrado – predstavila široko cerkev. Absolutno nenavadna ideja, ki jo je Plečnik prvič uporabil na Dunaju leta 1906, ni bila realizirana, saj je bila preveč radikalna. Šlo je za izrazito demokratičen pristop v smislu: k oltarju v široki vrsti pristopamo skupaj, duhovnik je eden izmed nas, *primus inter pares*. To idejo se mu je posrečilo realizirati šele dosti pozneje, malo pred drugo svetovno vojno, s cerkvijo sv. Mihaela. Ker je verjetno ugotovil, da je to preveč radikalno, se je začel ukvarjati s tipom, rekel bom, dvoranske cerkve. Ta *terminus* je v arhitekturi sicer že »zaseden« in pomeni nekaj drugega. Sam ga uporabljam za *tipus* prostora, ki je enoten, približno kvadraten, centralen, in kjer se Plečnik trudi umestiti oltar in predvsem oba ambona – mesti, od koder se ljudstvu oznanja Božja beseda – čim bolj v sredino, med ljudstvo. Ti elementi pa seveda zelo spominjajo na liturgično prenovo 2. vatikanskega cerkvenega zbora.

Kakšen se vam zdi naš odnos do Plečnika?

Ponovni val zanimanja za Plečnika je prišel iz tujine, s postmoderno. To je znano. Plečnik je danes svetovno uveljavljen na osnovi prizade-

vanj mnogih v 80., 90. letih preteklega stoletja, tako da ga imamo zdaj mirno za svojega največjega arhitekta – ni ga med nami, ki tega ne bi priznaval. Kaj pa bomo iz tega naredili, je druga stvar.

Plečnikova razstava, ki ste jo leta 1996 pripravili na Hradčanih, je bila simbolni dogodek, ki v spominu na tisti čas »pomladi« marsikomu najjasneje ostaja v zavesti.

Zgodba te razstave sega prav v prvo leto slovenske samostojnosti in se je potem razpotegnila do leta 1996. Lani smo se zbrali tisti, ki smo pripravljali razstavo v Pragi, in čutiti je bilo, da se tudi vsi, ki so pozneje na Praškem gradu pripravljali mnoge druge razstave, dogodka spominjajo kot absolutno izjemnega. Da se nikoli več ni delalo s takim navdušenjem, s tako zavzetostjo in zanosom ter poglobljenostjo kot takrat. Razveselilo me je, ko sem to slišal od ljudi, ki so tudi pozneje sledili razvoju, da smo takrat dejansko sooblikovali nek izjemen zgodovinski trenutek.

Nepozabna je bila razstava kelihov – že sam prostor, glasba, gregorijanski koral in potem kelihi, ki so lebdeli v prostoru …

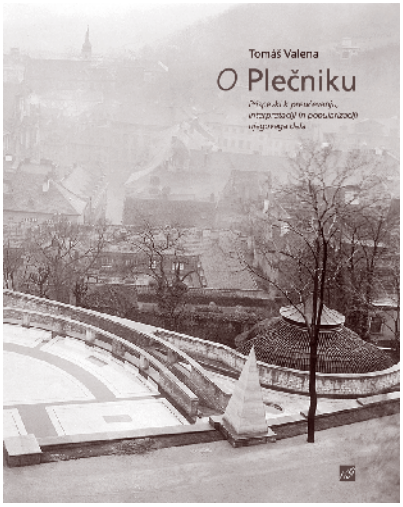
Zanimivo, da sem imel prav s to razstavo kelihov v Sloveniji – razstavo je namreč financirala Republika Slovenija – največ težav. Spomnim se, da so jo vsi odklanjali, češ da se na tulcih nabira prah in da je to grdo. Dejansko pa je bila potem to najopaznejša od vseh osmih interjernih razstav, ki smo jih pripravili na Praškem gradu; odmevi nanjo so bili objavljeni v vseh mednarodnih arhitekturnih revijah. Poudarjali so minimalna sredstva, s katerimi nam je uspelo v tistem povsem temnem prostoru ustvariti tak učinek. Kelihi so v prostoru lebdeli na višini kot ob liturgiji – na oltarju ali ob povzdigovanju. To je bila res impresivna postavitev.

Razstava je bila izjemna tudi v tem, da je predstavila Plečnika v celovitosti njegovega pristopa – od detajla do urbanizma. Res simbolično znotraj tistega konteksta in prostora.

Mislim, da je bila to sploh edina razstava, ki jo sam imenujem arhitekturna razstava *in situ*. Razstava »o« arhitekturi torej ni nekje, ampak razstavljamo tisti *locus*, tisti kraj, kjer je Plečnik zelo zgoščeno dodal svojo plast k drugim zgodovinskim plastem gradu; njegovo arhitekturo torej razstavljamo *in situ* in jo samo komentiramo. Tega se tudi ne da narediti drugje, saj arhitekti navadno ne oblikujejo nekega kraja tako intenzivno, v vseh detajlih, kot je to storil Plečnik na Hradčanih.

V knjigi *O Plečniku* poglobljeno pišete o njegovem premagovanju nivojev na vrtovih Praškega gradu …

Gre za del teme, ki jo bo treba še obdelati – za Plečnikov odnos do narave, kakšen je bil njegov pojem narave in kakšen je bil njegov odnos kot arhitekta do nje. Kaj pomeni ta »narava« v njegovih arhitekturnih konceptih. Če pogled tako zožimo – kako arhitekt vključuje ali oblikuje obstoječo naravo –, potem jo lahko razdelimo na dva dela: odnos do elementov in oblik terena ter odnos do vegetacije, torej volumnov in karakterjev grmov in dreves. Najprej sem se posvetil topografiji – na kakšen način jo je Plečnik vključeval v svoje koncepte. Ugotovil sem, da nikoli ni mogel vključiti »naravnega«, neoblikovanega terena; vedno ga je moral geometrično, stereometrično presnovati. To je klasična drža, kjer *kultura* stoji nasproti *naturi*. Človek je torej tisti, ki mora dano naravo

preoblikovati, da lahko v njej obstane. Iz narave mora narediti vrt, strukturiran tako, da ga razume.

Tudi drevesa Plečnik uporablja izrazito arhitekturno, kadar le more. To se na primer vidi na Vegovi ulici, različne vrste, različne tipe in karakterje dreves: kroglaste javore, topole, gabre in breze, vrbe žalujke. Drevesa izbira po obliki in jih potem postavi v vrste ali skupine. Kjer to ni mogoče, jih sprejme, a jih ne vključi v arhitekturni koncept. Tako je na primer v južnih vrtovih Praškega gradu, kjer je preprosto pustil drevesa, kjer so bila, da stojijo tudi na poteh.

Govorite o Plečniku, a tudi vas verjetno v prostoru vznemirjajo različne stvari, pa ne mislim le topografije …

Topografija je seveda ena najmočnejših plasti, sicer pa so to obstoječe urbane strukture, v katere se vklapljam. Pri Plečniku je to obsežna tema zlasti pri prezidavah cerkva. Največ navdiha je navadno dobil prav pri ukvarjanju z neko stavbo, s kontekstom, ki že obstaja. Toda ne gre le za navdih kraja, gre tudi za tipološki navdih in podobe, iz katerih črpamo. Plečnik je imel v glavi skoraj enciklopedično knjižnico podob – Damjan Prelovšek bo poudarjal Etruščane, tudi Grke in Rimljane –, ampak on je tudi druge inspiracije shranjeval kot podobe, ki jih je lahko priklical in aktiviral.

Iz katerih podob pa pri svojem snovanju izhajate vi?

Kot sem omenil, je prvi in verjetno trajni vpliv Prage, podobe njenih mestnih prostorov in razgibanega terena. To je gotovo osnovna mreža podob. Iz te sem pozneje razvijal abstraktne koncepte in k njej se vedno znova vračam. Skozi leta sem seveda nalagal – zavestno ali podzavestno – neskončno število podob prostorskih situacij, pokrajin, vizualnih povezav, detajlov, krajev in atmosferskih razpoloženj, pač osebno knjižnico, ki jo vsak arhitekt vedno nosi s sabo.

Arhitektura je zame predvsem stvar odnosa. Čutim, da je bila tudi za Plečnika. Vzpostavljal je odnos do stvari, do ljudi, pa tudi do krajev. Navdih iz teh situacij lahko črpamo šele, ko stopimo v odnos. Seveda odnos pomeni, da sogovornika sprejemamo, mogoče celo, da ga spoštujemo. Ne pomeni, da se z njim poistovetimo. Lahko gremo tudi v konfrontacijo – z elementi kraja, lahko tudi s sočlovekom. Lahko imamo diskurz, ki je zelo oster. Bistveno je, da prostora ali odnosa ne posiljujemo z nekimi projekcijami. Kadar k stvarem, h kraju, k človeku ne pristopamo z univerzalističnih pozicij, ampak se odpremo individualnemu nagovoru, smo že v odnosih. Menim, da je bistveno pri Plečniku prav to, da je bil človek odnosa. Gotovo mu je bil zelo daleč normativni odnos do stvari, apriorna stališča, ki ne omogočajo odnosa. **Najprej moram sprejeti sogovornika takega, kot je, tudi če mu nasprotujem. Tudi če spreminjam kraj, ga moram najprej sprejeti kot danost, kot izhodiščno točko. To zelo močno čutim pri Plečniku in tudi sam dojemam kot življenjsko vodilo.** Ni treba, da se popolnoma prilagodim – ne prostoru ne človeku. Lahko izhajam iz svoje pozicije, a le tako, da stopim v dejaven, v dialoški odnos z drugim. To drugo je lahko kar koli – za arhitekta prostor, zgodovina, človek, občestvo …

Zanimivo se mi zdi, da v tem pogledu omenjate tudi veter.

Veter ima nekaj, kar ti pride naproti. Famozno je, da ga neposredno ne vidiš, da ga ne moreš prijeti, je pa prisoten. Spominjam se krasnih Kocbekovih pesmi, ko je doživljal prav to, kar sem tudi sam poznal: kako se mu veter zoperstavi, kako ga napade izza vogala. Kako stopi pred očetovo hišo, med dvema lipama, in mu hipoma pride naproti veter. Razpre roke, se dvigne med krošnje in zajadra …

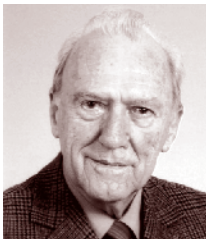
Veter, ki veje, koder hoče, je prispodoba nekoga, ki je nepredvidljiv, je nekdo, s komer se moraš soočiti, z njim stopiti v odnos. ■

Dr. Ignacij Voje

Migracije v slovenske dežele v času turških vpadov

I. del

Čeprav slovenske dežele (Kranjska, Štajerska, Koroška in Goriška) niso bile v sestavu Osmanskega cesarstva, so turški vpadi od začetka 15. stoletja oziroma strnjeno od srede 15. pa skoraj do konca 16. stoletja razširili vplive osmanske države do skrajnih etničnih meja slovenskega naroda. Slovenske in hrvaške dežele so zaradi obmejne lege in permanentnega vojnega stanja v tem obdobju občutile daljnosežne posledice osmanske prisotnosti na Balkanskem polotoku. Turški vpadi v slovenske dežele v obdobju med 1469 in 1483 so slovenske dežele gospodarsko in demografsko zelo izčrpali. To je čas najtežjih in najsilovitejših turških vpadov. Iz tega časa so tudi prvi pohodi in vdori Turkov prek Krasa do Soče in v Furlanijo. Ti vpadi pa niso imeli samo plenilnega značaja, ampak so bili v tesni povezavi s širše zasnovanim turškim vojskovanjem z Beneško republiko v Albaniji. Predstavljali so tudi najhujše plenitve na slovenskih tleh. Po zavzetju Beograda 1521 in katastrofi ogrske vojske na Mohačkem polju leta 1526 so se pojavljali Turki na naših tleh skoraj vsakodnevno. V drugi polovici 16. stoletja so bili obnovljeni turški napadi redkejši, dokler niso z utrditvijo obrambne organizacije in izgradnjo Vojne krajine povsem prenehali.

Posledice turških vpadov na slovensko ozemlje so bile težke. Njihov cilj je bil, nagrabiti čim več plena in odvesti v sužnost ujetnike. Znano je poročilo iz Celja iz leta 1471, v katerem je navedeno, da je na Štajerskem požganih 7 mest in okrog 200 vasi, 3000 ljudi pa je bilo pobitih ali odpe-

ljanih v sužnost. Po Unrestovem poročilu naj bi Turki v osemdesetih letih 15. stoletja v enem samem napadu odpeljali iz Savinjske doline 10.000 ljudi. Po oceni kranjskih, štajerskih in koroških stanov naj bi Turki do leta 1508 ubili ali odpeljali v sužnost 200.000 ljudi. Kranjski stanovi so v instrukcijah poslancev v skupnem zboru notranjeavstrijskih dežel leta 1525 navedli, koliko so Turki v poslednjih šestdesetih, sedemdesetih letih napredovali in kako so v štiridesetih in petdesetih letih tridesetkrat pustošili po Kranjski in ubili ali odvedli v sužnost 200.000 ljudi. Brez dvoma so ti podatki pretirani, če upoštevamo približno cenitev števila prebivalcev v tem času na slovenskem ozemlju.

Vrhunec opustelosti slovenskega agrarnega področja je bil dosežen v času najtežjih turških vpadov, to je konec 15. in v prvi polovici 16. stoletja. Zdi se, da poročila kronistov in uradna poročila dajejo dokaj realno sliko opustelosti slovenskih dežel. Cele vasi so bile zapuščene in polja neobdelana. Zaradi turških vpadov so posebno trpela obsežna področja na Dolenjskem, v Beli krajini, na Notranjskem, Krasu, v delih Štajerske in v Prekmurju. Preko teh področij so šle turške vpadne poti. V Ptujskem gospostvu je bilo v zadnjih letih 15. stoletja okrog 30 %, v ormoškem okrog 40 % pustih vasi. V začetku 16. stoletja je bilo v Posavju okrog Sevnice 50 % opustelih kmetij in kajž. Tudi urbarji za okolico Slovenj Gradca kažejo v drugi polovici 15. stoletja večanje števila opustelih kmetij. V gospostvih Devin, Senožeče, Postojna in Vipava je bilo okrog 30 % nenaseljenih kmetij. Ko so se v marcu 1528 zbrali na zasedanju kranjski deželni stanovi, da bi razpravljali o obrambi, so v dokaz grozljivemu uničenju dežele navedli naslednji podatek: zemljiško gospostvo Kostel je imelo pred letom dni še 300 naseljenih kmetij, medtem ko jih zdaj ni niti sedem. Popisa prebivalstva gospostva Gradac v Beli krajini za leti 1523 in 1527 kažeta, da je padlo število gospodarstev v komaj štirih letih od 170 na 106.

Že v času turških vpadov na področje slovenskih dežel v drugi polovici 15. stoletja, še v večji meri pa v prvi polovici 16. stoletja, je prišlo do prvih prebegov beguncev s turškega teritorija. Kljub temu da se je krepila in izpopolnjevala obrambna organizacija v notranjeavstrijskih deželah ter utrjevala obrambna organizacija v Vojni krajini, migracije s turškega ozemlja niso pojenjale do začetka 17. stoletja. Te migracije iz določenih vzrokov podpirajo deželni stanovi in knez. Migracije s turškega ozemlja so povzročile tudi spremenjene razmere v osmanski državi na Balkanu. Položaj krščanskega prebivalstva se je vidno poslabšal. Na novo koloniziranemu vlaško-živinorejskemu prebivalstvu so bili odvzeti privilegiji. Ker se je turška meja iz Donave premaknila na Ogrsko, kolonizirano živinorejsko prebivalstvo ni bilo več vključeno v obrambo meje, ampak so živinorejce uvrstili med rajo in jim odvzeli svoboden status in s tem povezane privilegije. Habsburžani pa so nudili beguncem (imenovali so jih uskoki) privilegije, podobne onim, ki so jih imeli pod Turki. Šlo je za status svobodnega človeka, oprostitev od dajatev in svobodo veroizpovedi (pravoslavje).

Na splošno so se begunci s turškega ozemlja imenovali Vlahi ali Morlaki, pa tudi Uskoki ali Pribegi – Prebegi, ker so uskočili Turkom in pribežali k Hrvatom in Slovencem. Po etični pripadnosti so bili pretežno Srbi iz Bosne ali Srbije ter pravoslavne vere. V manjšem številu pa so bili med njimi tudi katoliški Hrvati iz Dalmacije, Hercegovine in Slavonije. Ti so se navadno imenovali Predavci ali Pridavci (adiuncti). Tu in tam naletimo med uskoki na prave Vlahe-Romane, ostanke staroselcev iz obdobja naseljevanja Slovanov na Balkanski polotok.

V začetku 16. stoletja je pri avstrijski oblasti prevladalo prepričanje, da bi bilo smotrno pri obrambi izkoristiti begunce s turškega teritorija. Deželni knez in stanovi so se zavedali, da bi bilo treba v neorganizirano begunsko množico vnesti določen sistem in ji postaviti konkreten cilj. Prav tako je bilo jasno, da je treba dati beguncem zemljo, s katero bi mogli z družinami preživeti. Begunci so se morali obvezati, da bodo branili mejo pred turškimi napadi, kjer koli bi bilo treba. Prvi uskoki naj bi se na slovenskih tleh pojavili na Štajerskem že konec 15. stoletja. V ljudskem izročilu, ki je ohranjeno v »Pismi o banu Ivanu Šimuniću«, je opevana selitev večje skupine ljudi iz Sinjske krajine po Krbavski bitki leta 1493. Naselili naj bi se med Borlom, Ormožem in Jeruzalemom, torej na Ptujskem polju.

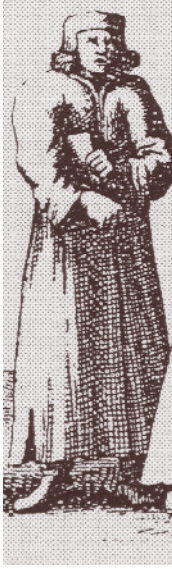
Na področje **Kranjske** so prišli prvi begunci s turškega ozemlja leta 1526 po turški zmagi na Mohačkem polju. Še v času priprav na vojno leta 1526 je prepustil nadvojvoda Ferdinand nekaterim krščanskim rodbinam iz Bosne in Srbije posestva v okolici Žumberka ter jih oprostil vseh davkov, tridesetine, mitnine in colnine na blago, ki so ga nabavljali za svoje potrebe. Zato pa so morali iti na stražo in v boj proti Turkom na lastne stroške. S tem je bila ustanovljena enotna in stabilna organizacija obrambe pred turškimi vpadi. Temu prvemu valu je sledilo še več zaporednih selitev na to področje. Vrhovni poveljnik Ivan Kacijaner je z veliko pozornostjo spremljal usodo priseljencev s turškega ozemlja. Leta 1531 se je okrog 1000 oseb v dalmatinski Cetinski krajini odločilo, da prestopijo na avstrijsko stran. Med njimi je bilo prav gotovo 700 za orožje sposobnih moških. Kacijaner je svetoval, naj bi te uskoke naselili na zemljišču deželno knežje posesti Kostel ali pri Poljanah na Kočevskem, ker so bili ti kraji zaradi turških vpadov v letih 1522, 1528 in 1530 večji del nenaseljeni. Po Kacijanerjevi oceni bi lahko naselili okrog 2000 uskokov.

Uskoki, ki so v tem prvem valu prišli na Kranjsko, so zadali oblastem precej skrbi in težav. Ker niso bili stalno naseljeni, so stanovi skušali pomagati tem bednim ljudem brez strehe nad glavo. Pozimi so jih oskrbovali z žitom in oblačili. Kot nomadi so se uskoki potikali okrog nenaseljenih zemljišč in po gozdovih okrog Žumberka, Metlike, Črnomlja, Poljan, Kostela pa vse do Loža in naprej po Krasu. Zaradi nevzdržnega stanja so si uskoki pomagali na ta način, da so začeli ropati. Nasilno ponašanje uskokov proti domorodnemu prebivalstvu je oblast prisililo, da se je začela ukvarjati z mislijo, kako bi uskoke na nek način ukrotili. Nov naselitveni val uskokov

leta 1538 in tisti pozimi 1942–1943, ko se je v Vinico v Beli krajini preselilo 70 uskoških družin, je razmere še zaostril. Ker se je število uskokov na kranjsko-hrvaški meji izredno pomnožilo, so se kmetje dvignili proti uskokom in jim odvzeli živino. Napeti odnosi med uskoki in domorodnim prebivalstvom so dosegli nevarne dimenzije, zato je morala posredovati oblast. Leta 1542 se je več uskokov, verjetno zaradi bede, morda tudi izdaje, vrnilo na turško stran. To je belokranjsko prebivalstvo tako razjarilo, da se uskoki sploh niso smeli prikazati.

Zaradi primerne zemlje za naselitev uskokov je bil na decembrskem zasedanju kranjskim deželnim stanovom predložen načrt leta 1546, da se za naselitev uskokov odkupi mehovsko gospostvo, ki je bilo tedaj v zakupu vdove Hansa Püchlerja. Ker je bila posest mehovskega gospostva zelo prostrana, so sklenili naseliti poleg uskokov tudi tiste kmete, ki so pomešani z uskoki živeli na področju Žumberka in se niso hoteli umakniti. Število uskokov se je še naprej povečevalo. Njihov poveljnik Ivan Lenković je leta 1551 trdil, da je okrog Žumberka in Metlike preko 800 uskokov. Smatral je, da gre za veliko število, saj naj bi bili to le za vojno sposobni moški. Siromašne cele ali polovične kmetije bi bile sicer zadostne za preživljanje navadne kmečke družine, bile pa so seveda daleč premajhne za prehranjevanje številnih uskoških zadružnih družin. Že leta 1534 je ohranjeno sporočilo, da je v mnogih žumberških uskoških družinah živelo skupaj 4 do 5 poročenih bratov. Če jim je bila zemlja že v začetku skromno odmerjena, so se razmere zaradi prirodnega prirastka uskoškega prebivalstva zelo poslabšale. Tudi zadnja razdelitev mehovske posesti ni prispevala k rešitvi uskoške nastanitve.

Naselitvena in etnična struktura skupinske naselitve pastirskega vojaškega sloja uskokov se je trajno vtisnila v Žumberku in nekaj belokranjskih vaseh ob Kolpi. Te uskoke so povezovale vojaške naloge in pridobljene posebne pravice sredi 16. stoletja, ker je bilo to ozemlje po teritorializaciji Vojne krajine po letu 1600 vključeno v novo vojnoupravno enoto. Do tega časa je Žumberak kljub svoji privilegiranosti spadal v jurisdikcijo kranjske dežel. Od 17. stoletja so kranjski stanovi izgubljali izvršno oblast na račun karlovškega generalata in prihajalo je do sporov zaradi pristojnosti. Ta dvojnost v vladanju je trajala do srede 18. stoletja, ko so preurejali Vojno krajino in Žumberak ter Marindol priključili Karlovškemu generalatu. Ob odpravi Vojne krajine leta 1881 je bilo to področje priključeno Hrvaški.

Področje **Bele krajine**, kjer so se v 16. stoletju naselili uskoki, je s stališča proučevanj migracij v slovenski prostor še posebej zanimivo. Skozi Belo krajino so šle glavne vpadne poti turških napadalcev. Zato je bila Bela krajina od vseh naših dežel med najbolj opustošenimi. Toda najnovejše raziskave so pokazale, da to opustošenje le ni bilo tako vsestransko in popolno. Bela krajina je bila kot obmejni predel redko naseljena že v srednjem veku. Večjo kolonizacijsko aktivnost je doživela od 13. stoletja, ko so se posamezne fevdalne rodbine iz Kranjske zanimale za to področje. Toda ko se je od 15. stoletja znašla pod udarom turških napadalcev, so

kranjski fevdalci zapuščali svoja zemljiška gospostva. Izjemo predstavlja Nemški viteški red, ki je v tem obdobju prevzel vlogo organizatorja kolonizacije. Zanimiva je tudi ugotovitev, da opustelost na tem zelo ogroženem področju ni bila dosti večja (okrog 20 %) kot v drugih slovenskih pokrajinah. Prav tako lahko na podlagi podatkov v urbarjih ugotovimo, da se domorodno prebivalstvo ni skrčilo do takšne mere, kot je to zapisano v raznih poročilih. Fluktuacija prebivalstva je bila sicer izredno velika, če jo primerjamo z drugimi slovenskimi področji, toda regeneracija prebivalstva dokaj hitra. Kmetije so bile na tem področju puste le nek določen čas, oziroma začasno. Otroci moškega spola, ki so bili sposobni orati – celo z 12 leti starosti –, so zelo zgodaj prevzeli takšne puste kmetije. Kljub temu se je v Beli krajini etnična slika prebivalstva v 16. stoletju menjala bolj intenzivno kot v drugih slovenskih deželah. Begunci iz Bosne in Hrvaške na določenih področjih Bele krajine povsem menjajo etnično strukturo, ker so turški vpadi preprečili kolonizacijo iz drugih predelov Kranjske.

V Beli krajini se je naselilo precejšnje število prebeglih Srbov, posebno na področje okoli Metlike in Vinice. Zapustili so sledove v imenih naselij (npr. Vukobrati, Bosanci) ter v priimkih danes povsem slovenskih rodbin (npr. Cvitkoviči, Vlašiči, Jankoviči, Husiči, Vranešiči itd.). Kljub hitri asimilaciji s strani preostalega slovenskega prebivalstva se je do danes ohranila majhna oaza Srbov v nekaterih vaseh na podnožju planine Bukovje v okljuku reke Kolpe. Danes so srbske vasi Bojanci, Marindol, Milić-selo in Paunovići. V teh naseljih živi še kakih 200 Srbov pravoslavne vere. Najstarejše pisne vesti o prisotnosti Srbov v Bojancih in Marindolu so iz leta 1530, čeprav so bili na tem področju verjetno že prej. Po nekaterih vesteh naj bi bila naselitev Srbov v Bojancih in Marindolu v ozki povezavi z njihovim naseljevanjem v Žumberku. V tem času sta predstavljala Žumberak in Bela krajina enotno področje, ki je bilo baza za organiziranje boja proti Turkom. Uskoke v Marindolum naj bi naselil kapetan Ivan Lenković leta 1549. Verjetno pa so se Srbi na to področje naseljevali v več etapah.

Izročila o poreklu posameznih rodov bojansko-marindolskih Srbov so zelo pomanjkljiva. Pisni viri pa pričajo, da so belokranjski Srbi prišli iz bosanskih predelov Srba, Unca in Glamoča in iz doline reke Cetine v Dalmaciji. Obstaja tudi ustno izročilo, naj bi bili prebivalci Bojancev po poreklu iz krajev ob reki Bojani v Črni gori, kar pa strokovno ni potrjeno. Verjetnejše je neko drugo izročilo, ki pravi, da so prebivalci Bojancev prišli iz Bosne in da jih je v Bojancih iz opustelega krajiškega naselja Bojne v drugi polovici 16. stoletja naselil Jurij Lenković, gospodar gradu Pobrežje pri Adlešičih. Med bojansko-marindolskimi Srbi je zelo razširjeno izročilo, da so prišli v Marindol iz Žumberka, da bi se izognili uniji, torej šele v 17. stoletju. To nas sili tudi k razmišljanju, zakaj se ta mala oaza Srbov v Beli krajini, obkoljena od Slovencev in Hrvatov, ni asimilirala, ampak je ohranila svojo nacionalnost in pravoslavno vero. Dejstvo je, da sta do najnovejšega časa katoliška in pravoslavna cerkev na tem področju prepovedovali mešane zakone. ■

Mateja Gomboc

Človek v kolesju sistema

Maturitetni esej

Romana, ki sta letos izbrana za maturitetni sklop pri splošni maturi iz slovenščine, izpostavljata vprašanje posameznika, ki ga tirnice družbe zaznamujejo in mu jemljejo identiteto. To sta **Alamut** *(1938) slovenskega pisatelja Vladimirja Bartola (1903–1967) in* **Krasni novi svet** *(1932) angleškega ustvarjalca Aldousa Huxleyja (1894–1963).*

Že na začetku nas preseneti dejstvo, da sta avtorja sodobnika in sta bila oba romana napisana v istem desetletju. To je bil čas, ko je Evropo po krvavem spopadu prve svetovne vojne pretresala nova grožnja, tokrat totalitarizmi: fašističnega Mussolinija, nacističnega Hitlerja in komunističnega Stalina. Pisatelja Vladimirja Bartola, ki je občutil rastoče nasilje italijanske okupacije v domačem Trstu, je vznemiril brezobziren vzpon Mussolinija na oblast, še bolj pa ljudske množice, ki so mu navdušene ploskale. Ko mu je leta 1927 Josip Vidmar v Parizu ponudil snov o samooklicanem vladarju iz 11. stoletja, Hasanu Ibn Sabi, je filozof in pisatelj takoj našel vzporednice in začel pisati *Alamuta*. Ustvarjanje zgodovinskega in filozofskega romana je bilo poglobljeno, kajti Bartol je preštudiral prevode Korana, vse dostopne zgodovinske vire, filozofe Bližnjega vzhoda in stare Grčije. Obširno poznavanje filozofije Spinoze, Descartesa in Kanta, zlasti pa Nietzscheja je pisateljevo roko spretno usmerjalo v izčiščeno zgodbo o makiavelističnem vladarju, ki premočrtno sledi svojemu cilju, ne glede na žrtve, ki jih pušča za seboj.

Ko je leta 1938 roman izšel pri Modri ptici v Ljubljani, je bil skoraj neopažen. Snov se je bralcem zdela eksotična, v njej pa niso razbrali povezave s pretnjo grozeče vojne in diktatorjev. Tudi ponatis dvajset let pozneje in nekaj prevodov še ni bilo dovolj za Bartolovo slavo. V osemdesetih letih se je zgodil premik, sledili so ponatisi in prevodi v več kot dvajset jezikov. Po 11. septembru 2001 pa je *Alamut* postal slaven – imeli so ga za preroško napoved džihada, samomorilskih napadalcev, Islamske države. Spomnim se, kako sem leta 2006 stopila v knjigarno v Torontu in zagledala piramido, sestavljeno iz Bartolovega *Alamuta*, na vrhu pa napis Best selling. Bila sem ponosna.

Po knjižnem uspehu je roman prodrl tudi v stvaritev video igre Assassin's Creed, od tod celo na filmska platna. Čeprav ljudje komaj vedo, da je Vladimir Bartol slovenski pisatelj, je njegova zgodba o sicer zgodovinski snovi, o izmailcih in njihovem strašnem vodji Hasanu, osvojila svet.

Oglejmo si okoliščine, ki so privedle Huxleyja do stvaritve romana *Krasni novi svet*. Dogajanje v romanu je postavljeno v leto Fordovo 632, torej v 26. stoletje. Pisatelj je namreč za začetek nove dobe izbral leto 1908, ko je Henry Ford uvedel tekoči trak v svoji tovarni avtomobilov in začel množično izdelovati avtomobil modela T. Avto se je takoj priljubil, saj je bil zaradi preprostejše proizvodnje cenovno ugodnejši od predhodnikov. Začela se je nova doba potrošništva, po drugi strani pa razčlovečenja zaradi enoličnega garanja za tekočim trakom.

Za Huxleyja je bila to ena od bistvenih spodbud za utopični roman, katerega dogajanje je premaknjeno daleč v prihodnost. Svetovna država je enotna, posebneži so umaknjeni v rezervate. Vsak posameznik spada v eno izmed petih kast: alfa, beta, gama, delta in epsilon. Najinteligentnejši so alfe, ki so odgovorni za vodstvena in intelektualna dela. Epsiloni pa opravljajo najpreprostejša, neprijetna dela in so skoraj bebavi, saj so jim kot embrijem v Zavodu dovajali manj kisika. Svet vodi sedem velikih nadzornikov, od katerih v romanu spoznamo samo »njegovo fordstvo« Mustafo Monda in skozi njegove besede ustroj Svetovne države.

Tudi v Bartolovem romanu so izmailci strogo določeni po hierarhični lestvici, od Seidune, velikega vodje, do najnižjih, lasikov. Alamut je težko dostopna trdnjava na višini 2163 metrov v iranskih gorah severozahodno od Teherana. V iztekajočem 11. stoletju se na njej godijo nenavadni, povsem osupljivi dogodki. Trdnjavo je leta 1090 osvojil skrivnostni in izjemno bistroumni izmailski vodja Hasan Ibn Saba in si jo izbral za svoj neverjeten

načrt, kako obračunati z okupatorjem – seldžuškimi Turki, se maščevati sovražnikom in osvojiti iransko ozemlje. Zamislil si je namreč fanatičen in pošasten eksperiment z ljudmi, ki ga je leta 1092, ko se roman *in medias res* začne, že uresničeval.

Po zgledu iz Korana je zapuščene vrtove deilemskih kraljev za trdnjavo Hasan uredil v rajske vrtove. Na bazarjih je nakupil 24 lepih deklet, ki jih učitelji vzgajajo v hurije, pripravljene služiti moškim, ki jih bodo pripeljali v raj. Roman se začne s prihodom zadnje, Halime, ki so jo kupili na bazarju v Buhari. Ljubka deklica je presenečena, kajti znašla se je v čarobno lepem svetu, obkrožena z ljubeznivimi lepoticami. Niti sluti ne, da je del zanje nerazumljivega načrta manipulacije in Seidunove nepremakljive volje do moči; tega dekleta sicer obožujejo in s strahospoštovanjem imajo za namestnika boga.

V trdnjavi daiji, učitelji, vzgajajo mladeniče v fedaije. Trda vzgoja v telesnih in bojnih spretnostih, premagovanju samega sebe in urjenju duha jim v glave vceplja zavedanje, da je glavno, kar zahteva Seiduna, pokorščina in sveta gorečnost za izmailstvo. In Seiduna je zagotovo »najmogočnejši izmed vseh mož, ki so kdaj bivali na zemlji, kajti Alah mu je izročil ključ, ki odklene vrata v raj« (2002, 74).

Po prvem spopadu Hasan res izbere tri fedaije, jih omami s hašišem in jih ukaže odvesti med hurije. Kot gospod stotnik iz Cankarjeve črtice izbira najboljše in najlepše. Strašnemu sanjaču iz pekla je načrt uspel, kajti fantje so ob srečanju z rajskimi deklicami prepričani, da so prišli v Alahov raj. Vse bi naredili, da se vanj spet vrnejo. Jusuf se na Seidunov ukaz vrže čez zid, Sulejman se pred osuplo množico zabode, Ibn Tahir gre omamljen ubit velikega vezirja. Tako postanejo živa bodala. Hasanovo krvavo osvajanje oblasti se je začelo.

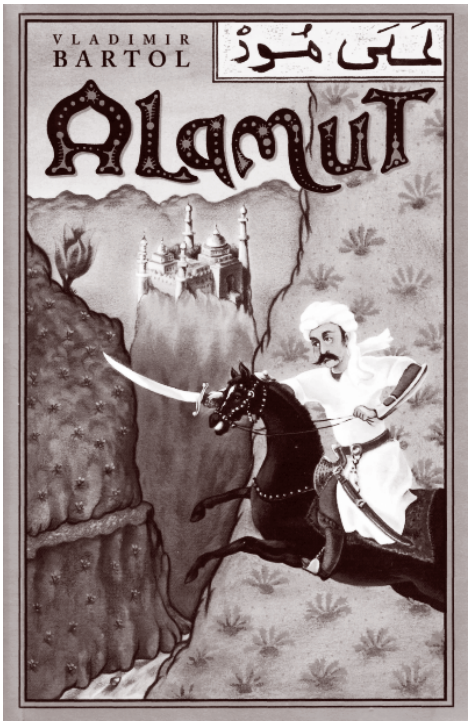
Tudi v *Krasnem novem svetu* hegemonija velikih, skrivnostno odmaknjenih vladarjev vzgaja državljane v nesvobodne, vnaprej določene osebke. Mite in etična načela jim privzgajajo s pomočjo hipnopedičnih, subliminalnih sporočil. Pomembno je, da je nova civilizacija nekonfliktna, saj je geslo svetovne države SKUPNOST, ISTOST, STALNOST. Posameznik proizvaja, opravlja točno določeno delo, za katerega je bil sploh izdelan, pomembno pa je tudi, da troši. Svoboden je le navidezno, tako da si sme izbirati obleko, počitnice in odločitev, ali bo igral golf ali skvoš. V resnici ne sme izstopati iz svoje kaste. Bernard, na začetku romana prvi, ki pred nami razgalja svojo dušo, je kljub uvrstitvi v kasto alfa plus drugačen. Preveč razmišlja, zaradi nižje rasti je premalo samozavesten, preveč je rad sam ali samo v dvoje. Za Lenino Crowne je čuden, vendar privlačen. Nič drugače kot vsak moški. Kajti v Fordovem letu 632 je zaželeno, da se ljudje vsevprek parijo med seboj.

Vladarji v obeh romanih posegajo po podobnih sredstvih, da si podredijo ljudi. Spolnost ni pogojena z ljubeznijo, temveč s hedonističnim zadovoljevanjem čutnih potreb. Seiduni v *Alamutu* pride celo prav, da se fedaiji zaljubljeni vračajo iz »raja«, saj so tako učinkovitejše orožje v boju proti

njegovemu sovražniku. Čeprav je v obeh romanih izrazit patriarhat, pogojen z mačistično strukturo velikih voditeljev, pobudo za spolna dejanja dajejo predvsem ženske, od deklic do starejših. Vseeno pa bode v oči, da si v *Alamutu* dve dekleti, bralcu zelo ljubi, vzameta življenje – Halima iz svoje mladostne naivne zaljubljenosti, Mirjam pa ob spoznanju pošastne prevare Hasana, v katerega je verjela in mu služila, vendar je bila tudi sama samo del njegovega peklenskega načrta.

Za družinsko življenje na Alamutu ni mesta, saj se ob grozečem napadu najprej znebijo žena in otrok, pa tudi Hasan je do svojih otrok, sina Hoseina in dveh hčera, krut in neočetovski. O pravi ljubezni Hasan ne ve nič, zato je pri nikomer tudi ne tolerira. Bitja, ki jih bodo po obisku fedaijev rodila dekleta, bodo zrasla v nove bojevnike in hurije. V *Krasnem novem svetu* družine ni več: otroci se rojevajo v Zavodu za razplajanje in prilagajanje, tako da jih *iztočijo*, tj. ustvarijo iz epruvet. Izraza *oče* in *mati* zvenita vulgarno in sta ostudna, prav tako kot *družina* in *ljubezen*. Samoumevno, kajti družina kot osnovna celica ljubezni prinaša varnost in občutek pripadnosti. Toda v obeh zgodbah morajo posamezniki služiti sistemu in družina je pri tem moteča. Za normalne odnose torej ni mesta v nobenem od romanov.

Podobno sredstvo manipulacije v obeh romanih je tudi omama. V *Alamutu* si Hasan podredi fedaije s kroglicami hašiša. Omamljeni se zbudijo v raju, omamljeni opravljajo zločinska dejanja za svojega voditelja. Zasvojenost je nagla, prejšnje osebnosti ni več, postanejo samo še živa bodala, fanatično pripravljena služiti Seiduni, samo da se vrnejo v

prejšnje omamljeno stanje in k hurijam v raj. V Huxleyjevem romanu je soma vsakdanja tolažba, beg iz realnosti, dopust, počitek, popoln užitek. Od some odvisni ljudje so mirni, ustaljeni, nenevarni, lahek plen za manipulacijo.

To je hkrati tudi vprašanje videza in resničnosti. Resnica je v obeh romanih priučena, glede na prostorske in časovne možnosti omejena. Vrhovni izrek izmailcev na Alamutu je NIČ NI RESNIČNO, VSE JE DOVOLJENO. Vendar njegov pomen poznajo le redki. Ljudska raja neomajno verjame, da je Seiduna Alahov namestnik na zemlji. Šolski ustroj je premočrten, usmerjen v nauke iz Korana, islamsko dogmatiko in slepo zaverovanost v Seiduno. Tako dekleta, ki se v vrtovih vzgajajo v hurije, kot fantje, ki se urijo v bojevite fedaije, vdano verjamejo v možnost, da je v Hasanu utelešen Al Mahdi, poslednji prerok. Raj res obstaja in Seiduna ima ključ, da odklene njegova vrata.

Tudi v Svetovni državi je s hipnopedičnimi sporočili videz utrjen kot resnica. V takem svetu ljudje mislijo, da so srečni. Ker so zadovoljni in potešeni, ne razmišljajo, ne hrepenijo, ne kujejo novih možnosti. Živijo v krogotoku dela, zabave, spolnosti in some. Alternativni pogled, ki ga s svojim odnosom do življenja kaže divjak John, moti tak način razmišljanja. Prav on največkrat ironično vzklikne oznako *krasni novi svet* za način življenja, v katerem ni prostora za ljubezen, nežnost, enkratnost, samoto, celo trpljenje. V *Krasnem novem svetu* ni mesta za resnico. Zato Johnova želja po iskanju resnice vznemirja, kajti iluzija je prijetna, všečna, hedonistična. Osebne odrešitve ni, kajti celo Johnov umik v samoto ni mogoč, zato je njegov propad nujen.

Ob vprašanju videza in resničnosti se v obeh romanih ponuja možnost doživeti raj na zemlji, ki si ga vsakdo želi biti deležen. Prostor popolne sreče in večnih radosti tako postane osnovno sredstvo zlorabe in neetičnega poigravanja z ljudmi. V njem se čas in lepota ustavita, zato sta Apama in Linda, ki na sebi nosita znamenja časa, čudna stvora in tarča posmeha. Za grdoto ni mesta ne v Alamutu ne v Novem svetu. Za lepoto pa je človek pripravljen storiti vse, tudi dati svoje življenje. Toda le za tisto hipno, zunanjo lepoto.

Ali smo iz takega sveta izločeni? Prvi hip si oddahnemo, kajti naše bivanje ni utrjeno na visoki skali, ločeni od vsakdana, kot je to v Alamutu. In tudi ni tako, kot si ga je zamislil Huxley v daljnjem letu 2540, torej čez dobrih 500 let. In vendar – vsakdo od nas biva v kolesju sistema. V romanih sistem deluje in človek je njegova žrtev. Vse je pretehtano *in numero et mensura* (v številu in meri): koliko človek lahko da za skupnost, kdaj, kje. Tudi mi smo v vsakdanu sužnji igre med videzom in resničnostjo, med manipulacijo sistema in pravimi vrednotami. Ne, upiramo se in hočemo biti svobodni. Ne želimo, da bi nas kolesje sistema potegnilo vase in nam vzelo identiteto.

Kaj pa, če nismo dovolj močni? Kaj pa, če se tudi z nami ta hip igra višja sila in ravna z nami kot z marionetami? ■

Nika Marenk

Emily Dickinson, religiozno-mistična pesnica narave

»Jaz – da prispem! Moj zbegan obraz
v tak kraj obsijan!
Jaz – da zaslišim! Moje tuje Uho
Tam takšno – Dobrodošlico!«[1]

Stemi besedami ameriška pesnica Emily Dickinson (1830–1886) v pesmi št. 431 opisuje svoje vzhičenje ob prihodu v raj po smrti, kjer bodo pozabljene njene plašne človeške noge in kjer bodo izgovarjali njeno ime, kar bo njena največja slava. Med svojim življenjem prezrta, pa je doživela posmrtno slavo tudi na zemlji, kajti po prvi knjižni izdaji izbora njenih pesmi leta 1890 (previdno v nakladi petsto izvodov, ki je nato v dveh letih doživela enajst ponatisov), je njena poezija letela v nebo ne samo v Ameriki, ampak po vsem svetu, razen seveda pri nas, kjer smo jo prvič dobili v prevodu sto let pozneje.

Moje prvo srečanje z Emily Dickinson je bilo konec sedemdesetih let, ko sem se pripravljala na diplomski izpit iz angleške in ameriške književnosti. Tam, na rdeče-lisastem papirju prefotokopiranega gradiva je ležalo kakih pet njenih pesmi (s predavanj prof. Juraka se je ne spomnim) in srečanje je bilo silovito. Kot bi me zadela strela – ali kot poslane iz Nebes –, so me njene pesmi zaznamovale, in čeprav v tistem času in tudi pozneje nisem imela možnosti, da pridem še do njenih drugih pesmi, sem vedela, da se bo to nekoč zgodilo. Ko je leta 1988 izšel izbor njenih pesmi v prevodu Marta Ogna, jih nisem upala brati iz strahu, da je niso izmaličili. To sem storila šele kakih deset let pozneje in preživela ter celo ozdravela od takrat nekako modne ideje, da naj bi poezijo raje sploh ne prevajali. V tem času je tudi šopek njenih pesmi postal del obveznega čtiva na maturi iz angleščine, višji nivo, in sem si lahko dala duška ob navduševanju svojih dijakov za njeno poezijo. In šele dosti pozneje sem končno prišla do knjige njenih pesmi,[2] v kateri je Thomas H. Johnson zbral vseh 1775 pesmi, in sicer v prav takšni obliki, kot

[1] Vse verze, ki se ilustrativno pojavljajo v tem eseju, je prevedla Nika Marenk.

[2] Johnson, Thomas H., (ur.), 1961. *The Complete Poems of Emily Dickinson*. Boston, New York, London: Little, Brown and Company: Bay Books.

ESEJ

so bile zapisane v njenih »zvežčičih« – z vsemi pomišljaji, velikimi začetnicami in drugimi posebnostmi pesničine poezije (medtem ko so v raznih izborih njene poezije dostikrat samovoljno posegali vanjo, ji krajšali pesmi, dodajali naslove in podobno). Ta knjiga je zdaj že več kot tri leta na moji mizi.

Emily Dickinson je bila skupaj s sestro in bratom rojena v družino enih od zgodnejših priseljencev v Novi svet, v Novo Anglijo, v slavno pravniško družino, kjer so predvsem družinski očetje že od začetka sloveli po svoji umnosti, poštenem življenju in nesebičnem delu za skupnost (njen ded je ustanovil in zgradil slaven kolidž v Amherstu, ki ga je obiskovala tudi mlada Emily, zanj zastavil in pozneje izgubil vse svoje premoženje; njen oče je delo v tej smeri nadaljeval). Živela je v turbulentnem času ameriške državljanske vojne; Darwin je razvijal svoje evolucijske teorije; v razmahu je bil transcendentalizem, literarno gibanje, ki je s svojimi eklektičnimi filozofskimi, individualističnimi in mističnimi idejami nastalo kot odpor do racionalizma 18. stoletja in predvsem do puritanstva, in ki ga je poosebljal R. W. Emerson in je imelo za posledico silovit verski razkol, ki je nastal med to novo liberalno strujo in starimi puritanskimi kalvinisti. Emily Dickinson o vojni ni pisala, ker je ni intimno doživljala; vsa dotedanja znanstvena odkritja, kot so atomi ali elektrika, je s pridom uporabljala v svoji poeziji; k verskemu preporodu ni pristopila, ker ni hotela uradno potrditi svojega krščanskega prepričanja, najverjetneje zato, ker »čaščenje v duhu« ne potrebuje zunanjih zavez. Bila je strastna bralka – Shakespearja in Sveto pismo je znala tako rekoč na pamet, cenila je Miltona – poznala in brala je tudi vse dostopne sodobne avtorje (Browningova in Rossettijeva dva, sestre Brontë, Emersona in transcendentaliste, mogoče že tudi zgodnjega Nietzscheja). Nadvse je cenila pesnike, zgledovala pa se ni po nikomer. Njena poezija je za tisti čas tako nenavadna in samosvoja, da se je še sto let po njenem nastanku, sredi 20. stoletja, zdela moderna. Paradoksalno pa je, da se ta »moderna« poezija oblikovno večinoma zgleduje po starih cerkvenih himnah in nabožnih pesmih – največkrat so to štirivrstičnice, sestavljene iz osem- in šestzložnih jambskih in trohejskih vrstic, rima pa se večinoma le vsaka druga vrstica.

V Ameriki in po svetu E. Dickinson slovi kot religiozna in mistična pesnica, pri nas pa je po tej plati manj poznana. Zato jo bom v tem pisanju skušala osvetliti najbolj s te strani, čeprav se zavedam, da so vsi kalupi zanjo preozki – ona je pesnica, ki uhaja vsaki oznaki oz. opredelitvi. Dejstvo pa je, da zagotovo v polovici svojih pesmi poje Bogu in o Bogu, ki je tam prisoten, tudi če ga izrecno ne omenja. Sicer pa je pesnica z Bogom »na ti«, z njim se pogovarja kot s sebi enakim ali pa piše o njem v tretji osebi.

»Ti osnoval si čas – / jaz sem menila, da Neskončnost / je Tebe razodetje – …« pravi v pesmi št. 765.

V pesmi št. 580 govori o vzajemnem tveganju zaveze z Bogom, ki jo nekateri imenujejo tudi vzajemen dobiček: »Sebe sem mu dala / in vzela njega, za plačilo, / slovesna pogodba življenja / se je tem potom sklenila …«

V eni od sicer redkih razprav o njeni poeziji pri nas sem zasledila trditev, »da ohranja svetopisemske oznake: križanje, konkretnost groba, poslednjo sodbo, večnost, nesmrtnost«.[3] Ne vem, zakaj bi pesnica »ohranjala« nekaj, za kar ni nobene nuje, da bi opustila; niti niso ti pojmi pri njej nobene »oznake«, ampak dejstva, o katerih v svojih pesmih piše odprto,

[3] Mart Ogen v spremni besedi k: Dickinson, Emily, 1988. *Emily Dickinson*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

stvarno in zavzeto. Kot da je (bila) osebno prisotna.

V pesmi št. 1666 pravi: »Jasneje te vidim zaradi Groba, / ki tvoj je obraz vzel vase … / … / Bolje te poznam zaradi Dejanja, / ki te je svetu najprej odvzelo / podoba praznega gnezda / priča o Ptici, ki je zletela.«

V pesmi št. 740 pesnica pripoveduje Bogu, kaj vse jo je naučil: čakati s samo seboj, neustrašnosti pred minevanjem, spoznati globino smrti, ki nič manj bridko ne jemlje, kot to že prej stori življenje in zaključi: »… in še znanje poslednje – / Nebesa kot jih Ti poznaš – dojeti – / da se ti ne bo treba sramovati / mene – v Jezusa prisotnosti žareči / na tvoji desni Strani –«.

Iz teh pesmi sije otroško čista vera. V pesmi št. 429 prosi Boga, naj jo, tako kot Luna vodi Morje prek odkazanih sipin, tudi njegovo oko varno vodi skozi življenje. To pa je ena redkih takih pesmi, kajti ona navadno ne prosi, za to je preponosna. Z Bogom se tudi prepira, mu očita, da »… več bi izkazal mi Dobrósti, / če bi me pustil v grobnici Atoma – / natrkano, in Ničlo, otrpnjeno in srečno – / kot pa v tej pametni Bridkosti –«, ali pa mu zastavlja nenavadna vprašanja.

Vsekakor pa so nekaj posebnega pesmi, v katerih razkriva svoja mistična doživetja – trenutke pravih videnj, dostikrat v sanjah, kot to opiše v pesmi št. 939. V teh videnjih doživlja prebliske nebeške lepote, sliši glasbo, ki je kot »prevod« vseh melodij, ki jih pozna človek, ali pa ji je dano vedeti, da je »izbrana« in v dokaz te milosti prejme »krono«. V pesmi št. 356 pravi: »… Milost, da sem bila – izbrana – / mi je pomenila več kot Krona, / ki je bila Milosti dokaz – / čeprav je bila – Moja –«. Potrditev njenega pesniškega mojstrstva torej ne prihaja iz njenega stvarnega okolja, ampak neposredno od Boga (tudi v pesmi št. 336 opisuje, kako ji bo On, ko bo zapustila čas in prišla v Raj, noseč s seboj njegovo podobo, podal krono, da si jo nadene in jo nato občudujoče obračal okrog in okrog pred nebesnimi občudovalci, kot mojstrico, vredno njegovega imena) in od tu črpa svojo moč, da vztraja v svoji nepriznani samoti.

Seveda pa doživlja razen »nebes« tudi »pekel«, kot to poznamo iz pripovedi krščanskih mistikov in puščavnikov, ki so poleg zanosne blaženosti preživljali tudi trenutke zamračitve duha. Tudi pesnica opisuje taka strašna doživetja dobesednega pekla in neznosnega trpljenja. To so dostikrat trenutki, ki sledijo ekstatičnemu zanosu in prebliskom blaženosti, ki včasih puščajo pesnico vso presvetljeno in izpolnjeno, največkrat pa izpraznjeno in obubožano. V pesmi št. 125 pravi, da moramo za vsak vznesen trenutek plačati v mukah, »… z beraštva jedkega leti / ob grenko priborjenem drobižu / in Skrinjah s Solzami nalitih!«.

Iz njenih pesmi izvemo, da je pesnica med svojim življenjem doživela tudi (vsaj) dve daljši taki zamračitvi (danes bi temu verjetno rekli depresiji), najbrž kot posledico silnega trpljenja, ki so ga v mladi in subtilni pesniški duši puščale mnoge smrti bližnjih prijateljev. To omenjam le zato, da osvetlim pesem, ki je pravi dragulj in pretresljivo pripoveduje, kako pesnica po preboleli bolezni okreva in se počasi vrača med svoje ljube prijatelje ptice, rože, travnike, čebele … Kot da prihaja iz podzemlja v sonce; boli jo drozgov klic, a preživi, in tudi »vsa gozdna godala« je ne raztrgajo na koščke, kot se je bala; ne upa si mimo narcis, »iz strahu, da njih Halje Rumene / bi, tujko, ranile me, ker so od moje / čisto drugače skrojene –«; boji se, da jo trava pogleda v trpeče oči in da čebele pridejo iz »tistih motnjavih dežel, kamor gredo«. A na koncu ji vsi

pridejo naproti in jo pozdravljajo spet v svoji sredi, njo, kraljico Kalvarije (pesem št. 348).

Ta pesem tudi že nakazuje pesničin odnos do narave. Kajti za Emily Dickinson bi lahko rekli tudi, da je pesnica narave. Z naravo živi, imenuje jo »najnežnejša mati«; pesmi ji pravzaprav z nevidno roko piše narava; skupaj s čebelami, metulji in drugimi »prebivalčki« (»little people« ali »pretty people«) travnika se v svojih pesmih kot ena izmed njih opijanja z roso ali se skrije v rožo; splazi se »med živahne roke vetra« in z njim šine v »sosednji koridor«, da vidi, če je njena duša doma … Spet v drugih pesmih riše veličastne vzhode in zahode sonca in to tako mojstrsko, izbrušeno in popolno, da nam zvečer ni treba oditi ven gledat posebno lepo obarvanega sončnega zahoda, ampak preberemo eno njenih pesmi. Lepote tako in tako v nobenem primeru ne bomo mogli zadržati … Sama se je tega zavedala – te silne moči pesniške besede. »Pošiljam dva sončna zatona – / Dan in jaz sva tekmovala – / jaz dokončala sem dva – in prgišče Zvezd – / on pa samo – enega – // Njegov je bil razkošnejši, / a kot sem znanki omenila – / je moj precej prikladnejši, / lahko ga bom v Roki nosila –« pravi šegavo v pesmi št. 308.

Skozi ekstazo poletja, po možnosti opoldne, ko je sonce v zenitu, nam pesnica v svojih pesmih pričara svojo prevzetost nad življenjem, opojnost in slast bivanja in že kar mističen utrip vsega živega na tem planetu. Poletje je njen najljubši letni čas in njene pesmi prekipevajo od njega. Zelo malo jih je o zimi, le nekaj o jeseni, precej več pa seveda o pomladi, kar je razumljivo, saj se takrat začenjajo priprave na zanos poletja. Za vsakogar, ki ob tem pomisli: »Oh, ne, prosim, samo pesmi o letnih časih ne …«, primer take pesmi: »Malček Norosti Spomladi / še celo Kralja ozdravi, / a Bog biva s Klovnom – / ki jemlje to neznansko prizorišče – / vsega tega Zelenja Eksperimentališče – / kot da je vse njegovo!« (pesem št. 1333).

Da naravo tako doživljaš, potrebuješ čudenje. Otroški pogled, ki je neke vrste mističen pogled: čist in neobremenjen z imeni stvari, z etiketami in vso navlako, ki so jo ljudje nalepili stvarem. Treba je »očistiti vrata zaznave«, pravi W. Blake in Juda Halevi trdi, da ga (Boga) »vidijo čiste duše«.

»Ko stojimo na vrhu stvari / in zremo navzdol kot drevesa, / vsa dimna nesnaga se sčisti / … / nobena duša ne trene, / razen če hibo trpi – / zdrave kot hribi stojijo – / blisk jih noben ne splaši –«, pravi pesnica v pesmi št. 242. Taka je (bila) ona: otroško čistega pogleda ter prodornega duha in gigantskega uma, ki je ljubila Naravo, Resnico, Lepoto in Boga in o njih pela v svojih pesmih, včasih o vsaki teh stvari posebej, največkrat pa kar v Enem.

Čeprav so sodobniki imeli Emily Dickinson za samotarko, ki drugo polovico življenja ni zapustila svoje sobe, bila vedno oblečena v belo, svoje pesmi šivala v zvežčiče, večino katerih so odkrili šele po njeni smrti, in čeprav jo literarna javnost pozna le po kakšnih 20 »najbolj znanih« pesmih, je vendar Dickinsonova napisala 1775 pesmi, ki so vse enako vredne in njene. 19. stoletje je bilo preozko, da bi jo razumelo, 21. pa morda še ni dojelo globine in mistike njene poezije ter se zato raje posveča njeni nenavadni biografiji. Druga nevarnost je, da bi jo prehitro opredelili in uvrstili v kakšen literarni tok. Toda Dickinsonova uhaja vsem oznakam in se razkriva samo tistemu bralcu, ki si upa z njo podati se tako v globine človeške duše kot tudi v njene mistične višave. ■

Dr. Leon Debevec

NA ŠTIRI OČI S PLEČNIKOVO ARHITEKTURO

Ob šestdesetletnici smrti arhitekta Jožeta Plečnika

Malo je ustvarjalcev, katerih dela sooblikujejo naš vsakdan s svojim mirom, celo brezbrižnostjo v njihovi popolnosti do časa, ki odteka mimo njih. So kakor čeri, štrleče iz deročega toka, ga cepijo, da se ob njih zjezi v peneče vrtince in končno v nemoči odteče naprej. Taka čer v brzicah arhitekturnega ustvarjanja dvajsetega stoletja je arhitektura Jožeta Plečnika. Že ob nastajanju je povzročala vrtinčenja vseh vrst; od zmrdovanja avstrijskega prestolonaslednika ob »betonski« zunanjosti cerkve Svetega Duha na Dunaju, krčevitega nasprotovanja njegovi profesuri na Dunajski umetniški akademiji zaradi njegovega provincialnega porekla, protestov čeških intelektualcev ob velikopoteznih zamislih pri preurejanju Hradčanov, do prezrtosti v prvih letih po vrnitvi v domovino in povojne komunistične anateme, ki jo ob spoštljivosti mednarodne strokovne javnosti še danes prepogosto odkrivamo v prisojnoalpskih zapisih o arhitekturi preteklega stoletja. Omalovaževanje je po laskavih ocenah v tujini zamenjala prava poplava obveznih tolmačenj, ki vlečejo Plečnikovo arhitekturo na to ali ono kopito sprejemljive, predvsem pa prevladujočemu toku umetniške produkcije všečne avantgardnosti.

Pričujoči poskus je tako, kot stoji v naslovu, zamišljen na štiri oči, kot osebni razmislek mimo vnaprej umišljenih kalupov tolmačenja Plečnikove arhitekture. Bolj kot intimne podrobnosti mojstrovega življenja nas bo zanimala njegova arhitektura. Sodobniki označujejo Plečnika za samohodca in samotarja, tako v življenju kot tudi v ustvarjanju. Nasploh se je izogibal javni pozornosti. V samoti je videl priložnost za prepotreben mir in notranjo zbranost, v kateri je mogel slediti še tako tihemu šepetu lastnega navdiha. O svojih arhitekturnih zamislih se ni pogovarjal niti s svojimi najožjimi prijatelji. Njegov sosed župnik Finžgar, eden redkih, ki ga je mojster sprejemal v svoji delovni sobi, pripoveduje, da je vedno s pivnikom zakril nastajajoče načrte na mizi. Primerno je vprašanje, ali razgaljanje vseh podrobnosti njegovega

intimnega življenja, pa čeprav se nam to zdi danes ob njegovi veličini in popularnosti še tako samoumevno ter koristno, v resnici bistveno pripomore k celostnemu razumevanju njegovega ustvarjanja ali pa postaja le osvežilna kurioziteta na jedilniku, serviranem razraščenim voajerističnim apetitom, ki se danes tako radi hranijo v resničnostnih šovih vseh vrst. Frančiškanu Martinu Percu se je vtisnilo v spomin njegovo srečanje z mojstrom ob prevzemu naročenega keliha. Plečnik mu je po dolgem motrenju keliha dejal: »Vsak človek Boga moli, Plečnik ga pač takole.« Za Plečnika torej arhitektura ni nekakšnem ustvarjalčev prigodno spreminjajoči se »alter ego«, umerjen po vatlih trenutnega trendovskega creda, tako vabljiva in udobna drža sodobnega ustvarjanja nasploh, temveč je zanj zven najintimnejših registrov lastnega jaza, utelešen v arhitekturni govorici. Bolj kot brskanja po njegovi korespondenci bi bil mojster gotovo vesel neobremenjenega in zvedavega motrenja njegove arhitekture, v katero je prelil vso svojo življenjsko moč.

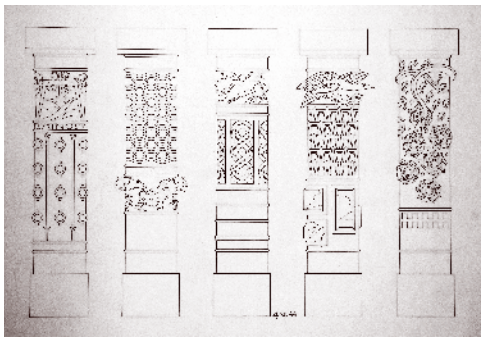
Temeljno vprašanje, ki se pojavi, ko se skušamo vsaj nekoliko vživeti v predlagano držo pri obravnavi Plečnikove arhitekture, je vprašanje njene edinstvenosti, zaradi katere se je, to je danes že gotovo, neizbrisno vtisnila v kolektivni spomin našega naroda, saj govorimo o Plečnikovi Ljubljani, Plečnikovi šoli za arhitekturo, njegova arhitektura krasi naš in evropski denar, za domnevne sodobne arhitekturne presežke podeljujemo Plečnikove nagrade in nam končno ni tuja celo misel o Plečniku kot morebitnem svetniku. Ob poskusu odgovora na zastavljeno vprašanje ne moremo zaobiti razmisleka, kaj pravzaprav arhitektura je oziroma v čem je bistvo njene istovetnosti, po kateri se razlikuje od njej najbolj sorodnih v likovni triadi, kiparstva in slikarstva. Med številnimi bolj ali manj posrečenimi poskusi se zdi zadovoljiva za pričujočo rabo tista, ki trdi, da je arhitektura kot delo človeških rok avtonomna fizična stvarnost, katere prostorske rešitve problemov človekovega bivanja dosegajo kakovost, ki človeka prevzame. V ponujeni razlagi razbiramo vsaj tri vsebinske poudarke kot izhodišča motrenja Plečnikove arhitekture.

Arhitektura je avtonomna fizična stvarnost

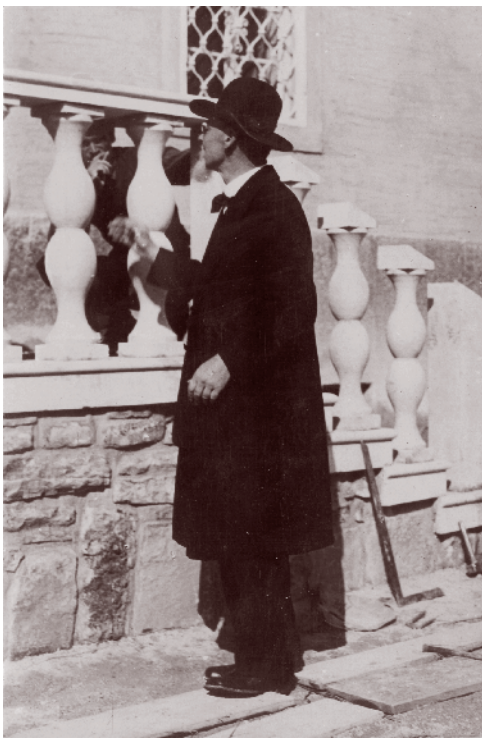
Arhitektura ni samonikel pojav, temveč sad človekove zavedne, torej hotene odločitve, da spremeni obstoječo fizično stvarnost ter jo tako prilagodi svojim potrebam. Sleherna arhitektura bistveno spremeni vsa do tedaj vzpostavljena razmerja v prostoru, v katerega vstopa. Prostor spremeni v fizičnem pogledu, saj je do tedaj arhitekturno neizrabljen oziroma drugače izrabljen prostor na novo arhitekturno urejen, spremeni ga v vsebinskem pogledu, saj je arhitektura vedno namenjena določenim človekovim potrebam in končno ga spremeni tudi v pomenskem pogledu, saj arhitekturno reševanje človekovih prostorskih potreb ni nikoli samo enoplastno, temveč razpira skoraj neizčrpno raznolikost pomenov, s katerimi nova arhitektura bogati prostor. Že bežen pogled po prostoru nam razkrije barvito pahljačo arhitekturnih pristopov, razpetih med popolno podreditvijo arhitekture naravnemu prostoru,

do danes ne tako redkim primerom pravega arhitekturnega kanibalizma, ko se neinventivnost in arhitekturna plehkost razglašata za vrlino na račun kakovosti prostora, v katerega je tak »umotvor« postavljen.

Plečnikova arhitektura nam v opisanem pogledu razkriva samozavestnega ustvarjalca, zavedajočega se dragocenosti prostora. Kot ustvarjalec vanj vstopa premišljeno, nikoli brutalno, z gotovostjo, velikopotezno, podobno izurjenemu lokostrelcu, ki še preden sprosti puščico na tetivi loka, ve za cilj, v katerega bo zadela. Zato pri realizacijah praviloma ne popušča. Posebej lepo se kaže njegova odgovornost do prostora pri dograjevanju mestnega prostora. Reševanja prostorskih problemov se loteva kompleksno. Most prek Gradaščice ni samo ureditev prometa prek reke, temveč s formatom, piramidno zamejitvijo, skulpturalnim okrasom, zasaditvijo dreves in postavitvijo v os bližnje cerkve svetega Janeza Krstnika hkrati spominja na atrij – prostor priprave na vstop v sakralno. Čevljarski most lahko po postavitvi in formatu doživljamo poleg prehoda prek reke tudi kot trg nad Ljubljanico, s katerim mojster vzpostavlja novo doživljajsko žarišče dragocenega mestnega jedra. Podobno nam postavitev poprsij pomembnih intelektualcev na Vegovi ulici poleg domiselne ureditve roba uličnega prostora prikliče v spomin motiv slovesne aleje z uvodnim arhitekturnim poudarkom obeliska sredi Trga francoske revolucije, podobne aleji sfing pred egipčanskimi svetišči, po kateri vstopamo na državotvorni Kongresni trg. Stele pripoveduje, da je Plečnik v pogovoru za ureditev novih mrtvašnic na Žalah dejal: »Ali nimamo pri nas nič, kar bi nas vodilo k naši samostojni rešitvi?«

Jože Plečnik, risba stebrov notranjega obroča Titovega paviljona na Brionih, črn tuš na »paus« papirju, 53 x 35 cm, zasebna last

Jože Plečnik (1949); vir Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK

Ljubljana tako ni dobila samo dostojno komunalno urejenega pokopališča, temveč edinstven arhitekturni kompleks slovesa od rajnih, v katerem prepoznavamo prvine grških svetiščnih kompleksov.

Ko s svojo arhitekturo odvzame mestu prostor, mu hkrati podari nove doživljajske vrednosti. Ob NUK-u je pešec deležen moderne kamnite rustike v podnožju stavbe, s portikom pred glavnim vhodom v stavbo Fakultete za arhitekturo pokloni meščanu arhitekturni baldahin nad pločnikom, s katerim uokviri slikovitost šentjakobske cerkve s parkom ob njej. Za Bežigradom prisloni stranico stadiona ob pločnik in ga obogati s pokritim stebriščem …

Navideznost v arhitekturnih interpretacijah ga ne zanima, saj je zaprisežen zaresni in iskreni materialnosti, katere učinek stopnjuje z gotovostjo tektonske logike arhitekturnega oblikovanja. Celo v podeželski Bogojini ne odstopa od svojih načel. Zidovje nove cerkve opre na množico stebrov iz masivnega podpečana. Njegovi oltarji v številnih cerkvah so vedno izdelani iz velikih kosov kamna ali pa so monolitni. Podest stopnišča, ki prebija grajsko obzidje na Hradčanih, je ena sama preprosto profilirana granitna klada. Plastičnost ometa stopnjuje s profilacijo oziroma uporabo grafita. Kupo keliha ulije v srebru, opremo oblikuje vedno iz različno obdelanega masivnega lesa. Tudi pri uporabi sodobnih materialov ne odstopa od opisane logike. Iz njih iztisne učinke, ki še danes presenečajo, kot na primer obdelava sten kripte cerkve Svetega Duha na Dunaju, v kateri moremo podoživeti svet zgodnjekrščanskih katakomb.

Arhitektura rešuje človekove prostorske probleme

Problemsko jedro arhitekture je prostor, namenjen človekovemu bivanju. Večni arhitekturni izziv je oblikovanje tridimenzionalnega prostora, prilegajočega se skoraj nepregledni raznorodnosti človekovih bivalnih potreb. Če si sposodimo domislico modnih oblikovalcev o obleki kot drugi koži, lahko rečemo, da je arhitekturni prostor njegova »tretja koža«, katere končna podoba je nujno preplet včasih v harmonično skladje zlitih značilnosti prostora, v katerem arhitektura nastaja, naročnikove kulture bivanja in ustvarjalčeve poetike, drugič »zmagovit« spomenik prevlade enega nad drugim ali končno bolehen izraz njihove shizofrene brezbrižnosti do lastne istovetnosti na račun priličenja arhitekturne rešitve nervozno spreminjajočim se »trendom«.

Stalnica Plečnikove arhitekture je nedeljsko razpoloženje, ki navda obiskovalca ob slehernem srečanju z njo. Sprehod pod kolonado ob robu Vodnikovega trga, pot od frančiškanske cerkve prek tromostovja do rotovža ali od vhoda NUK-a do glavne čitalnice, naštevali bi lahko v nedogled, spominja na renesančne mojstre, ki so arhitekturo podrejali finesam človekovega doživljanja prostora, da bi se v njem počutil kot resnična krona stvarstva. Poleg svečanosti, s katero mojster trga človeka iz vsakdanje prozaičnosti, odlikuje njegovo arhitekturo tudi celostnost, po kateri se uvršča med resnično arhitekturno elito. Njegova arhitektura nima »prednje« in »zadnje« plati, dopadljivega »lica« in nedorečenosti »zakulisja«. Spominja na dovršenost gotskih

katedral, kjer so deli, dostopni samo pticam, enako skrbno obdelani kot tisti, ki se jih človek stalno dotika. Sleherne naloge, celo tako drobne, kot je na primer vžigalnik za cigarete, se je lotil z največjo resnostjo in z vso oblikovalsko strastjo, da bi pokazal, kako pomembna je vsaka podrobnost za doživljanje celote. Med številnimi plastmi arhitekture, v katerih prepoznavamo mojstrovo zavezanost človeku, omenimo še pomenskost arhitekture. Slednja ni avtorjev diktat, temveč prijazno povabilo k druženju z raznolikostjo prostorov, z oblikovnim bogastvom arhitekturnih elementov in detajlov ter s presenetljivo raznolikostjo zasnov tako posamezne arhitekture kot kompleksov. Posebej očitno kažejo mojstrovo željo z arhitekturo nagovarjati človeka sakralni prostori, v katerih na različnih mestih vpleta napisne kartuše z izbranimi izreki ter z njimi usmerja pozornost vernika od nebistvenega k bistvenemu.

Arhitektura človeka prevzame

Tretji poudarek pa se nanaša na smisel arhitekture, po katerem se razločuje od običajnega graditeljstva. Utemeljen je v sposobnosti izoblikovanja prostorskih rešitev, katerih kakovost prevzame človeka – uporabnika ali pa samo doživljalca – na način, ki je lasten umetniškim delom. O rojstvu arhitekture lahko govorimo v trenutku, ko je človek spoznal, da more z na poseben način oblikovanim prostorom prebuditi v sebi tudi estetska občutja. To spoznanje je človek v dolgih stoletjih mojstrenja svojih zamisli prelil v lepotne kanone, kompozicijske principe in arhitekturne prvine, s katerimi si je skušal olajšati pot do tega pomembnega, a hkrati zmuzljivega učinka.

Ohranjene skice, načrti in pričevanja o uresničevanju arhitekturnih zamisli pričajo o mojstrenju kot stalnici Plečnikovega ustvarjanja. Množica študijskih skic tudi za najdrobnejšo posameznost kažejo na eni strani Plečnika kot ustvarjalca, prepolnega idej, po drugi strani pa kot nekakšnega večnega nezadovoljneža nad doseženo rešitvijo, saj je pogosto zamisel spreminjal in dopolnjeval še med njenim uresničevanjem. Prigoda, ki jo opisuje Martin Perc, župnik v Stranjah, v času obnove cerkve, pomenljivo osvetljuje mojstrov pogled na ustvarjanje. Pohvali za opravljeno delo enemu izmed rezbarjev je Plečnik dodal: »Dragi moj, če hočete napredovati, pozabite danes vse, kar ste včeraj napravili, in mislite, da ste šele danes začeli in do zdaj nič napravili, pa boste veliko dosegli.« Skoraj pikolovski je bil tudi do izvajalcev. Z vztrajnostjo je vzgojil celo vrsto dobrih obrtnikov: mizarjev, kamnosekov, teracerjev, pasarjev ..., ki so mu v poznejših letih prihranili marsikatero skrb pri uresničevanju njegovih zamisli. Dovršenost Plečnikove arhitekture spominja na renesančni lepotni ideal, ki ga je Alberti opisal kot skladnost vseh delov, sestavljenih s takimi proporcijami in povezanostjo, da se arhitekturnemu delu ne da ničesar dodati, odvzeti ali spremeniti, ne da bi se poslabšala. Predstavljenim kakovostim Plečnikove arhitekture, na katere se opira njena brezčasnost, je treba dodati še antično izročilo. To ne preseneča, saj se je antično arhitekturno ustvarjanje prvo soočilo s skoraj vsemi njegovimi ključnimi prostorskimi problemi in nanje odgovorilo na način, ki ostaja še danes relevanten. Plеč-

nik je z inventivnim, pogosto kar duhovitim preoblikovanjem antičnih prvin ustvaril lastno arhitekturno poetiko, ki ostaja spomenik brezčasne živosti klasičnega arhitekturnega izročila. Najvišje pa se Plečnikovo arhitekturno mojstrstvo povzpne v sakralni arhitekturi. Pri snovanju sakralnega prostora namreč ne gre samo za to, da človeka – vernika prevzame z estetsko močjo, temveč mora, če naj uresniči svoj smoter, v njem prebuditi tisto edinstveno notranjo naravnanost, ki jo imenujemo kontemplacija. Plečnik jo ustvarja tako z monumentalno resnostjo v cerkvi Srca Jezusovega v Pragi, Svetega Duha na Dunaju, cerkvi v Šiški ali pa Antonovi cerkvi v Beogradu kot tudi v vaškem merilu cerkva v Stranjah, Bogojini, na Barju in Ponikvi, nagovarja nas v intimnosti njegovih krstilnic v Stranjah, Nevljah, Črnučah, Mengšu, Škofji Loki in nanjo kaže z oblikovalsko odličnostjo ter ikonografsko domišljenostjo obrednega posodja.

Sklep

Kaj je torej v Plečnikovi arhitekturi tako edinstvenega, zaradi česar se in se bomo k njej vračali mimo praznovanj različnih obletnic? To, da je resnična in iskrena ter ne samo privid, ne samo resnična, temveč v svoji vsebinski domišljenosti, oblikovalski dovršenosti in izvedbeni perfekciji skoraj brezčasna, da je vedno spoštljiva do prostora, v katerega vstopa in ga plemeniti, to, da konfliktov ne vzpostavlja, temveč jih razrešuje, da vedno računa na človeka, si z njim želi dialoga in v njem z njej lastno vznesenostjo prebuja dobro, da ni preračunljiva na način, da bi probleme reševala pragmatično in koristolovsko, temveč dobesedno razsipna z doživljajskim in pomenskim bogastvom, to, da se ne napihuje, temveč sleherno vsebino povzdigne z njej ustreznim dostojanstvom, to, da ji ohranjen arhitekturni spomin v prostoru ni nikoli sitnost, temveč dragocenost, ki zaživi v novi celoti z edinstvenim sijajem, to, da je klen izraz harmonije in lepote, to, da jo končno preveva tista posebna ustvarjalčeva predanost in strast, zazrta daleč onkraj zaslužkarske preračunljivosti, ki jo more osmisliti le Presežnost sama.

V tej njeni posebnosti jo danes doživljamo kot kontrast. Ne toliko kot kontrast videza, čeprav se zdi na prvi pogled najbolj izrazit in zato pomemben, temveč kot kontrast vrednostne podstati, iz katerega raste. Poudarjeno tematiziranje videza Plečnikove arhitekture, tako značilno za sodobno publicistiko, namreč razkriva očitno nelagodje soočenja sodobne arhitekturne teorije in prakse z njeno vrednostno plastjo, ki je v svoji abstraktnosti zunaj slehernega vnaprej določenega arhitekturnega izraza in zato še kako vredna premisleka tudi danes. Naj bo praznično leto ob šestdesetletnici smrti Jožeta Plečnika spodbuda za prve korake na tej poti. ▪

Dr. Edvard Kovač

Jože Plečnik (1872–1957)

Jože Plečnik se je rodil pred 145 leti, torej 23. januarja 1872. Njegov oče Andrej je bil mizar. Pri njem se je začel bodoči veliki arhitekt učiti mizarstva, se navzel vseživljenjske velike delavnosti, predvsem pa odkril neposreden stik z naravnim materialom, lesom, kar se je pozneje kazalo v njegovi posebni ljubezni do lesenih elementov notranje opreme svetih prostorov. Od svojih mladih nog je zaradi tega znal ceniti ročno delo in imel poseben odnos do obrtnikov, jih razumel v njihovem težavnem delu in jih spodbujal, da se tudi sami odprejo umetniškemu navdihu. To njegovo lastnost lepo ponazarja dolgoletno sodelovanje in prijateljstvo s kamniškim rezbarjem Maksom Bergantom.

Jože Plečnik; vir Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK

Kmalu je mladi Jože Plečnik prejel deželno štipendijo za Državno obrtno šolo v Gradcu, kjer se je izučil za umetniškega mizarja in načrtovalca pohištva. A pot ga je vodila na Dunaj, kjer je postal študent takrat že znamenitega arhitekta Ottona Wagnerja. Ko je videl njegov načrt za berlinsko stolnico, se je tudi sam navdušil za arhitekturo, po kateri je lahko načrtoval Božje hrame. Pomembno je, da mu je bila podeljena Rimska štipendija, ki mu je omogočila večmesečno potovanje po Italiji, od Benetk do Rima in še vmesen skok v Pariz. To potovanje je bilo, kot bomo videli, odločilno za njegovo poznejšo sakralno arhitekturo. Potem je l. 1901 ustanovil na Dunaju samostojen atelje in tudi v svojih načrtih prešel iz secesije v modernizem. V tem duhu je zasnoval načrte za dunajsko cerkev Svetega Duha. Na

Dunaju ni mogel doseči, da bi nasledil slavnega Wagnerja, morda je bil temu glavni vzrok tudi njegovo veliko slovanofilstvo. Zato ga l. 1911 najdemo v Pragi, kjer je najprej predaval na Umetniško obrtniški šoli. V svojem praškem obdobju se je v njem do konca prebudila slovanska duša in je opustil čisti modernizem, čeprav je njegove elemente ohranil do konca svojega ustvarjanja. Leta 1921 je postal predavatelj na takrat na novo ustanovljeni Ljubljanski univerzi, in sicer na Tehnični fakulteti. Ko se je preselil v Ljubljano, si je za trnovsko cerkvijo sezidal hišo ter prijateljeval s tamkajšnjim župnikom, pisateljem Franom Saleškim Finžgarjem. Svojemu sosedu je uredil vrt in dogovorila sta se, da med njunima domoma ne bo nikoli ograje. To spoštuje tudi prenova Plečnikove hiše, v kateri je danes muzej velikega slovenskega arhitekta.

Naslovnica stotega *Koledarja Družbe sv. Mohorja* za leto 1953, ki ga je opremil arhitekt Jože Plečnik

Ob koncu življenja je prejel številna visoka odlikovanja, ne nazadnje se mu je oddolžil tudi Dunaj in ga imenoval za častnega doktorja. Kot prijatelj slovenskih frančiškanov je postal njihov posinovljenec in član takratnega Frančiškovega Tretjega reda. Pokopala sta ga oba takratna slovenska škofa, in sicer v družinski grobnici na Ljubljanskih Žalah, ki jo je sam zasnoval. Prav ta zadnji dogodek lepo ponazarja pokončen značaj in veličino duha slovenskega in svetovljanskega arhitekta. Po takratnih povojnih predpisih je bilo v Ljubljani prepovedano zvoniti umrlemu, za to je bila predpisana visoka kazen. Mojster Jože Plečnik je v ta namen v svojem testamentu zapustil denar za poplačilo kazni z naročilom, naj se mu zvoni.

Simbolično bi lahko rekli, da je Plečnik umrl in se s tem rodil za večnost prav ob prazniku svetih Treh kraljev (7. januarja 1957), zato darovi Treh modrih ponazarjajo njegove stvaritve, ki nam jih je zapustil v treh evropskih prestolnicah: v Pragi, na Dunaju in v Ljubljani. ▪

Jože Faganel

In memoriam dr. Marijanu Smoliku (1928–2017)

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Slovenska kulturna javnost bo, dokler bo sploh obstajala, dolgovala izjemno hvaležnost duhovniku profesorju Marijanu Smoliku za skoraj nepredstavljivo delo, ki ga je s tihim, sistematičnim in nenehnim delom v več kot šestih desetletjih svojega skoraj devet desetletij trajajočega življenja opravil s svojo vztrajno skrbjo za »knjige« kot del knjižnic, od osebnih do javnih, in za jezikovni in govorni izraz bogoslužja v Cerkvi na Slovenskem po 2. vatikanskem koncilu, ki temelji na vrhunski ravni liturgične znanosti, večstoletnem izročilu in umetniškem čutu za »besedo«.

I.

Marijan Smolik je kot nekak slovenski sv. Jožef – Božjemu Sinu ni bil oče, ampak vseživljenjski očetovski skrbnik – kar treh slovenskih knjižnic: spomeniške Semeniške knjižnice, ustanovljene v 1701. letu, znanstvene Knjižnice Teološke fakultete Univerze v Ljubljani in pastoralne Škofijske knjižnice. Vse tri bogate knjižnice so danes na dveh lokacijah ob vznožju ljubljanskega gradu, oddaljene dobrih sto metrov. Na tem odseku živahnega trgovalnega središča si najpogosteje srečeval »knjižničarja« Smolika na njegovi »poti na delovišča«. Zanje je deloval v vlogi bibliotekarja v najširšem pomenu izraza, ko je skrbel za njihov fond, klasificiranje, dopolnjevanje in raziskovanje. Popisal in obdelal je 30 inkunabul in 7000 najbolj dragocenih enot *Semeniške knjižnice*. Ob njih je tudi v NUK-u popisal zlasti rokopise verskih pesmi vse do leta 1810, iz česar je nastala njegova monumentalna doktorska disertacija na ljubljanski teološki fakulteti. Dragoceno gradivo je predstavil širši javnosti z vodnikom *Semeniška knjižnica* (1975 in 2010), z osebno razlago pa neštetim skupinam obiskovalcev, ki so se po pol stoletja javne ignorance v njej kar trli. Nobeni skupini, tudi najmlajših dijakov, ni odrekel gostoljubja.

II.

Duhovnik Marijan Smolik, posvečen leta 1955, se je strokovno usmeril na področje bogoslužja in postal vrhunski, mednarodno priznani strokovnjak in profesor liturgike na ljubljanski teologiji, kjer je poučeval od leta 1965 do 1990 in še po upokojitvi do leta 2003. Študente je oskrbel s temeljitimi, informativnimi in preglednimi, večinoma »ciklostiranimi« učbeniki (*Liturgika, pregled krščanskega bogoslužja*, Mohorjeva družba, Celje 1995, kot prava knjižna izdaja t. i. *skript*).

Stroke *liturgika* prof. Smolik ni pojmoval površinsko, kot nekako obredno tehniko ali pravilnik, ampak je izhajal iz gesla *liturgia theologia prima*, prosto prevedeno: *bogoslužje naj bo predvsem oznanjevanje*. Priljubljeni predavatelj je imel vodilno vlogo od 1970 do 1976 kot dekan in prodekan.

Ob vzpostavitvi bogoslužja v slovenščini z odločitvijo cerkvenega zbora je presegel sicer vlogo formalnega skrbništva in postal dejanski oče sodobne besedne in glasbene liturgije v slovenščini. Nalogo mu je poveril poznejši beograjski nadškof prof. dr. Franc Perko, skupaj s skrbjo za prevajanje koncilskih dokumentov v slovenščino (to skrb mu je nato odvzel prof. Rafko Valenčič). Smolik je izhajal iz stališča, da bo za uspešno obnovo bogoslužja »koristno, če se bomo duhovniki pripravili na vztrajno, potrpežljivo in dolgotrajno delo, da bomo mogli ljudem [...] vračati smisel za svete obrede ter jih po njih voditi k Bogu« (*Zbornik ob 80-letnici Marijana Smolika*, 2008, str. 31). S sodelavci je poskrbel za misal in celotna obredna

besedila v duhu koncila in njegove teologije, od prevodov do natisa (1970–1979).

Posegal je tudi na področje cerkvene vokalne glasbe in koordiniral nastajanje pesmaric (*Slavimo Gospoda*, Celje, prvič 1988 isl.) z liturgičnega vidika.

Poznal je evropsko in posebej slovensko liturgično izročilo, o čemer je predaval doma in po svetu. Omenimo zlasti njegov delež pri znanstvenokritični izdaji *Brižinskih spomenikov* (SAZU, Ljubljana 1992, 1993) in mednarodnem simpoziju (*Spokorni del bogoslužja v času Brižinskih spomenikov*, Ljubljana, 1996). Zato je samoumevno, da je postal član mednarodnih strokovnih združenj s področja liturgičnih znanosti (Arbeitsgemeinschaft der katholischen Liturgiedozenten, od 1965).

III.

Kako bi duhovnik kulturnik »knjigoljub«, kar je bil Marijan Smolik, mogel pri svojem delovanju obiti najstarejšo slovensko založbo, Celjsko Mohorjevo družbo? Nemogoče! Saj mu je bila »mohorska« knjiga kot edincu v učiteljevi družini zlasti pri selitvah v vojnem času nekakšna nadomestna sestrica, ki je umirjala nemirna najstniška leta in ga najbrž pripeljala v duhovniške vode, ko se je po maturi na Klasični gimnaziji v Ljubljani (1949), po krajšem zaporu, vojaški službi in enem letu študija matematike odločil za vstop v ljubljansko semenišče.

Pri Celjski Mohorjevi je opravljal vodilne nepoklicne funkcije: od tajnika (1982–1991) do podpredsednika (1995), pozneje odbornika in častnega člana (2004). Ko se je Celjska Mohorjeva izmaknila iz sicer blagega, a hromečega primeža samoupravnega sodelovanja s člani SZDL v njenem glavnem odboru v sedemdesetih letih, je Marijan Smolik nenastopaško odigral odločilno vlogo prenove s svojim temeljitim konkretnim delom. Poskrbel je za nepolemičen prikaz dejstev o zgodovini celjske veje Mohorjeve za obdobje 1919–1995, ko se je z izjavo vseh treh Mohorjevih 8. julija 1992 v koroškem Bilčovsu zasvetlikala možna združitev treh vej mogočnega Slomškovega vseslovenskega knjižnega drevesa. V kolofonu ta »modra« knjiga (*Družba sv. Mohorja*, Celje, Celovec, Gorica 1996, kakor tudi njena skromna predhodnica iz leta 1992) sicer ne navaja, da je njen avtor Smolik, a iz kazala izhaja prav to. Faktografskemu orisu novejše zgodovine po prvi svetovni vojni sledi popis vseh knjig po letih in vsaki mohorski veji posebej, ki sta mu dodani še abecedni kazali avtorjev in naslovov. Pač spet izkazan posluh bibliotekarja za najrazličnejše možne uporabnike! Med drugim je odkril, da je precejšen del dragocenega arhiva na sedežu Celjske Mohorjeve nepovratno zaplenila UDBA. Njegov za vsakogar uporabni seznam, dopolnjen za leta od 1996 dalje, bi Mohorjevi sode-

lavci, morda njegov neformalni učenec in posnemovalec urednik Ivan Mohar, v Smolikov spomin lahko kmalu objavili na spletni strani družbe ...

Sledilci kulturne zgodovine in krščanstva na Slovenskem pa ne bodo nikdar mogli prezreti prenovljene monumentalne leksikalne monografije na 5.000 straneh *Leto svetnikov I–V* (1999–2001). Za prenovo in dopolnitve je z njemu lastno temeljitostjo poskrbel v vlogi skromnega »urednika«. To vlogo bi sodobni rod tudi skromnejših akademskih strokovnjakov zanesljivo pretvoril vsaj v »soavtorja«. S tem svojim delom se je Smolik izkazal kot strokovnjak nove discipline – hagiografije – evropskih razsežnosti, kar so opazila tudi mednarodna tovrstna strokovna združenja in ga sprejela v svojo sredo. Uporabnost monografije se izkaže s konceptom in dodatki, ki jih lahko zagotovi res samo izkušeni bibliotekar vsem vrstam uporabnikov, tudi najzahtevnejšim.

Smolikovo temeljitost in zavezanost preverjenim dejstvom so zaznali uredniki dveh najpomembnejših naših leksikalnih del – *Slovenska enciklopedija* (Mladinska knjiga) in *Slovenski biografski leksikon* (SAZU), kjer je bil nepogrešljivi »dobavitelj« tehtnih gesel za področje *verstvo*.

Vse do nedavna je vsaj od leta 1983 za Mohorjevo urejal monumentalno zbirko *Cerkveni očetje*, v kateri so izhajali prevodi s komentarji najstarejšega krščanskega slovstva. V dobri kondiciji je to elitno zbirko predal prodornemu patrologu Smolikove delavnosti p. dr. Miranu Špeliču.

Marijan Smolik se s svojim življenjskim delovanjem uvršča v znamenito linijo slovenskih »knjižničarjev«, dobrotnikov slovenske kulture: Jerneja Kopitarja, Matije Čopa in Franceta Kidriča.

Ko premišljujemo ob tako nepredstavljivo obsežnem opravljenem delu, kako lahko en sam človek v sicer dolgem življenju uresniči toliko stvari, nam smer odgovora ponujajo njegove zadnje ure. Razkril nam jih je nadškof Stanislav Zore. Skromni utrinek zadnjih ur življenja lahko ponazorimo takole: mirna, a topla komunikacija s soljudmi, vdanost v okoliščine, v katere ga je postavilo življenje, in zavest, kaj je njegovo poslanstvo. Vse drugo je samo stvar vztrajnega, nenehnega vsakodnevnega dela brez trohice brezdelja ... Brez čudaške zagnanosti, z darom predajanja soljudem, celo s smislom za razvedrilo ... Toda brez izgubljene minute časa, ki mu je bil odmerjen – ne ki si ga je odmerjal – za svoje izjemno poslanstvo.

Mohorjevo, s katero je povezoval svoje delo na vseh treh področjih, bo za vse čase zaznamovala ustvarjalnost Marijana Smolika.

V imenu sodelavcev in bralcev vseh rodov mu zato v njegov spomin izrekam zahvalo. ■

Andrej Arko

Gaudeamus

Izid: **april 2017**
Založila in izdala: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Cvetka Rezar**

Danila

Izhajam iz družine, ki bi se ji lahko reklo zavedna. Oče je bil direktor manjšega podjetja, lojalen takratni oblasti, mama pa je bila strojepiska na občini. Normalno, da smo bili v duhu časa, čeprav se sama za politiko nisem niti malo zanimala. Lahko bi se udejstvovala v gimnazijski mladinski organizaciji, a me v to ni niti malo vleklo. Oče me k temu ni spodbujal, mama še manj. Imam mlajša brata in sestro, a tudi oni niso nikoli zašli v politiko. Danes mislim, da je oče kot nekdanji partizan pač sprejel službo prvega moža v svojem podjetju, ker mu je bilo tako ponujeno, ni pa se zanjo potegoval, kakor je tudi iz poslušnosti, ne rečem pa da tudi ne iz narodne zavednosti bil partizan, potem ko so ga po kapitulaciji Italije mobilizirali. Bil je mirne narave in rada sem ga imela.

Nezavedno sem v rosnih najstniških letih gledala za resnimi, nekoliko starejšimi fanti. Zato me na primer sošolec Drejc, ki se mi je nekaj časa približeval, prav nič ni zanimal. Pa je bil tako opazen in iskren fant! Ampak mene niso zanimali kristali in diode in slušalke in vsa tista radioamaterska šara, o kateri mi je govoril. Prav tako me ni privlačilo njegovo udejstvovanje v rokometu. Nikoli ga nisem videla, kako igra. Naj mu bodo torej te vrstice v moje opravičilo, ker sem bila morda premalo pozorna nanj, ki se je razvil v sposobnega elektroinženirja.

Danes, ko toliko žensk noče roditi spočetih otrok, zveni skoraj čudno, da sem proti koncu gimnazije, ko sem začutila novo življenje v sebi, svoje materinstvo ohranila. A včasih so bili drugačni časi, ali točneje drugačni ljudje. Ko sem torej v četrtem gimnazijskem razredu na pustovanju izgubila glavo, oziroma sva vsak svojo z mojim fantom, sva ne brez poprejšnjih stisk avgusta tisto leto odrinila na skupno pot. Moj oče in sestra sta nepričakovano blago sprejela mojo »sramoto«, mama pa se je zakadila vame z vprašanjem, kako me bo bodoči mož preživljal, ko pa še hodi v šolo. Moj fant je namreč študiral.

»... in sploh, kako si mogla! Če je že on baraba, ali si mu morala pri tem streči!?«

Jaz v joku: »Mama, prosim, ne tako!«

»Kaj bojo zdaj rekli ljudje!«

»Naj skrbijo zase!« je odbil oče.

»Seveda, ti jo zagovarjaš, zato pa je pri nas tako.«

»Zdaj je, kar je. Če se bomo še tako razburjali, ne bo zato Danila nič manj noseča.«

Ker se torej oče ni preveč repenčil, smo tudi to vprašanje kmalu dali *ad acta*. Vendar me je eden izmed bratov še dolgo zasmehoval. No, pozneje je veliko pazil mojega prvorojenca, to je pa tudi res.

V šoli o mojem primeru v glavnem niste vedeli, ker je moj fant študiral v Zagrebu in ga niste mogli kaj dosti videvati z mano. Zato verjamem, da je večino, razen dveh, treh zaupnih sošolk, moj skorajšnji porod dokaj presenetil. No, na poroko konec avgusta ste me kljub počitnicam, tiste so bile najdaljše v našem življenju, pospremili v lepem številu, še zdaj sem vam hvaležna.

Anica mi je na poroki deklamirala svojo pesem, posvečeno meni, še zdaj jo hranim. Njeni stihi so segli vame s tolikšno sugestivnostjo in ganljivostjo, da sem zajokala. Ves gimnazijski čas se nisem zavedala, da je Anica tako čuteča osebnost. Morda zato, ker se je držala bolj zase, bila skromna, čeravno po šolskem uspehu ne neopazna.

Pravzaprav – če zdaj pomislim – smo Anico vsi imeli radi. A ne vem, če ji je kdaj to kdo izkazoval. Nekje na koncu razreda je bila in nekako na koncu naše zavesti, se mi zdi. Pri tem si moram krepko izprašati vest. Še zlasti zato, ker sta Mitja, pa tudi Drejc, to moram poudariti, saj se tega dobro spominjam, skušala ves čas ustvarjati vtis, da smo si vsi enaki in Anice v tem nista nikakor prezrla. To bi nas moralo – bi me moralo zdramiti!

Ko je moj mož postal zdravnik, je dobil službo na Ptuju, od koder je izhajal, in preselili smo se tja. Tam pa je kmalu po tistem našla dom tudi naša sošolka, moja prijateljica Fanči. Naenkrat se mi je Ptuj zazdel domače mesto. Veliko smo se družili in krepili stike in si tako pojili duše. Na teh naših druženjih pa nam je vedno vstajalo iz spomina Celje.

Spominjali sva se gimnazijskih sošolcev. Občudovali sva Marijo, njen bliskoviti vzpon med virtuozinje na mednarodnih odrih. O njej sva se veliko pogovarjali. Kako se je moglo to dekle tako bliskovito uveljaviti v svetovnem merilu, sva razmišljali. Če bi ostala doma, bi svoj izredni dar ubijala v kaki glasbeni šoli, kvečjemu morda na glasbeni akademiji.

Ali pa Ivan, ki se nama je že v šoli zdel izreden, ves resen, odraslejši od nas. Nekoč sem ga s svojo družino, potem ko sta se mi rodila še dva otroka, obiskala, ko je župnikoval v Halozah. Obljubil je, da nas bo obiskal, a ni nikoli prišel. Spominjali smo se tudi srebrnega jubileja naše mature, ki smo ga razkošno proslavljali pri njem v Slovenskih goricah.

Beseda s Fanči je kdaj nanesla tudi na Smiljano, ker je nisva videli že desetletja. Me prav zanima, kaj bo napisala za to knjigo. Upali sva, da se bo prikazala vsaj ob petdesetletnici mature, če se že doslej ni. Pa če prav vem, naj bi se kdaj spet pojavljala v Celju. Nenavadno je, da ves ta čas nismo prišli skupaj niti na ulici. Morda pa jo je srečal kdo drug izmed nas.

Ko sem bila mlada mamica, sem naletela na celo vrsto težav – od stanovanjskih razmer do odložitve študija. Po poroki sva namreč zaživela pri moževih starših. Tam pa sem kmalu začutila, da sem nezaželena. Tast je sicer držal z mano, moževa mama pa me je prenašala z mračnim zadržanjem. Nikoli žaljive ali sovražne besede, temveč strupen molk. Za svojega sina si je želela kako zdravnico ali profesorico, ne pa navadne gimnazijke brez mature. Moj mož, ki je dežural cele dneve in nemalokrat tudi noči, je bil ves nemočen.

»Povej očetu, naj govori s tvojo mamo, tako ne more iti naprej,« sem prosila moža.

»Saj sem rekel že mami.«

»Kdaj si ji rekel?«

»Ravno te dni.«

»In kako je to sprejela?«

»Rekla je: 'Kaj je pa narobe? Kdo pa ima kaj proti njej?' To sem ti že hotel povedati, pa ni bilo prave prilike.«

»Zakaj pa je takrat, ko sem imela rojstni dan, samo kratko posedela pri večerji, potem pa se dvignila? A je to normalno? In ko mi je skrušeno voščila, mi je podala roko, kot da bi se morala dotakniti robide.«

»To sem že omenil očetu, pa je dejal, da se bosta že unesli. No, mu bom še kdaj rekel o tem.«

Tega nisem prav rada napisala, nekako ne spada sem, a sem morala. Morda je še kakšna druga iz našega razreda doživljala kaj podobnega. Lahko pa da se ne bo šla tako razgaljat. A meni se tisti čas še vedno znova dogaja, čeprav vem, da je nesmiselno to pogrevati. Hotela sem samo povedati, da so moji živci takrat to slabo prenašali.

Po nekaj mesecih take pokore mi je mama uredila, da smo se preselili v hišico k njeni ovdoveli sestrični, ki se je bila že zdavnaj poročila na Ptuj in ki ni imela otrok. Spet je bila moja tašča tista, ki je ta korak ovirala, češ da si njen sin zasluži boljše bivališče, kot pa je nizka stara hiša mamine sestrične. Vendar sem vztrajala in se najprej sama z otrokom preselila vanjo. Kmalu se mi je pridružil še mož. Mamina sestrična, ki nam je tudi gospodinjila, pa je večkrat rekla:

»Končno tudi pod mojo streho veka dojenček!«

Že kmalu po rojstvu otroka in maturi, ki sem jo morala opravljati kot privatistka, sem si vtepla v glavo, da bi študirala. Toda kako – z majhnim otrokom in oddaljena od univerzitetnih ustanov. Skratka, šele pri svojih devetindvajsetih letih sem končno diplomirala iz defektologije, a ne vprašajte, s kakšnimi naprezanji in odrekanji. Pa tudi ob napetostih z možem, kakršne je porajal tak način življenja. Zato sem svoji edini hčeri zabičala, naj si, če namerava študirati, nikar ne omisli otroka pred diplomo. No, pa me je ubogala.

Zaposlila sem se kot specialna pedagoginja na osnovni šoli, kjer je bila vsako leto približno desetina otrok z izrazitejšimi učnimi težavami oziroma s posebnimi potrebami. Sprva je bila večina takih v nižjih razredih šole, pozneje pa se jih je začelo pojavljati vse več tudi na razredni stopnji. Pojav, ki bi si zaslužil temeljito sociološko in še kako analizo o življenjskih navadah odraslih, naši družinski politiki, stopnjevanemu tempu življenja …

Tako me je delo, ki sem ga imela rada, začelo ubijati, saj je bilo treba predelavati nakopičeno snov, a je za razvijanje procesov in funkcij ter za odpravljanje težav pri učencih začelo primanjkovati časa. Poleg tega sem morala sodelovati z razrednikom in učiteljicami ter seveda s starši. Učence sem obravnavala posamič, pa tudi v manjših skupinah. Večinoma smo delali v razredu, ob suhem vremenu pa včasih tudi na prostem, v naravi. Danes mi je v največje zadoščenje, če naletim na kakega nekdaj težko učečega se učenca, ki se je uveljavil v poklicu in ki ima kolikor toliko urejeno življenje.

Po triindvajsetih letih zakona sva si z možem zgradila hišo v Celju. Tudi tu sem nadaljevala delo v šolstvu. Takrat nas je bilo že pet: odrasli sin in precej mlajša hči in še en sin. Pozneje si je prvorojeni z družino postlal v hiši moje tašče in takrat že pokojnega tasta na Ptuju. Razumejo se dobro. Hči se je poročila v Maribor, mlajši sin pa z družino živi v Celju, v naši hiši na Dolgem polju.

Zapisala sem, da se za politiko nisem nikoli zanimala. A ves čas povsem mimo nje moje življenje vendarle ni teklo. Vendar moram reči, da s svojo državo ne morem biti zadovoljna, pa če sem si še tako želela njeno samostojnost. Ne morem se ubraniti misli, da nismo vredni, da imamo svojo državo.

Še preden je padel Berlinski zid, so me predlagali za podpredsednico delavskega sveta. To delo pa mi ni dišalo, nisem birokratski tip. Potem mi je šolska tajnica rekla, da mora biti vsakdo vključen v kakem samoupravnem organu in postavili so mi ultimat: če nočem v delavski svet, bom razporejena kot delegatka svoje delovne organizacije v Zbor združenega dela Skupščine Socialistične republike Slovenije. Tajnica mi je namignila, da bi tako imela manj sej, kot če bi bila delavska svétnica, kajti skupščinski delegati imajo svoje namestnike iz drugih strokovno sorodnih okolij, kateri se lahko na sejah menjavajo.

Vendar je sicer manj sej pomenilo tudi, da sem se občasno morala voziti v Ljubljano. No, če sem vozila sama, sem se vedno vračala povsem zbita. Skupščinska zasedanja so po navadi trajala ves dan, včasih tudi dva. Takrat med Celjem in Ljubljano še ni bilo avtoceste. Najhuje je bilo pozimi, kadar je na dan zasedanja metlo.

Spominjam se, da je moj sedež v takratni skupščini imel številko triintrideset. Torej sem sedela kar dosti spredaj, v tretji vrsti, in si nisem mogla privoščiti dremanja. Kajti seje so bile puste in bila sem – razen v dveh primerih, ko sem morala, kakor so mi zabičali v celjski službi, na govorniški oder – tam predvsem za število, potrebno pri vsakokratnem glasovanju.

Tako je bilo, vse dokler se niso približali usodni dnevi sprejemanja dopolnil k slovenski ustavi, ki so nakazovala pot k večji samostojnosti naše, tedaj socialistične republike, ki pa je bila na papirju ustave država že tudi sicer. A takrat, tistega septembra 1989, ko je popoldne začelo rahlo rositi, je šlo za usodnejši premik, čeprav se tega vsi delegati v dneh, ko smo prejeli gradivo domov, še nismo prav zavedali.

Šele ko smo prihajali na popoldanski del zasedanja, ki ga je neposredno prenašala javna televizija, nas je pred skupščinsko zgradbo pričakalo nekaj ljudi, ki so nam hiteli podajati jabolka in nam namenjati spodbudne besede, češ naj vendar glasujemo državotvorno, torej za predlagane ustavne spremembe. Spominjam se, da je na sejo prihitel sam predsednik tedanjega jugoslovanskega predsedstva in tako predčasno zapustil obveznosti na zasedanju Generalne skupščine Organizacije združenih narodov v New Yorku. Sedel je točno pred mano, le dve vrsti naprej. Gledala sem ga v tilnik in spominjam se, da si ni utegnil umiti redkih kratkih las …

Takoj po glasovanju, ko smo večinsko sprejeli ustavne spremembe, je nekdo v dvorani začel peti Prešernovo *Zdravljico*. Brž smo jo povzeli za njim in spreletel me je srh, čeprav nam je prepevanje slabo uspevalo. Od presenečenja se nismo mogli dobro uglasiti. Slišati je bilo klavrno, kot bi zajavkal bolnik, ki bi se po daljšem času prebudil iz nezavesti. Bil je skrivnostno veličasten, skoraj svetosten trenutek. Počasi sem dojemala, kaj se je zgodilo. ■

Drago Jerebic in Sara Jerebic

Bližina osrečuje

Izid: **januar 2017**
Založila in izdala: **Celjska Mohorjeva družba in Družinski inštitut Bližina**
Uredila: **Tadeja Petrovčič Jerina**

Naj se razveževa?

Med nama ni več nobene iskrice. Odtujila sva se drug drugemu. Zato menim, da je najbolje, da greva narazen.

V podobni situaciji se lahko prej ko slej znajde sleherni par, ko eden od zakoncev ali kar oba ugotovita, da sta se drug drugemu odtujila ter da ju vežejo morda zgolj otroci in materialne stvari. Ker je prvotna zaljubljenost minila, doživljata, da ni več tako lepo biti skupaj kot na začetku, ko sta si želela biti skupaj ure in ure. Zakonca imata lahko občutek, da se je stanje iz prvih mesecev njunega odnosa obrnilo na glavo. Ob tem se lahko eden ali oba sprašujeta, zakaj se to dogaja prav njima, kje sta se zmotila, ali sta se morda napačno odločila že na začetku in ali bi bila naslednja izbira boljša.

Kriza je normalna. Ta kriza ne pomeni, da je z odnosom kaj narobe. Do krize nujno pride v vsakem odnosu. Odnos se v večini primerov na podlagi začetne zaljubljenosti, ki zaljubljencem obljublja nemogoče stvari, kot je na primer to, da bosta končno slišana v vseh svojih potrebah in željah, da bodo izpolnjena vsa njuna hrepenenja. V zaljubljenosti se počutita celovita, zaceljena, izpolnjena, in upata, da bo to trajalo do konca življenja. Potem sledi šok, ko naenkrat ugotovita, da drug drugega ne izpolnjujeta več v vseh pričakovanjih. Takrat pride do prvega prepira v odnosu in to pomeni, da je zaljubljenosti konec. To ne pomeni, da je konec odnosa. Takrat mora na mesto zaljubljenosti stopiti odločitev za odnos in zavestno prizadevanje za rast.

Zaljubljenost – darilo za lažji začetek. Zaljubljenost bi lahko razložili kot vožnjo s čolnom, kjer sta moški in ženska na začetku dobila nekaj litrov bencina za uvodno udobno vožnjo. Ko zmanjka bencina, morata začeti uporabljati vesla in lastne moči. Zaljubljenost je uvodni brezplačni pospešek, dar, uvodni kapital. Narobe bi bilo, če bi jo razumela kot stalnico in bistvo odnosa. Zelo normalno je imeti željo, da bi bila stalnica medsebojna naklonjenost in povezanost – ljubezen (Johnson, 2013). To se zgodi in traja, če se partnerja odločita poslušati in slišati čutenja ter potrebe drug drugega. Če sta sposobna dati drug drugemu tisto, kar drug pri drugem pogrešata.

Zavestna odločitev za odnos. Zato je potrebna zavestna odločitev za odnos. Tudi, če je kdaj težko. Kot sva že omenila, je normalno, da je po nekaj mesecih konec zaljubljenosti. Konec obrambnih mehanizmov, ki so dva zaljubljenca varovali pred ranljivostjo (Hendrix, 2007). Takrat kar naenkrat v odnosu postane »nevarno«. Partnerja postaneta

bolj ranljiva. Drug drugega začneta doživljati ne več kot zgolj dobronamerna in se zato počasi začneta drug pred drugimi umikati in zapirati. Če to traja dalj časa, pride do odtujitve in posledično tudi do občutja praznine, odrinjenosti, osamljenosti in neljubljenosti. Tako bo tudi v vsakem naslednjem odnosu, če se ne bosta oba odločila, da bosta za ta odnos zares garala in ga negovala.

Zakonska terapija. Morda boste pomislili: »Ampak najin odnos je že skoraj umrl. Za naju je že prepozno.« Če sta mož in žena, ki sta bila v začetku zaljubljena, zdaj pripravljena nekaj narediti drug za drugega, pripravljena govoriti drug pred drugim o svojih čutenjih, potrebah in željah – pripravljena nekaj »investirati« v odnos, se bo polagoma vrnil občutek sprejetosti, neogrožajoče bližine in tudi telesne privlačnosti. Zakoncem, ki so tik pred ločitvijo, predlagava nekajmesečno odložitev odločitve o tem, ali bosta šla narazen ali ostala skupaj. V tem času naj prihajata na tedenska srečanja zakonske terapije, kjer bosta delala prav to, kar sva prej opisala; si pripovedovala o tem, kaj doživljata, kaj ju boli, česa ju je strah. Brez medsebojnega obtoževanja. Zgolj izražanje potreb, želja ter občutij o sebi. V prvi osebi ednine. Ničesar o drugem. Tam, kjer sta to oba pripravljena narediti, se zelo hitro pokažejo spremembe, želja po ločitvi pa navadno izzveni.

Kjer se dva odločita, da se bosta tri mesece vadila v naklonjenem odzivanju drug do drugega ter v delitvi lastnega doživljanja z drugim zakoncem, pogosto izgine želja po ločitvi.

Neenotnost staršev pri vzgoji

Možu se zdi, da sem prestroga pri vzgoji najinih otrok.
V vzgojo se ne vključuje toliko, kot bi jaz želela, ko pa se, se navadno skregava.

Do tega konflikta ali dileme pride skoraj pri slehernem očetu in mami. Vsak prihaja iz svoje družine, iz specifičnega vzgojnega okolja, kjer so vladala skoraj gotovo drugačna pravila kot v družini drugega, zdaj pa morata pred otroki nastopiti enotno. Nič kaj lahka naloga, ki zahteva veliko usklajevanja, pogovora in samoobvladanja.

Kakovost partnerskega odnosa. Tu je na preizkušnji partnerski odnos oz. se tu kaže kakovost partnerskega odnosa. Če se starša že kot mož in žena ne moreta pogovarjati ali si gresta na živce, le kako se bosta potem pogovarjala in dogovarjala kot oče in mama? Zato marsikateri par prav starševska vprašanja »prebudijo«, da se začneta več ukvarjati s svojim partnerskim odnosom. Od zadovoljstva z njim bo v največji meri odvisno vzdušje v celotni družini. To med drugim pomeni, da ni pomembno, kdo predlaga ali izrazi določeno mnenje ali pravilo, ampak je pomembno, kaj predlaga, in da se drugi ob tem ne počuti ogroženega in podrejenega.

Ne pred otrokom. Da se znata oba starša obvladati in počakati, da med sabo stvari razrešujeta, ko sta sama, od njiju zahteva ogromno obvladovanja, zrelosti, odgovornosti in zavestno odločitev. Praviloma se bosta sozakonca pred otroki vedno podprla, četudi se v manjših stvareh ne bosta strinjala. Zato je pomembno, da o bistvenih stvareh, pri katerih prihaja do konfliktov med otrokom in starši, postavita skupna pravila in smernice. Zelo pomembno je, da se znata po nastalem zapletu pogovoriti, kaj in kako bosta

reagirala, ko bo naslednjič prišlo do podobne situacije. To bo znamenje otroku ali mladostniku, da ne more razdvojiti staršev. Da ne more vsiliti »svojih« pravil.

Ne z otrokom o drugem staršu. Z otrokom nikoli ne govorimo o napakah drugega starša. To bi bil rop, kot da bi otroku ukradli očeta ali mamo. Noben otrok si ne želi, da mu očrnimo starša. S tem mu vzamemo nekoga, kogar bi on rad spoštoval. Nekoga, od katerega je odvisno, kakšno samospoštovanje bo razvil ta otrok. Prav tako otroka ne postavljamo v položaj, ko bi moral izbirati med enim ali drugim staršem, ko bi se moral opredeliti, s kom se strinja oz. koga podpira (zlasti ob razvezah).

Kompas. Enotnost staršev pomeni za otroka trdnost, varnost in jasno usmeritev. Neenotni starši so za otroka kot kompas, ki kaže v dve smeri, tako da otrok ne ve, kateri smernik bi upošteval. Tak kompas je neuporaben, saj otrok ne ve, katera smer je prava. V njem se začnejo prebujati dvomi v starševske napotke in usmeritve: »Ali res vesta, kaj je dobro zame, ko pa se niti med seboj ne moreta uskladiti? Vama je res varno zaupati?« Ob takih starših se otroci počutijo prestrašeni, izgubljeni in zmedeni. Kot bi se znašli na križišču brez smerokazov. Oropani so za temeljno pravico, ki jo imajo v odnosu s starši: za občutek varnosti in trdnosti. Kadar otroci presenetijo z nekim vprašanjem, lahko starša rečeta: »Najprej se bova pogovorila in ti potem odgovoriva.« Tako otrok ne bo iskal »lukenj« v smislu: »Oče mi dovoli, ti pa ne.«

Jedrska elektrarna. Enotnost staršev bi poleg kompasa lahko primerjali tudi z jedrsko elektrarno. Taka elektrarna prispeva v električni sistem ogromne količine energije. Hkrati pa vsi vemo, kakšna katastrofa bi bila, če bi v tej elektrarni prišlo do kake »razpoke« (Gostečnik, Pahole in Ružič, 2000). Zato lahko rečemo, da enotnost staršev pomeni za otroka ogromen kapital, ki ga beležimo v oblikovanju otrokovega občutka gotovosti, umirjenosti in jasnosti. Na drugi strani pa lahko neenotnost staršev povzroči v otroku občutek kaotičnosti, razdora, nezaupanja vase ter, posledično, izogibanje realnim izzivom.

Predpogoj za dobro starševstvo je dobro partnerstvo.
Starš naj otroku ne govori nič slabega o drugem staršu.
Enotna starša predstavljata otroku varno izhodišče za pogumen odhod v svet.

Nespoštovanje staršev

S starši sem v nenehnih sporih. Očitajo mi, da jih ne spoštujem, da sta se toliko žrtvovala zame. Da se ne zavedam, da sta me težko dobila. Da si vsega tega nikakor nista zaslužila.

Za najstnico je nekaj najbolj normalnega, da se ne more strinjati s starši v vseh pogledih. V tem obdobju se mora »roditi« v samostojno osebnost. Zato se upira staršem tudi takrat, ko ni posebnega razloga za to. Samo želimo si, da bi vsi starši ta proces razumeli in da jih to izzivalno obnašanje njihovih mladoletnikov ne bi preveč prestrašilo in zmedlo. Da se ne bi spustili z njimi v neskončna prerekanja, vpitje, merjenje moči ter dokazovanja, kdo ima prav.

Kdo naj bo komu hvaležen? Prav tako so nesmiselni očitki, kdo mora biti komu hvaležen. Četrta Božja zapoved govori o spoštovanju očeta in matere. To je čisto lepa zapo-

ved, s katero pa najstniki, ki doživljajo, da jih starši spoštujejo, največkrat nimajo težav. Koliko najstnikov se na vse pretege trudi, da bi pri svojih starših našli kaj, da bi jih lahko spoštovali? Kako spoštovati mamo, ki pri petdesetih tekmuje s hčerjo, katera bo imela krajše krilo? Kako spoštovati očeta, ki osvaja hčerine sošolke? Kako spoštovati očeta, ki se obnaša kot diktator? Kako biti hvaležna mami, ki ji je glavna zaposlitev loščenje hiše? Kako spoštovati očeta, ki se sinu nenehno posmehuje in ga zbada? Kako biti hvaležen mami, ki vse zna in ve, samo tega ne, kako se počuti njena hči? Kako ne biti jezen (kar ne pomeni biti nesramen) na take starše?

Povračilo za starševsko ljubezen? Druga stvar, ki se tukaj izpostavlja, je, za kaj mama in oče pričakujeta, da jima bo hči hvaležna. Kot da bi bila ta hči njima kaj dolžna in bi morala povrniti za vse, kar sta za njo »brezpogojnega« naredila. Če je starševska ljubezen brezpogojna – kot naj bi bila –, potem povračilo ni potrebno. Povračilo ali zadoščenje je v tem, da bo njuna hči vso to ljubezen nekoč prenesla svojim otrokom, njunim vnukom. Hči ne sme biti nadomestni vir za hvaležnost, spoštovanje in ljubezen, če tega ne dobita v svojem partnerskem odnosu ali če tega nista dobila od svojih staršev. To je do slehernega otroka skrajno nedopustno in zlorabljajoče, kakor je nedopustno to, da bremenimo otroka z občutki krivde: »Kaj vse smo zate naredili!« Hči bi lahko odvrnila: »Saj sta se sama odločila in bila vesela, da sem prišla na svet. No, tako vsaj upam!«

Drugi del zapovedi. Zanimivo je to, da je v Svetem pismu v Novi zavezi omenjen še drugi del te zapovedi oz. dodatek: »Spoštuj očeta in mater – to je prva zapoved z obljubo: da ti bo dobro in boš dolgo živel na zemlji. In vi, očetje, ne jezite svojih otrok, temveč jih vzgajajte v Gospodovi vzgoji in opominjanju« (Ef 6,2–4). Gre za zapoved, uravnoteženo z obeh strani, saj je potrebno sodelovanje tako staršev kot tudi otrok. Zanika morebitno izhodišče, da so starši nezmotljivi, da imajo vedno prav, da ne grešijo, ampak celo opozarja starše, da ne bi pogrešili. Nagiba se k dialogu med starši in otroki. To je za mnoge starše težavno, saj se je težko pogovarjati z energičnim in neutrudnim najstnikom. Ne samo težavno, ampak tudi boleče. V tem dialogu morajo starši bolj paziti na besede kot najstnik, saj sta oče in mama vendarle starša, od katerih se pričakuje zgled samoobvladovanja.

Zapoved za starše ali za otroke? Dobro se je vprašati naslednje: Če doživljaš, da te starši zares spoštujejo – ali je potem sploh možno, da jih ti ne bi spoštoval? Treba pa je razlikovati med spoštovanjem staršev in med podrejanjem staršem. Če se ne strinjaš s starši, še ne pomeni, da jih ne spoštuješ.

Tvoja naloga. Štirje odstavki so bili namenjeni starševski odgovornosti, peti bo namenjen tvoji. Kakor koli že je doma, se moraš tako zaradi sebe kot tudi zaradi staršev potruditi, da si spoštljiva, da opravljaš svoje obveznosti, kot so šola, domača opravila in druge dogovorjene stvari. Bolj ko odraščaš, bolj se od tebe pričakuje, da si samostojna osebnost, ki obvlada svoje besede in dejanja. Verjetno si tudi sama želiš, da bi se lahko zanesla sama nase in da bi kljub ne ravno vselej rožnatim razmeram sledila svoji poti. Prav pa je, da se zavedaš, da ti ne moreš biti vir »vseh« starševskih problemov, očitkov in nezadovoljstva.

Če se počutiš ob starših resnično spoštovanega in sprejetega,
si težko nespoštljiv do njih.

Jože Faganel

Andrej Arko – 70 let skromnosti v vrhunski odličnosti

Pred dnevi sem bral o nekem mlajšem slovenskem zvezdniku, češ da mu tudi lenoba nudi navdih. Ali gre za opravičevanje zapravljanja časa ali za nezavedanje, da navdihov ni mogoče namestiti prek elementov na tekoči trak, s katerega bodo v kulturno košaro v naglici padali izdelki umetniške vrste, ne vem. Vem pa, da ideja potrebuje svoj čas, umetniški izdelek pa veščino, vztrajnost in izjemno delavnost. Predpogoj pa je temeljno znanje neke discipline in nikoli dovolj široka razgledanost. A tega se danes ne zavedata ne kulturna politika ne kulturni marketing.
Te misli mi prihajajo »pod pero«, kot bi rekel Andrej Arko, ko listam po kar brezčutno sestavljeni biografiji 70-letnika v Slovenskem biografskem leksikonu, ki skriva široko paleto ustvarjalnih dosežkov na področju lepih umetnosti. Ustvarjal jih je kot strokovnjak, saj je diplomiral iz angleščine in ruščine na ljubljanski filozofski fakulteti, ampak redno nepoklicno, tj. kot vdani prostovoljec muz.

Vse življenje je namreč Arko opravljal druge poklice, ki sicer niso bili ravno v nasprotju z umetniško ustvarjalnostjo. Nedelavni bi rekel, da se je poklicno in prostovoljno delo lepo dopolnjevalo, v resnici pa je Arku kradlo ustvarjalni zagon ravno v urah, ko so mu zadeve začele »teči«. Govorim o njegovi časnikarski dejavnosti pri osrednjem dnevniku *Delo* (1970–1977), zlasti o dopisništvu iz beograjske prestolnice v navzven mirnih časih, ki so se pod površino že nevarno ostrili. Od novinarske »službe črki« je presedlal v uredniško »službo glasu«, kjer je v četrtstoletnem delovanju v kulturni redakciji ljubljanskega radia vendarle postal glavni urednik elitnega tretjega programa Ars. Vse to brez kakršnih koli »knjižic« in ob svetovnonazorski pokončnosti! Položaj mu je zagotavljala sposobnost, delavnost, zanesljivost in najbrž zavestna, ne prirojena neprovokativnost. Tako ugotavljam zato, ker se je humorno zastrta zbadljivost vendarle večkrat odslikavala v kakem njegovem literarnem liku kratkih zgodb. Končno je Arko pristal na mestu glavnega urednika Celjske Mohorjeve družbe skoraj za desetletje.

Andrej Arko je izvirni in poustvarjalni besedni umetnik, kakor je njegov brat Drago glasbenik instrumentalist in pedagog. To pomeni, da nosi umetniškost v genih.

Kot prevajalec se je po naporni službi lotil prevajanja svetovnih klasikov: W. Wordswortha, E. A. Poea, zlasti znamenitega *Krokarja*, ki se ga je drznil objaviti dvojezično, J. Keatsa in palestinskega K. Gibrana. Ko se je lotil Rusov, E. A. Barantinskega, M. J. Lermontova, A. N. Majkova, N. A. Zabolockega, V. A. Žukovskega, K. Fj. Rilejeva, je začutil še žar in čar južnoslovanskih poetov, J. Brkovića, F. Nikšića, S. Pavičevića, A. Šantiča, Dj. Jakšića, S. S. Kranjčeviča, P. Preradovića, pa tudi M. Rendžova in A. Vangelova. A prevajalski vrhunec je

prav gotovo Njegošev nacionalni ep *Gorski vjenac*. Društvo slovenskih književnih prevajalcev ga je zanj nagradilo z najvišjim priznanjem – Sovretovo nagrado za leto 1983. Preizkusil se je tudi v najzahtevnejšem žanru – gledališkem prevodu, in to v znameniti, ponovno prevedeni komediji Marina Držića *Dundo Maroje*. Zakaj sem zapisal »v najzahtevnejšem prevodnem žanru«? Pač zato, ker odrski prevod več mesecev »melje« ekipa igralcev in sodelavcev ter nato več desetkrat izgovarja pred polno dvorano. Še tako prikrita hiba se v gledališču razkrije. Arko je preizkus več kot odlično prestal. Proze ni prevedel toliko (A. Copparda, M. Molek Jugg, J. Thurber), kot bi jo namesto za poustvarjanje hranil za lastno izvirno ustvarjanje. Poleg zbirk novel oz. povesti (*Nagrajenke*, 2002, *Nevsakdanjosti*, 2008) tudi roman, kot skupni zvezek Slovenskih večernic treh Mohorjevih založb. Kako delo je objavil tudi v več žanrih. To je npr. novela *Poseben primer*, ki jo je predelal v radijsko monokomedijo *Nujen primer*, izšla pa je tudi z naslovom *Hitan slučaj* v hrvaščini.

Uredniško delo za Andreja Arka ni bilo »prekladanje« rokopisov od avtorja k lektorju, od lektorja k tehničnemu uredniku in po prelomu h korektorju, nato oblikovalcu naslovnice in končno v tiskarno, ampak se je kot urednik v rokopis poglobil, kot bi ga sam moral prevesti v kak tuj jezik. In odkrival je nelogičnosti v fabuli, nedoslednosti v poimenovanjih, jezikovne »šlamparije«, tiskarske škrate … Podobno kot letošnji Prešernov nagrajenec Aleš Berger je bil kot urednik mlajšim prevajalcem neformalni učitelj. Kako tudi ne, saj se je ukvarjal s teorijo prevajanja, ki je vzbudila posebno pozornost tudi na prevajalskih srečanjih (Preddvor 1990, Ljubljana 2003).

Skoraj desetletje glavnega urednikovanja na Mohorjevi bodo znali prav oceniti šele zgodovinarji Mohorjeve pravega ranga, kakršen je bil pravkar preminuli prof. Marijan Smolik. Arkovo desetletje bodo primerjali s Finžgarjevo dobo Mohorjeve v 30. in 40. letih. Še več, Arkov program izvirnega in prevodnega leposlovja je dosegel kakovost najodličnejših sodobnih slovenskih založb. Zato so k Mohorjevi prinesli svoja dela objavljat vrhunski pesniki in pisatelji. Kakovostni dvig velja tudi za knjige zbirke *Slovenske večernice*, ki jih ne bo mogel noben literarni zgodovinar uvrščati ne med trivialno (M. Hladnik) in ne med ljudsko prozo (F. Bernik). In seveda odličnost za izbor sodobnih vrhunskih literarnih del (sami nobelovci, buckerjevci, gongourjevci).

Andrej Arko je skromen in nevsiljiv. Kako težko mu je bilo npr. pri Mohorjevi objaviti kaj svojega, bodisi v Mohorjevem koledarju bodisi v tej najstarejši slovenski kulturni reviji, v *Zvonu*, ki jo je z radijsko minutažo natančno usmerjal na poti od rokopisa do izida. Boječe se je skril za psevdonim *Hrabroslav Lokovšek*.

Celjski Mohorjevi je jubilant Andrej Arko poklonil velik del svoje ustvarjalnosti in delavnosti. Arko je nenarejeno skromen po značaju, zadržan po čustvovanju, kar oboje ni hiba, ampak odlika.

Naj se mu v zdravju in zadovoljstvu obilno povrne vse dobro! Čestitamo!

Stanislava Chrobákova Repar:
Agonija smisla
KUD Apokalipsa, 2015, 191 strani

Bogomir Novak

Pri založbi Apokalipsa je avtorica Stanislava Chrobákova Repar (2015) izdala zbirko esejev in obrobnih zapisov pod indikativnim naslovom *Agonija smisla*. Ti eseji so sad njenega kronološkega premišljevanja o kulturnih politikah v času njihovega vsesplošnega obglavljanja, o vlogi ustvarjalnosti in kulture v neoliberalni družbi brez vesti, o vprašanjih družbenega spola zlasti v odnosu do literature ter o »ecriture feminine« in njegovem nerazumevanju … Knjiga zajema sklop besedil, ki so vezana na avtoričino udejstvovanje v slovenski kulturi od l. 2001 do 2014. Eseji so razporejeni na štiri faze Lunine mene od 1. Prazne lune, prek 2. Prvega krajca, 3. Polne lune in 4. Zadnjega krajca, ki jih upoštevajo tudi Uršičevi eseji. Tako bralec izve, kakšen je svet senčnih strani kulture v štirih fazah lune. Spremno besedo k esejem je napisala dr. Spomenka Hribar. Ker je Stanislava Chrobákova Repar tudi sama umetnica, je učinke neoliberalne politike občutila na lastni koži.

Če hočemo razumeti vsebine predstavljenih esejev, je treba poznati avtoričin zorni kot opazovanja dogajanja in soustvarjanja kulture. Dr. Stanislava Chrobákova Repar (roj. l. 1960 v Bratislavi) je slovaška in slovenska pesnica, pisateljica, esejistka, prevajalka, literarna znanstvenica in kritičarka, urednica in založnica, ki od l. 2001 živi v Sloveniji. Tu pretežno dela za revijo in založbo KUD Apokalipsa, l. 2002 sta z možem Primožem Reparjem ustanovila mednarodni projekt »Revija v reviji«. Knjižno je doslej izdala 5 pesniških zbirk, 4 knjige proze in 3 znanstvene monografije. Na spletu je objavljenih več njenih ekspertiz. Je (so) prevajalka 15 knjižnih prevodov, dobitnica dveh nagrad za literaturo in literarno kritiko na Slovaškem, članica DSP, OSS (Slovaška), SC PEN in soustanoviteljica MIRE, ženskega odbora SC PEN. Njeni kulturni komentarji obsegajo trikotnik Slovaška–Slovenija–Češka.

Ker je kultura globalni pojav, se avtoričina kritika ne nanaša le na specifične nacionalne posebnosti teh treh držav, ampak zajema neoliberalni ekonomizem, ki je v zadnjih desetletjih postal glavni kriterij financiranja in vrednotenja kulture. Opozarja, česa je preveč in česa premalo, in pojasnjuje, zakaj ni prave mere.

Avtoričin uvodni esej govori o različnih odnosih do smrti – od strahu, odklanjanja, odlaganja, brezbrižnosti in sprejemanja. V tem je podoben satiričnemu besedilu sodobnega italijanskega pesnika Franca Arminia *Razglednice mrtvih*, ki je prav tako izšlo pri Apokalipsi l. 2015. V njem 127 že mrtvih oseb opisuje načine svoje smrti, ko so bili še živi. Na ta način se vsak bralec sooči s svojim neizogibnim koncem. Podobno se vsakokratna umetnost sooči z neizogibno človeško bolečino, trpljenjem in minljivosti, celo z agonijo smisla svojega obstoja. Kierkegaard že v uvodu eseja *Bolezen za smrt* (1987) jasno pove, da brez vere v vstajenje Jezusa ta ne more obuditi Lazarja. Ob definitivnem koncu so posthumne razglednice le farsa.

Šele Kierkegaardova teološka faza prepoznava *ars moriendi* kot *ars vivendi*. Na estetski in etični ravni obenem z našo ustvarjalnostjo umiramo tudi sami. Gre za izkušnje agonije kot predsmrtnega boja, ki niso samo tragične, ampak tudi bizarne, paradoksne, groteskne … Agonijo kot boj na življenje in smrt v raznovrstnih obupavanjih kot duševnih stanjih prepri-

čljivo tudi za naš čas opisuje Soeren Kierkegaard (1987) v prvi polovici 19. stoletja.

Za Stanislavo Repar umiranje umetnosti – kulture ne zadeva samo birokrate, politike in druge odločevalce, ampak tudi državljane, ki s konzumiranjem vsega, kar je na sceni, izgubljamo estetski čut. Omenili bomo le nekatere simptome njenega umiranja. Preveč je ambicij, spopadov, spreminjanja vode v vino in obratno, medsebojnih odtujitev, hladu (zimske zmrzali po Svetlani Makarovič) … Premalo pa je razumevanja, podpiranja, vztrajanja pri skupnem (projektu), poglobljenega početka in poglobljenega smisla. Precej deviacij sodobne umetnosti – kulture lahko razložimo že z razliko med preveliko količino površnega in premajhno kvaliteto poglobljenega učenja (superficial and deep learning).

Dejstvo je, da je umiranje po eni strani še neopazno, po drugi pa senzualistično eklatantno stanje bede duha indikativno za čedalje bolj drastično razkrinkane oblike nekrofilije, ki se je še do nedavna »uspešno« prikrivala. Revija *Apokalipsa*, pri kateri Stanislava Repar sodeluje, je opravila v zadnjem desetletju in več veliko narodnoprebudnega dela v duhu odkrivanja ljubezni in tolerance do polimorfnih oblik življenja v boju zoper (patriarhalne) stereotipe, okostenelosti nekritičnega mišljenja. Če bi bil slovenski jezik tako melodično pojoč kot češki, bi bilo takšno delo lažje. Tako pa nam razni kompromisi s tujo angleščino niso v ponos.

Kratkovidne pragmatične pristope k »varčevanju« s finančnimi sredstvi t. i. državne podpore zaznamo kot antiintelektualizem. Znano je, da pri nas projekt kulturne sproščenosti ni zaživel. Kot mlada demokracija nismo imuni pred prikritimi oblikami totalitarizma in odkritimi oblikami »zmedokracije«. Občutljivega kompleksnega kulturnega vprašanja umetnosti in kulture ne bi smeli reducirati na enostransko upravljanje z ustvarjalnostjo. Čeprav so nekateri še ponosni na enostranski preračunljivi ekonomizem, ta vodi k raznim anomalijam, kakršne ugotavlja v svojih esejih tudi avtorica Stanislava Chrobákova Repar.

Drugače kot za »Sloterdijka« je za našo »Slovenko na kvadrat« Stanislavo Repar poezija jezik nastajanja novega že zato, ker avtorica ne stavi na tehnologijo. Njen pomen se ne izčrpa v dilemi ideologije ali antiideologije. Je človeškost od blizu. Občuduje predvojnega slovenskega pesnika Ivana Kosovela, ki anticipatorično opozarja na anomalije sodobne Evrope.

Majhna Slovenija je v avtoričinih očeh dvojno ranljiva in se tega stanja boji. Od tod izhaja njena sumničavost, nezaupanje in zaprtost pred drugačnostjo in pred lastnimi sencami. Ksenofobija do beguncev ni nič nenavadnega. Pri nas se težko razvija aktivno državljanstvo. Avtorica analizira tudi zgodovinsko ozadje stanja duha na Slovaškem, ki je v nenehni tranziciji, ker tudi ne najde prave mere za kulturo. Pravi, da so se našli in brisali ter se še brišejo. Civilizacija bogatih barbarov je avtoričin simptomatski izraz za današnji površen odnos do kulture. Izhaja iz kritike dokumenta slovaških vladnih programov iz l. 2003, ki deklarativno skušajo zaščititi slovaško kulturno dediščino, dejansko pa v praksi nastopajo proti njej. Zato rabi zagovornike proti lastni državi. Ta program ne vključuje kulture kot primarne človekove dejavnosti, ker jo postavlja v odvisnost od tržnega gospodarstva in višine BNP. Zaradi krize kulturnih ustanov kultura postaja brezdomec. Podobne ugotovitve veljajo za druge neoliberalne sredine.

Videti je, da Stanislava Chrobákova Repar zagovarja popolno eksistencialno neodvisnost ustvarjalcev od presojeval-

cev, financerjev in drugih odločevalcev. Tradicionalno gledano so doslej mnogi kulturo in umetnost namenjali ljudstvu, narodu, nacionalni državi, državljanom in ne nazadnje bralcem oz. poslušalcem. Prevladovala je sociološka teorija ogledala družbi, umetnikom in konzumentom, ki smo v zadnjem času le uporabniki. Umetnost je v nehvaležni ambivalentni vlogi produkcije (ne)smisla. Ta vloga je nehvaležna zato, ker umetnost ni samo lepa, ampak je tudi grda, že zato, ker človek ni samo dober, ampak je tudi slab oz. zloben. Prav tako tudi ocenjevalec participira v tej koprodukciji. Za današnji prelomni čas je ključno vprašanje, ali nam umetniki in umetnice vizije in utopije odpirajo ali zapirajo.

Stanislava Chrobákova Repar ne zastopa le *Slovenke na kvadrat* (2013), ampak v koncentričnih krogih tudi Evropejko in Svetovljanko. Želi poudariti pomen specifične ženske ustvarjalnosti v singularnosti (avto)biografskih zgodb. Morda bi končali, da naj bi postajali umetniki in umetnice dvojne hermenevtične balerine duhovno ozaveščenih posamičnikov prav zato, da ne bi poskušali nemogoče – služiti dvema gospodarjema. Komercialni mediji nas prepričujejo, da je šele norost prava normalnost. Ni dobro zastopati preveč človeško norost kot Nietzsche, ker je le specifična božja norost-modrost pot do večnosti življenja. V tem duhu predvideva Stanislava Chrobákova Repar še nastanek esejev o jutranji zarji smisla umetnosti. ▪

Franc Puncer:
Gospod je bil z menoj
Iz spisov Franca Puncerja
Celjska Mohorjeva družba, 2016, 293 strani

Dr. Edvard Kovač

Dušni pastir in kulturnik

Slovenska kultura pozna legendarni lik Martina Čedermaca, ki je združeval svoje duhovniško poslanstvo skupaj z vlogo zaščitnika slovenskega jezika, knjige in kulture. Ta podoba duhovnika, ki povezuje ljubezen apostolske službe z ljubeznijo do svojega ljudstva, se je v nas ustalila v povezavi z zamejskimi dušnimi pastirji, ki so nasprotovali fašizmu v Italiji in nacizmu na avstrijskem Koroškem. Toda slovenska zgodovina je morala prenašati tudi stalinistično gorje, ko je bilo treba braniti slovensko izročilo v vsej polnosti, torej tudi v njegovi krščanski razsežnosti.

Takšen lik predstavlja biseromašnik Franc Puncer (1916–2008), dolgoletni župnik in dekan v Gornji Radgoni. Njegov položaj je bil še posebej težaven, saj je povojna Jugoslavija med tistimi neznatnimi odstotki državljanov, ki jih je priznala, da so volili za ohranitev monarhije, uvrstila tudi Radgončane. Razumljivo je, da je bil zato politični pritisk v Gornji Radgoni posebej velik. Za Franca Puncerja je bilo še posebej boleče, ko so mu očitali nezvestobo do domače zemlje in pomanjkanje patriotizma, saj je bil kot slovenski duhovnik in intelektualec med vojno odpeljan v Dachau, kar je popisal v svoji knjigi *Duhovnik v taborišču smrti: iz nenapisanega dnevnika* (Slovenske večernice, 141), ki jo je l. 1991 izdala Celjska Mohorjeva družba. Toda, kar nas še posebej čudi, ko beremo njegove spise, je, da v avtorju ni bilo zagrenjenosti, tudi ne povračilnih čustev, ampak da je z radostjo naprej živel svoje krščanstvo in slovenstvo.

Tako ga najdemo kot tistega, ki je z veseljem pozdravil II. vatikanski vesoljni cerkveni zbor in z mladostnim srcem zasnoval v svoji župniji in dekaniji koncilsko prenovo. Bil je prvi, ki je postavil oltar *versus populum* in ki je vključeval laike v župnijski pastoralni svet ter v katehezo. O teh svojih duhovnih, liturgičnih in pastoralnih pobudah je pisal tudi v pastoralni reviji *Cerkev v sedanjem svetu*.

Puncer nas preseneča, da je uspel v soglasju s tradicijo slovenskega duhovnika in kulturnika ohraniti smisel za pisano besedo. Zato ni samo veliko bral, ampak tudi sam rad segal po peresu.

Njegov vzor je bil Anton Martin Slomšek, zato je razumljivo, da tudi izbor njegovih spisov daje prvo mesto zapisani besedi o tem svetniškem liku, ki je prav tako povezoval krščanstvo in kulturo in bil zaradi svetniškega navdiha tudi veliki ohranjevalec in buditelj slovenske besede. Ta del izbranih spisov je uredil škof dr. Marjan Turnšek.

Drugi sklop Puncerjevih zapisov predstavljajo razmišljanja o pokoncilski pastorali, ki jih je uredil Vinko Škafar. Kljub duhovno pastoralni odprtosti in simpatijam, ki jih je Puncer čutil do novih duhovnih gibanj, je ostal zasidran v župnijski pastorali in je čutil, da se lahko duhovna obnova odvija le znotraj širšega občestva in ne samo v majhnih skupinah. Če te obstajajo, je pozitivno, vendar se morajo odpirati v širše občestvo.

Franc Puncer se nam razkrije tudi kot odličen kronist gornjeradgonske župnije. Ta sklop zapisov je uredil Ivan Rihtarič. Jasno je, da bo Puncer segal po arhivu gornjeradgonske župnije sv. Petra, toda hkrati se bo rad ustavljal ob Radgončanih, pri katerih bo predvsem opozarjal na njihovo

zasidranost v domače kraje. Tako tudi v spisih o akademiku Antonu Trstenjaku poudarja njegovo zvesto ljubezen do domačega kraja in ljudi.

V sklepnem delu pod imenom »Razno«, ki ga je uredil Ivan Rojnik, najbolj izstopa intervju z avtorjem, ki je bil objavljen v *Lipici* l. 2004, kjer občudujemo Puncerjevo iskrenost in skromnost.

Epilog je napisala Kristina Vračko, kjer omenja, da je Puncerjeva knjiga *Duhovnik v taborišču smrti* vplivala tudi na roman Alojza Rebule *Nokturno za Primorsko* (Celjska Mohorjeva družba, 2004), posebno še opisi življenj v taborišču, povratek v domovino in povojne tegobe.

Knjigo Franca Puncerja je v celoti uredil Ivan Rojnik, ki je napisal tudi Uvod, uvodno besedo pa je prispeval Puncerjev dolgoletni prijatelj in duhovniški sobrat škof Jožef Smej, ki je čudovito predstavil njegov osebni lik ter poudaril, kako je znal Franc Puncer že zgodaj prerasti lokalne posebnosti in še kakšno nasprotje med Prleki in Prekmurci.

V knjigi izbranih spisov pred nami zasije resnični lik Franca Puncerja. Zdi se nam čudovito, da se je Braslovčan tako močno vživel na radgonsko križišče treh pokrajin: Štajerske, Prlekije in Prekmurja ter postal tudi sam s svojim življenjem prostor dialoga in srečevanja.

Poleg prej omenjenih člankov v reviji *Cerkev v sedanjem svetu* je Franc Puncer večino svojih kratkih zapisov objavil v krajevnih publikacijah, na primer v reviji *Kraljestvo Božje*, pozneje v *Stopinjah*, katerih soustanovitelj l. 1972 je bil, prav tako v *Glasilu Zgodovinskega društva Gornje Radgone*. Zato je prav, da izbor njegovih spisov, kjer se prepletajo spominski utrinki s premišljevanjem koncilske prenove, predvsem pa ljubezen do Cerkve in slovenstva ter radost življenja, postane dostopen tudi širšemu bralstvu. ■

Darinka Kozinc:
Les Goriciennes
Goriška Mohorjeva družba, 2016,
117 strani

Dr. Megi Rožič

/.../ v svet, ki je ponujal priložnosti in nastavljal pasti.

Zbirka kratkih zgodb *Les Goriciennes* goriške literarne ustvarjalke Darinke Kozinc ponuja izseke iz življenjskih zgodb devetih žensk, ki se jih je dotaknil pojav aleksandrinstva – oblika ženske ekonomske migracije, ki je v Egipt (predvsem Aleksandrijo in Kairo) vodila številna dekleta in žene. Tam so bile znane kot Goričanke ali Les Goriciennes, saj je bila ta oblika migracije značilna za goriški prostor, predvsem za spodnjo Vipavsko dolino. Aleksandrinstvo je zaznamovalo čas okoli druge svetovne vojne, ko so bile gospodarske razmere na tem območju zelo slabe in nestabilne. Aleksandrinke, ki so bile plod družinskih in kolektivnih ekonomskih načrtov, so pogosto reševale prebivalstvo revščine, zadolžene kmetije in omogočile marsikateri družini obstanek na svoji zemlji ter preprečile odselitev. Pojav je bil v slovenski književnosti že problematiziran, vendar enoznačno in tudi stereotipno prikazan. Avtorica Darinka Kozinc z raznolikostjo, ki jo poudarja v svojih pripovedih, pojav prikaže v novi in veliko bolj stvarni luči, v vseh odtenkih, paradoksih in nasprotovanjih, ki jih vsebuje, v vsej nepredvidljivosti, take so bile nenazadnje usode aleksandrink in njihova življenja.

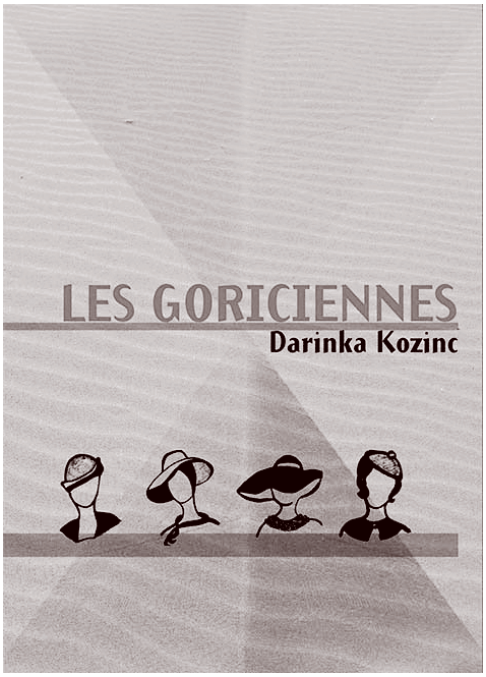
Preko izkušenj in zgodb Marije, Marte, Vesne, Ane, Bernardine, Zore, Irene, Jelke in Darje ter številnih drugih žensk, vpletenih v pripovedi, se zrcalijo različni vidiki aleksandrinstva, ki je zaznamovalo usode številnih žensk in celotnih družin spodnje Vipavske doline. Ženske so s svojo migracijo v Egipt in delom večinoma pri bogatih evropskih družinah pripomogle h kolektivnim spremembam, k boljšemu gospodarskemu položaju v domovini. Hkrati pa je ta pojav, kot vsaka izkušnja migracije, izrazito individualnega značaja in je pogosto usodno zaznamoval življenja posameznic in njihovih bližnjih. Prenekatere ženske so doma s težkim srcem in v hudih duševnih mukah puščale može, partnerje in otroke, nemalo zgodb je bilo zato žalostnih; nostalgija in domotožje sta bila tako pogosto zvesta spremljevalca aleksandrink. Tudi z vidika otrok, ki so ostajali doma, medtem ko so njihove matere odhajale kot gospodinje, guvernante, sobarice, dojilje in varuške, je bil pojav aleksandrinstva izjemno čustveno obarvan – pogosto s priokusom pomanjkanja lika matere in mladih žensk nasploh v življenju otrok in celotnih vasi. Nemalo mladih žensk pa je v Egipt odhajalo iz mladostne radovednosti, v želji, da bi spoznale nov in vznemirljiv svet, ki se jim je ponujal preko morja; druge zato, da bi si lahko privoščile bogato balo in se nato doma poročile. Nekatere je svet, ki se jim je odkrival v Egiptu in Aleksandriji, posrkal vase. Večkulturno in večjezikovno okolje, kjer so se vaška dekleta in žene lahko veliko naučile, dobro zaslužile, kjer so živele dobro in udobno, je postalo del njihovega novega življenja in nekatere se nikdar več niso vrnile. V novem okolju so si mnoge ustvarile nov dom in družino. Spet druge so se vrnile, saj jih je nekaj izrazito vezalo na domače kraje. Ob vrnitvi so se nekatere soočile s tragiko izgube partnerjev in vsega, kar jih je še vezalo na to zemljo, saj je tu vojna terjala številne žrtve in razdrla preštevilne upe in obete o srečni prihodnosti. Pogosto so ob odhajanjih in vračanjih mlade ženske doživljale kulturni šok in

trk predstav in realnosti, prav tako so bile razlike med novim okoljem in udobnim načinom življenja ter stvarnostjo v njihovi primarni domovini tako velike, da so jih težko harmonizirale in se ponovno privadile na okolje, ki je nekoč predstavljalo njihov dom. Migracija v Egipt je bila za preprosta mlada dekleta in žene iz ruralnega okolja v času izrazito patriarhalnih nazorov tudi prvo in ključno dejanje emancipacije in izrazit poskus jemanja lastne usode v svoje roke. Avtorica prikaže vpliv tega pojava na sodobno stvarnost in poudari, da se ta še vedno kaže. Sam pojav tudi izrazito aktualizira – ekonomske migracije in želja po zaslužku tudi danes ženejo številne žene in dekleta v svet, v iskanje boljših življenjskih priložnosti.

Vsi ti drobci raznolikosti in kompleksnosti so vtkani v kratke zgodbe zbirke *Les Goriciennes*. Bralcu odkrivajo vznemirljiv svet, ki so ga aleksandrinke spoznavale in v njem živele, arabski svet z njegovo specifično kulturo, kulinariko, geografskimi značilnostmi in drugimi posebnostmi, ki so jih vsrkavale in jih prenašale tudi v domače okolje ter ga s tem bogatile. Ti izjemni ženski liki pričajo tudi o pomembni vlogi aleksandrink kot kulturnih posrednic med dvema socialno in kulturno tako različnima okoljema – prav s svojim posredništvom in prehajanjem med njima so ju vzajemno bogatile.

Kratke zgodbe so posebej dragocene, saj pojav, ki je na videz časovno odmaknjen in ga lahko zapisujemo in datiramo v določena obdobja zgodovine, aktualizirajo in vzpostavljajo zelo pomembno vez s sedanjostjo – opozarjajo na njegovo razumevanje in vpliv, ki ga ima na sodobne generacije. Ta pojav se namreč uteleša in neizbrisno odraža tudi v življenju današnjih generacij, po potomcih aleksandrink, ki raziskujejo svojo genološko preteklost in odkrivajo bogato dediščino svojih babic in tet. Poleg tega je vez s sedanjostjo pomembna z vidika opozarjanja na sodobno aleksandrinstvo, ki tudi danes v upanju na boljše življenjske in ekonomske možnosti v svet žene številne mlade ljudi.

Zgodbe, ki jih zbirka odkriva, so številne in raznolike, vendar lahko kljub svojim velikim ambicijam zajamejo le drobce iz množice aleksandrinskih zgodb. Avtorica na to tudi opozarja in dodaja, da številne namreč ostajajo zamolčane, nezapisane, neizgovorjene, potlačene. Zbirka Darinke Kozinc je izjemno dobrodošla, saj poskuša ujeti vsaj delček te raznolikosti in širine, ki jo pojav aleksandrinstva ponuja in ki ga lahko razumemo le, če prisluhnemo individualnim zgodbam aleksandrink. ▪

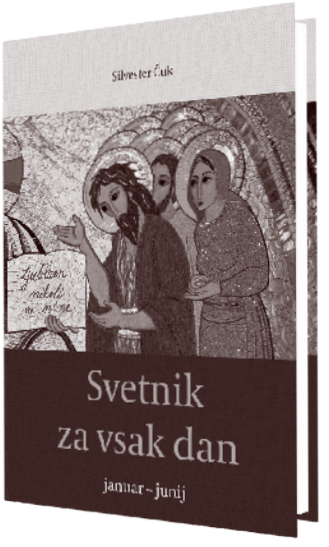

Silvester Čuk:
Svetnik za vsak dan
Ognjišče, 2016, 408 strani (I) in 436 strani (II)

C. R.

Konec novembra 2016 je pri založbi Ognjišče izšlo obsežno delo *Svetnik za vsak dan*, prenovljena in dopolnjena izdaja prve izdaje iz leta 2000 (ponatis 2005), ki je takrat nastala iz sprotnega pisanja Silvestra Čuka za oddajo *Svetnik dneva* na Radiu Ognjišče (1994). Ob glavnem viru *Leto svetnikov* (1968–1973) je avtor izbral pri nas najbolj znane svetnike (za vsak dan enega) in jih skušal preprosto in kratko predstaviti. Ker pa je v letih 1999–2001 pri Celjski Mohorjevi družbi izšla dopolnjena izdaja *Leta svetnikov* v petih knjigah, v kateri je za vsak dan predstavljenih več svetnikov, upoštevana pa je tudi pokoncilska ureditev svetniškega koledarja Katoliške Cerkve (svetnikov naj bi se spominjali na dan njihove smrti – rojstva za nebesa), so se tudi pri založbi Ognjišče odločili za posodobljeno izdajo.

Prenovljena izdaja tako prinaša veliko nove vsebine: avtor je besedilo »svetnika dneva« dopolnil in dodal opise novih svetnikov. Urednik je svetnike razvrstil »na prava mesta«, hkrati pa vse premike in izbrise iz bogoslužnega koledarja na robu tudi utemeljil. Svetniki nas nagovorijo s kakšno poučno mislijo, razmišljanjem, z datumi svetniških godov pa so povezani vremenski pregovori, izreki in ljudska rekla ter navade in običaji.

Opisu svetnika sledi kratka in preprosta razlaga imena (po člankih dr. Janeza Kebra – *Ime veliko pove* v Ognjišču 2007–2015); vsako ime je razloženo samo enkrat (pri svetniku, ki je pri nas najbolj znan); naštete so tudi najbolj znane različice osnovnega imena in njihova pogostnost pri nas.

Svetnik za vsak dan ponuja tudi pomoč pri iskanju krstnih (godovnih) zavetnikov, našteti so vsi pomembni datumi, izmed katerih lahko izbiramo godovnega zavetnika za določeno ime. Na robu datume spremljajo ugotovitve, zakaj se v ljudskem koledarju večkrat pojavljajo čisto druga imena, kot na cerkvenih.

Pri večini svetnikov je v knjigi navedeno, v kakšnih življenjskih potrebah so se ljudje k njim zatekali in se jim priporočali, za katere poklice in pri katerih opravilih, duhovnih in telesnih potrebah so naši zavetniki.

Na koncu glavnega opisa so za vsak dan »oživljeni« tudi nekateri drugi pomembnejši svetniki, blaženi in Božji služabniki, ki se jih spominjamo tistega dne. Na robu jih spremljajo primerjave z našimi dosedanjimi življenjepisci svetnikov (J. Rogač – 19. stol., ter Jaklič, Teraš, Torkar, Zore … iz 20. stol.), ki so svetniške zgodbe zapisovali v obliki pripovedi, z dialogi, veliko je bilo tudi legendarnih primesi. Navedene so primerjave med rimskim in našim martirologijem (seznamom svetnikov). Omenjeni so tudi svetniki, ki imajo posebno mesto v koledarjih redovnih skupnosti. Knjigo sklenejo tri izčrpna kazala (imen svetnikov, krstnih imen in zavetnikov ter priprošnjikov).

Knjiga *Svetnik za vsak dan* ima privlačno zunanjo podobo in je lepo oblikovana. Posebno vrednost ji dajejo upodobitve vseh glavnih svetnikov in številnih »stranskih«. Urednik je skušal najti kar največ domačih upodobitev svetnikov, iz naših cerkva. ■